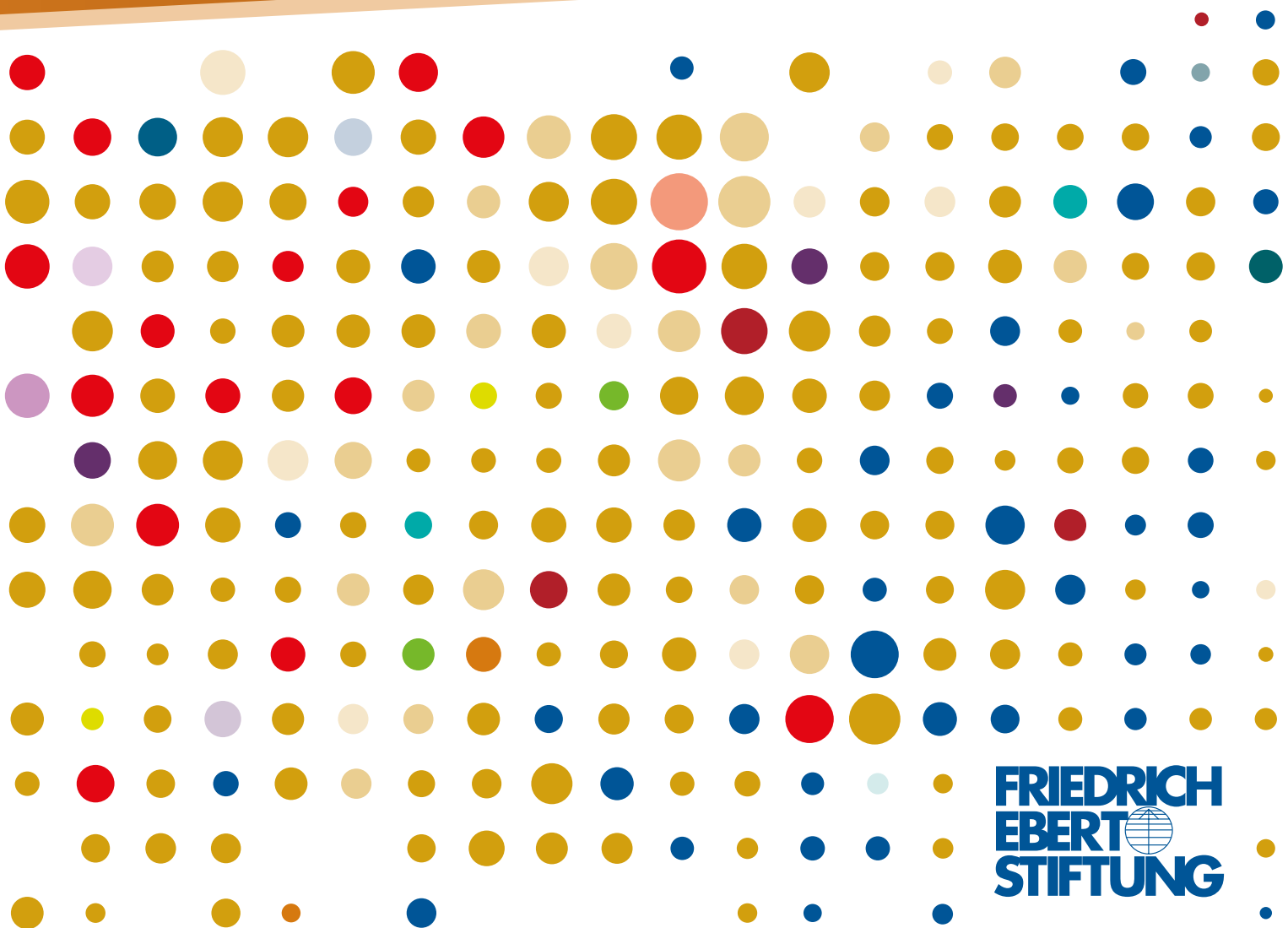

ISTRAŽIVANJE MLADIH U HRVATSKOJ 2018./2019.

ZAKLADA FRIEDRICH EBERT

Zaklada Friedrich Ebert (FES) najstarija je politička zaklada u Njemačkoj s bogatom tradicijom socijalne demokracije koja datira od 1925. godine. Rad naše političke Zaklade usredotočen je na temeljne ideje i vrijednosti socijalne demokracije – slobodu, pravednost i solidarnost. To su naše poveznice sa socijalnom demokracijom i slobodnim sindikatima.

S međunarodnom mrežom svojih ureda u više od 100 zemalja podržavamo politiku mirne suradnje i ljudskih prava, promičemo uspostavu i konsolidaciju demokratskih, društvenih i ustavnih struktura, pioniri smo slobodnih sindikata i snažnog civilnog društva. Aktivno smo uključeni u promicanje socijalne, demokratske i konkurentne Europe u procesu europskih integracija.

ISTRAŽIVANJA MLADIH JUGOISTOČNE EUROPE 2018./2019.:

„Istraživanja mladih Jugoistočne Europe 2018./2019.“ međunarodni je istraživački projekt koji je istovremeno proveden u deset zemalja jugoistočne Europe, a to su: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Kosovo, Makedonija, Crna Gora, Rumunjska, Srbija i Slovenija. Glavni cilj studije je utvrditi, opisati i analizirati stavove mladih i obrasce njihova ponašanja u suvremenom društvu.

Podaci su prikupljeni početkom 2018. i u istraživanju je sudjelovalo više od 10.000 mladih ljudi u dobi od 14-29 godina iz navedenih deset zemalja jugoistočne Europe. Pokriven je širok spektar pitanja koja se tiču njihovih iskustava i težnji u različitim područjima života kao što su: obrazovanje, zapošljavanje, sudjelovanje u politici, obiteljski odnosi, slobodno vrijeme i korištenje informacijske i komunikacijske tehnologije, ali također i njihove vrijednosti, stavovi i uvjerenja. Ovo empirijsko istraživanje predstavljeno je u deset nacionalnih i jednu regionalnu studiju koje su objavljene na engleskom i na nacionalnim jezicima.

ISTRAŽIVANJE MLADIH U HRVATSKOJ 2018./2019.

AUTORI/CE: Anja Gvozdanović, Vlasta Ilišin, Mirjana Adamović,
Dunja Potočnik, Nikola Baketa, Marko Kovačić

1	Uvod	3
2	Metodologija	5
3	Sociodemografska obilježja mladih	7
4	Obitelj i prijatelji	11
5	Obrazovanje	19
6	Zaposlenje	25
7	Vrijednosti	33
8	Politika i Europska unija	43
9	Mobilnost	53
10	Slobodno vrijeme i stil života	59
11	Zaključci	65
	Bilješke	68
	Literatura	73
	Bilješke o autoricama i autorima	77
	Popis grafikona	78
	Popis tablica	78

1

UVOD

Mladi se, tijekom svog odrastanja, susreću s mnogim izazovima koji prate proces preuzimanja trajnih društvenih uloga. Taj kompleksan proces oblikovan je različitim silnicama koje u konačnici određuju njegov uspjeh. U prvom redu, pod utjecajem je individualnih aspiracija i nastojanja mladih da se, u skladu s individualnim mogućnostima i vizijom vlastitog života, realiziraju u odabranim društvenim ulogama. Uspješno preuzimanje društvenih uloga ne ovisi samo o mladima, njihovim vrijednostima, potencijalima i aspiracijama već i o društvu u kojem žive. Tranzicija iz mladosti u odraslost oblikovana je i društvenim očekivanjem da mladi uspješno usvoje dominantne društvene vrijednosti i ponašanja kojima će doprinijeti društvenoj stabilnosti i kontinuitetu, ali i povećanju razvojnih i drugih kapaciteta društva. Društveno uvjetovane okolnosti su često one koje određuju tempo i kvalitetu uključivanja u svijet odraslih. Drugim riječima, individualni životni izbori odvijaju se u okviru postojeće društvene strukture i socioekonomskih, ali i sociokulturnih zadanosti koje određuju mogućnosti i resurse koji su mladima na raspolaganju (Ilišin i Spajić Vrkaš 2017). Osim toga, dinamične promjene karakteristične za sva suvremena društva, pa tako i hrvatsko, pogoduju stvaranju novih izazova za optimalnu društvenu integraciju. Te društvene promjene ostavljaju snažan trag upravo na populaciji koja je u procesu učenja i svladavanja načina snalaženja i osobnog ostvarivanja u kompetitivnom svijetu odraslih. Stoga se javlja potreba za kontinuiranim izučavanjem mladih u sklopu niza društvenih područja (od obitelji, rada, slobodnog vremena do politike) kako bi se dobio što cjelovitiji uvid u društveni položaj, potrebe i interese mlade generacije.

Spoznaje recentnih istraživanja mladih u Hrvatskoj (Ilišin i dr. 2013, Ilišin i Spajić Vrkaš 2017) ukazuju na ukupno pogoršanje društvenog položaja mladih u usporedbi s položajem generacija s kraja 20. stoljeća pri čemu većina mladih na takve nepovoljne okolnosti reagira povlačenjem u privatnost i daljnjim distanciranjem od društvenopolitičke i javne sfere. Obiteljski i individualni resursi prepoznati su kao najpouzdaniji oslonac mladima u suočavanju s izazovima pri čemu se od društvenih aktera, koji bi im

trebali osigurati adekvatne uvjete za uspješnu tranziciju iz mladosti u odraslost, očekuje veći i kvalitetniji angažman. Dugotrajnim nesigurnim i nepredvidivim društvenim okolnostima mladi pristupaju pragmatično, odabirući dostupna individualna rješenja, pri čemu izražavaju vjeru u vlastite sposobnosti i životne strategije. Također, detektirane su tendencije koje se mogu smatrati indikatorom opadanja entuzijazma i aspiracija mladih u kontekstu ekonomski i socijalno nestabilnih uvjeta. Sukladno vrijednosnim i ideološkim previranjima u hrvatskom društvu, ustanovljena je vrijednosna polarizacija na tradicionalistički i modernistički orijentirane mlade ljude. Također, dosadašnja istraživanja su pokazala da se radi o heterogenoj skupini pri čemu je jedno od obilježja, koje mlade najviše diferencira, obrazovni status koji ne utječe samo na njihov društveni status, već i na obrasce ponašanja, vrijednosti i stavove.

Prethodni odjeljak sažeti je prikaz rezultata istraživanja mladih provedenih uoči ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Hrvatska je članica EU već pet godina i u tom su se razdoblju mnoge prilike mladima otvorile ili postale (naizgled) dostupnijima. Štoviše, mladi obuhvaćeni istraživanjem u 2004. smatrali su da će upravo njihovi vršnjaci biti među najvećim dobitnicima hrvatskog članstva u EU (Ilišin i Radin 2007). Možda je još rano dati nedvojbenu odgovor na pitanje jesu li očekivanja prijašnje generacije bila opravdana, no ovo istraživanje je prvi korak u tom smjeru.

Izvještaj, uz metodološke napomene, sociodemografski profil mladih i zaključak, sadrži poglavlja u kojima se analiziraju stavovi, ponašanja i vrijednosti mladih vezani uz sljedeća područja života: obitelj, obrazovanje, zaposlenje, vrijednosti, politiku, mobilnost i slobodno vrijeme.

2

METODOLOGIJA

U ovoj istraživačkoj studiji predstavljeni su nalazi empirijskog istraživanja mladih u Hrvatskoj 2018. godine (FES Youth Studies Southeast Europe 2018 Croatia) kao drugog po redu zajedničkoga istraživačkog projekta Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu i Zaklade Friedrich Ebert u Zagrebu. Istraživanje je koncipirano i provedeno kao dio međunarodnog istraživačkog projekta mladih koji se istovremeno proveo u deset država Jugoistočne Europe i Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Hrvatska, Kosovo, Makedonija, Rumunjska, Slovenija, Srbija).

Glavni cilj istraživanja je ustanoviti, opisati i analizirati neke stavove i obrasce ponašanja mladih u suvremenom hrvatskom društvu. Također, nastoje se ustanoviti tendencije i dinamike stavova mladih usporedivih s istraživanjem provedenim 2012. godine (Ilišin i dr. 2013) u suradnji FES-a i IDIZ-a.

U prikupljanju podataka korišten je standardizirani upitnik sa zatvorenim pitanjima pri čemu je osigurana mogućnost uvrštanja do deset pitanja koja su specifična za mlade u pojedinim zemljama.

Uzorak mladih stratificiran je po veličini županije i mjesta stanovanja te na osnovi dobi i spola obuhvativši 1500 ispitanika u dobi od 14 do 29 godina iz cijele Hrvatske. U anketiranju, koje je provedeno tijekom siječnja, veljače i ožujka 2018. godine korištena je metoda CAPI, pri čemu prosječno trajanje intervjua iznosi 56 minuta. Terensko istraživanje provela je agencija Hendl iz Zagreba. Podaci su uneseni u SPSS bazu podataka i statistički su obrađeni. Statističke obrade obuhvatile su univarijatnu (distribucija odgovora), bivarijatnu (korelacija, hi-kvadrat test, t-test, analiza varijance) i multivarijatnu analizu (faktorska analiza), ovisno o tipu varijabli i potrebama analize.

U analizama se ispitalo unutargeneracijsko razlikovanje s obzirom na spol, dob, stupanj obrazovanja ispitanika i stupanj obrazovanja oca ispitanika. Također, ovisno o temi i pripadajućim teorijskim očekivanjima koristile su se i druge sociodemografske karakteristike poput materijalnog statusa, broja knjiga u kućanstvu, religiozne samoidentifikacije itd. Tumačile su se samo one razlike koje su statistički značajne na razini vjerojatnosti jednakoj ili manjoj od 0.01.

3

SOCIODEMOGRAFSKA OBILJEŽJA MLADIH

DOB, SPOL I REZIDENCIJALNI STATUS

Prosječna životna dob ispitanika iznosi 22 godine pri čemu, sukladno udjelu u populaciji, najmlađa dobna kohorta (od 14 do 19 godina) i najstarija (do 25 do 29 godina) obuhvaćaju po 35 posto uzorka, a udio onih koji imaju između 20 i 24 godine iznosi 31 posto.

Budući da je uzorak mladih reprezentativan s obzirom na spol, tip naselja i regiju, čini ga 51 posto žena i 49 posto muškaraca koji dolaze iz Sjeverne Hrvatske (23 posto), Dalmacije (20 posto), Slavonije (20 posto), Zagreba (18 posto), Istre, Gorskog kotara i Primorja (11 posto) te Like, Korduna i Banije (8 posto). S obzirom na rezidencijalni status ispitanici dolaze iz seoskih sredina (39 posto), potom manjih gradova (37 posto), makroregionalnih centara poput Splita, Osijeka i Rijeke (9 posto) te Zagreba (16 posto). Kada je riječ o subjektivnom dojmu, većina ispitanika naselje u kojem žive opisuje kao urbano (46 posto) a potom ruralno (40 posto), dok nešto više od desetine mladih smatra da živi u tipu naselja koje je u različitim omjerima obilježeno elementima i ruralnog i urbanog – 9 posto ispitanika svoje mjesto življenja doživljava više ruralnim nego urbanim, a 5 posto smatra da je njihovo naselje više urbano nego ruralno.

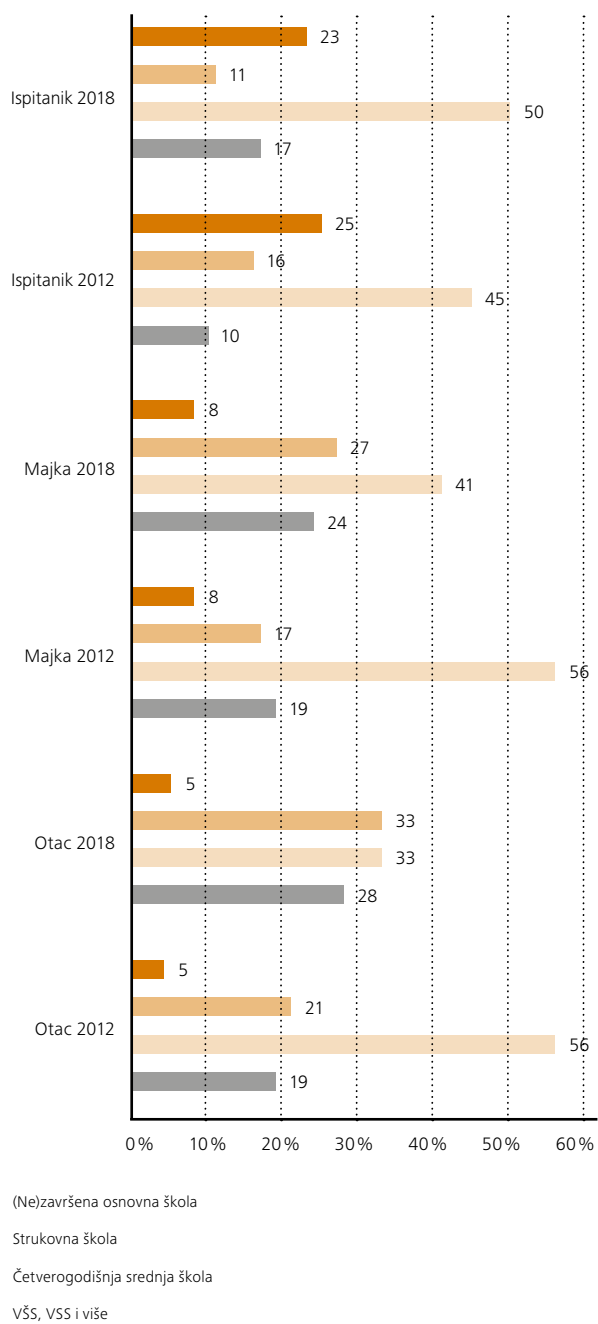
OBRAZOVANJE I MATERIJALNI STATUS

Stupanj obrazovanja roditelja nerijetko određuje socijalni status ispitanika iz čega proizlaze njihova stavovska i ponašajna obilježja. Razmjerno najveći udio ispitanika čine oni čiji su roditelji završili četverogodišnju srednju školu (npr. gimnazije) pri čemu su majke nešto češće ostvarile taj stupanj obrazovanja (41 posto) u odnosu na očeve (33 posto). Zatim, slijede ispitanici čiji roditelji su završili strukovnu srednju školu (majke – 27 posto, očevi – 33 posto), te različite stupnjeve višeg, odnosno visokog obrazovanja, pri čemu je u ovom statusu nešto više očeva (27 posto) u odnosu na majke (24 posto). Najmanji udio čine ispitanici roditelja s najnižim stupnjem obrazovanja, odnosno koji imaju (ne)završenu osnovnu školu pri čemu su majke nešto zastupljenije od očeva (7 posto naspram 5 posto). Stupanj obrazovanja ispitanika u odnosu na prethodni val istraživanja (Ilišin i dr. 2013) nije značajno varirao dok je u slučaju obrazovanja majke i oca došlo do određenih promjena (grafikon 3.1).

Došlo je do relativnog porasta udjela ispitanika čiji očevi i majke imaju trogodišnju srednju školu i smanjenja udjela onih čiji roditelji imaju završenu četverogodišnju srednju školu. Pritom je također u novom istraživanju porastao udio roditelja s višim/visokim obrazovanjem. Analizom povezanosti stupnja obrazovanja ispitanika i obrazovanja njihovih roditelja dolazimo do zaključka koji je svrstao Hrvatsku među društva niske društvene pokretljivosti (Matković 2011; Potočnik 2011, 2014; Hodžić 2014; Baranović 2015; Income, Social Inclusion and Living Conditions 2014) što

implicira da su šanse mladih za dostizanje drukčijeg obrazovnog, a onda i društvenog statusa od onog roditeljskog, izrazito slabe. Drugim riječima, u društvu su prisutni stabilni obrasci socijalne reprodukcije koji postojeća razgraničenja između društvenih klasa ili socioekonomskih kategorija čine teško propusnima. To potvrđuje i ovo istraživanje. Naime, obrazovanje oca i majke značajno je i pozitivno povezano s razinom obrazovanja ispitanika¹ ($\chi^2=218.40$; $\chi^2=203.34$) pa svaki drugi ispitanik s fakultetskom diplomom ima roditelje iste razine obrazovanja, dok je među visokoobrazovanima tek 10, odnosno 6 posto onih čije su majke, odnosno očevi, najnižeg obrazovnog stupnja. Drugim riječima, obrazovno postignuće mladih u značajnoj mjeri ovisi o obrazovnom statusu roditelja.

GRAFIKON 3.1: Komparativni prikaz stupnja obrazovanja mladih i njihovih roditelja (%)

Posjedovanje različitih objekata ili uređaja može ukazivati na ekonomske resurse ispitanika, odnosno njihove primarne obitelji pa su tako ispitanici imali prilike odgovoriti posjeduju li i koliko oni i/ili njihovi roditelji stvari i dobara koje se nalaze u relativno širokom cjenovnom rasponu – od mobitela do nekretnine².

Iako ovaj instrument nije sadržajno posve sukladan s Eurostatovom mjerom materijalne deprivacije³, iz njega je moguće iščitati udio onih koji su materijalno deprivirani. Tako velika većina (84 posto ispitanika) posjeduje minimalno po jedan primjerak od sedam i više stvari (od ukupno ponuđenih deset) (tablica 3.1⁴).

Imajući na umu da indikatori nisu istovjetni onima Eurostata, moguće je s krajnjim oprezom zaključiti da je u uzorku zastupljeno 16 posto materijalno depriviranih mladih⁵, odnosno 6 posto materijalno teško depriviranih koji ne posjeduju minimalno tri odnosno četiri stvari s popisa. Za usporedbu, imajući na umu metodološku zadržku, valja navesti podatke Eurostata (koji se donekle podudaraju s navedenima) – naime, udio materijalno depriviranih u dobi od 15 do 29 godina iznosio je 14 posto što je blizu procijenjenog prosjeka udjela ove kategorije u EU (16 posto)⁶, a udio teško materijalno depriviranih u Hrvatskoj bio je 13 posto, značajno više nego što iznosi prosjek za EU od 9 posto⁷.

Unatoč donekle prisutnoj materijalnoj deprivaciji (16 posto ispitanika ne posjeduje najmanje tri stvari s popisa), malo ispitanika (2 posto) svoju financijsku situaciju opisuje nedostatnom za pokrivanje osnovnih troškova života – drugim riječima, 2 posto ispitanika čine oni koji nemaju dovoljno novca za plaćanje osnovnih računa i hrane te oni koji imaju dovoljno za plaćanje računa i hrane, ali ne mogu si priuštiti stvari poput odjeće i obuće. Najveći broj, odnosno 39 posto ispitanika izjavljuje da ima dovoljno sredstava za hranu, odjeću i obuću, ali nedovoljno za skuplje stvari poput frižidera ili televizora. Gotovo isto toliko, 38 posto mladih kaže da si mogu priuštiti te skuplje stvari, ali ne one koje su još skuplje kao primjerice automobil ili stan, a 18 posto smatra da si može priskrbiti sve što im je potrebno za dobar životni standard.

Objekti mjere ekonomskog statusa, očekivano, međusobno su značajno pozitivno povezane ($\rho=0.3$). Drugim riječima, oni koji imaju veće financijske mogućnosti, ujedno posjeduju više različitih stvari⁸. Objekti su pojedinačno značajno povezane sa stupnjem obrazovanja ispitanika i obrazovanja očeva pri čemu viša obrazovna razina roditelja značajno doprinosi ostvarenju povoljnijeg financijskog i materijalnog statusa. Pritom, u slučaju ispitanika značajna je razlika u ekonomskom statusu između visokoobrazovanih i onih sa završenom trogodišnjom srednjom školom. Naime, visokoobrazovani mladi ispitanici posjeduju značajno više stvari koje ukazuju na materijalno blagostanje (F -omjer=15.58) i također imaju višu razinu financijske sigurnosti (F -omjer=7.79) od ispitanika sa završenom trogodišnjom školom. U istom je smjeru povezan materijalni status i stupanj obrazovanja oca ispitanika (F -omjer1=26.12; F -omjer2=14.56) pri čemu ispitanici očeva najnižeg stupnja obrazovanja izražavaju najveći stupanj materijalne deprivacije. Ovi su nalazi u skladu s europskim analizama koje ukazuju na snažnu povezanost obrazovnog statusa roditelja i socioekonomskog statusa mladih. Tako na razini EU teška materijalna deprivacija poga-

TABLICA 3.1: Posjedovanje različitih stvari u kućanstvu (%)

	Nijedan	Jedan	Dva	Tri i više
Perilica rublja	1	86	11	2
Kuća ili stan	3	82	12	2
Internetska veza u kući	5	80	11	4
Automobil	9	61	26	4
Osobni računalo ili prijenosno računalo	3	57	29	10
Perilica suđa	42	50	6	1
Klima uređaj	49	41	7	2
Bicikl	23	36	28	12
Motocikl	80	17	2	1
Mobilni telefon	0	14	18	67

da 31 posto djece roditelja s najnižom postignutom razinom obrazovanja dok je udio djece čiji roditelji imaju visoki stupanj obrazovanja među teško depriviranim deset puta manji (3 posto) (Being young in Europe today 2015)⁹ što govori o međusobnoj povezanosti obrazovnog, socijalnog i materijalnog statusa, ali i postojećoj socijalnoj reprodukciji.

Socijalizacija djece i mladih obilježena je i kulturnim resursima obitelji u kojima odrastaju ili su odrastali. Te kulturne resurse, odnosno kulturni kapital (Bourdieu 1977), određuju statusni i klasni obrasci pri čemu ih mladi tijekom odrastanja često nesvjesno „nasljeđuju“ ili usvajaju. Tako su mladi višeg kulturnog kapitala (više razine kulturnog znanja, kulturnih preferencija ili posjedovanja kulturnih dobara)¹⁰ ujedno i boljeg akademskog uspjeha te se češće odlučuju za nastavak obrazovanja na tercijarnoj razini (Košutić 2017). Ispitivan je broj knjiga u roditeljskom domu kao jedan od mogućih indikatora kulturnog kapitala i pokazalo se kako je četvrtina mladih odrastala u kućanstvu koje je imalo do 10 knjiga, a njih 20 posto u okruženju koje je brojilo između 10 i 20 knjiga. U kućanstvima s 21 do 30 knjiga kao i onima do 31 do 50 knjiga odrastalo je po 13 posto ispitanika. Od 50 do sto knjiga bilo je na raspolaganju desetini mladih, a nešto više od desetine bilo je okruženo s više od 100 knjiga¹¹. Očekivano, pozitivno i značajno s promatranim pokazateljem povezan je stupanj obrazovanja oca (F-omjer=21.19), ali i stupanj obrazovanja ispitanika (F-omjer=38.45) što implicira da viša razina kulturnog kapitala obitelji ukazuje na viši ekonomski status obitelji. To potvrđuje i značajna povezanost ovog indikatora kulturnog kapitala s količinom posjedovanja materijalnih dobara (rho=0.315) što je pak povezano s višom razinom socijalnih kompetencija koje mladi stječu u procesu obrazovanja.

Kvaliteta života vezana je za obilježja životnog prostora poput sobnosti, odnosno broja soba u kući/stanu u kojem mladi odrastaju. Prosječno, roditeljski dom ispitanika ima tri sobe te četiri ukućana uključujući ispitanike, a većina ispitanika (76 posto) u okviru kućanstva u kojem živi ima vlastitu sobu. Taj postotak je znatno niži u odnosu na prošli val istraživanja kada je svoju sobu imalo 91 posto ispitanika. Šansu da ima vlastitu sobu u kućanstvu

mladoj se osobi značajno smanjuju ako živi s većim brojem ukućana (t=7.58), posebno ako je riječ o braći/sestrama ($\chi^2=35.98$), ali i djeci ($\chi^2=7.61$) te ako imaju očeve nižeg stupnja obrazovanja ($\chi^2=14.60$) što svakako ukazuje na povezanost komotnijeg životnog prostora sa socioekonomskim statusom obitelji. Ipak, vlastita soba na raspolaganju samo je jedan od niza indikatora kvalitete stanovanja te sam za sebe ne predstavlja dovoljan pokazatelj relevantnih trendova. Stoga u obzir valja uzeti i Eurostatove podatke¹² prema kojima je stopa prenapučenosti za opću populaciju u Hrvatskoj 2016. iznosila 41 posto. To drugim riječima znači da dvije petine stanovnika živi u kućanstvima kojima nedostaje stambenog prostora, a što je dvostruko više od EU prosjeka (17 posto). Ipak podaci ukazuju na trend blagog smanjenja stope prenapučenosti u kućanstvima od 2011. kada je iznosila 45 posto.

NACIONALNA PRIPADNOST

Gotovo svi ispitanici izjašnjavaju se Hrvatima (97 posto), a 98 posto ih posjeduje hrvatsku putovnicu/državljanstvo. Većini ispitanika su oba roditelja rođena u Hrvatskoj (90 posto), a desetini su roditelji rođeni izvan zemlje od kojih je 7 posto porijeklom iz Bosne i Hercegovine. Pritom, gotovo svim ispitanicima (95 posto) oba roditelja su Hrvati.

4

OBITELJ I PRIJATELJI

KLJUČNI NALAZI

- Velika većina mladih živi u kućanstvima s najbližim srođnicima. S majkom živi četiri petine, s ocem dvije trećine mladih, nešto više od polovice s braćom i sestrama, a desetina ih živi sa širim srođnicima, bakom i djedom. S partnerima/supruzima živi petina mladih. Tri petine ih živi u četveročlanim i tročlanim kućanstvima, a četvrtina mladih živi u petero ili višečlanim domaćinstvima
- Skoro tri četvrtine ispitanika živi u roditeljskom domu, samostalno živi oko petine mladih, a četvrtina bi htjela živjeti samostalno kada bi im to financije dopuštale
- Mladi podržavaju vrijednosti svojih obitelji, većina ih se dobro slaže sa svojim roditeljima te bi i svoju djecu odgajali na način kako se njih odgajalo
- Mladi imaju povjerenja u brak, pri čemu ih četiri petine zamišlja svoju budućnost u u braku u kojem bi imali djecu. Ostale alternative braku su među mladima slabo zastupljene
- U pogledu raspodjele rodni uloga, žene iskazuju manje prihvaćanje tradicionalnih, patrijarhalnih stavova od muškaraca s nižim stupnjem obrazovanja koji te stavove više prihvaćaju

UVOD

Obitelj je primarna društvena institucija koja ima različite funkcije: od socijalizacije djece i održanja intimnih veza među njezinim odraslim članovima, do ekonomske i emotivne podrške članovima tijekom njihova cijelog života (Hammond, Cheney i Pearsey 2015). Obitelj je, također, izvor društvenog identiteta jer se djeca rađaju u društvenoj klasi svojih roditelja s njihovim rasnim, etničkim i religijskim identitetom, što sve utječe na nji-

hove životne ishode, ovisno o položaju u društvenoj hijerarhiji (Barkan 2011).

Promjene u strukturi modernih obitelji više ne podrazumijevaju tradicionalni model muškarca-hranitelja koji je u Hrvatskoj počeo iščezavati još tijekom socijalističkog razdoblja pa su žene već tada bile u prilici, bez većih teškoća, zauzeti poziciju drugog, najčešće sekundarnog hranitelja obitelji. Recesijska je situacija, nakon 2008. godine, pogoršala upravljanje obiteljskim resursima većine građana/ki pa je rezanje osnovnih životnih troškova išlo i nauštrb ženskog rada koji u takvim vremenima na razne načine može doprinijeti ili uštedjeti obiteljske resurse. Kako je struktura obitelji zavisna i o širim društvenim utjecajima, tako su u istraživanjima utvrđeni širi demografski utjecaji koji posredno potiču njezino mijenjanje, kao što su depopulacija i demografsko starenje stanovništva (Gelo, Akrap i Čipin 2005).

Dob sklapanja braka sve je viša, žene rađaju prvo dijete sve kasnije, a liberalizacija društvenog statusa žena, odnosno slabljenje diskriminacije i segregacije poslova po spolu (Topolčić 2008) otvorila je i mnogobrojna pitanja raspodjele kućanskog i obiteljskog opterećenja. U hrvatskom društvu je uvriježeno da žena još uvijek mora obavljati većinu kućanskih poslova i poslova vezanih uz podizanje djece (Topolčić 2001, Gelo i dr. 2011, Bouillet 2014). Ipak, u pogledu doživljavanja obiteljskih obveza i odnosa prema obiteljskom životu, stavovi mladih se mijenjaju u smjeru detradicionalizacije i individualizacije (Bouillet 2014: 52) što ima utjecaj i na namjeru formiranja vlastitih obitelji. Longitudinalno se pokazalo kako pada postotak studenata koji obiteljske obveze pozitivno vrednuju te ih više smatraju teretom, a to se osobito tiče žena.

Zanimljivo je da mladi s jedne strane iskazuju skepsu prema tradicionalnim obiteljima, a istovremeno u situaciji u kojoj jesu, oslanjaju se, osim na sebe, i na ekonomski, socijalni i kulturni kapital roditelja (Ilišin 2014). Mladi iz Hrvatske u odnosu na europske

vršnjake češće napuštaju roditeljski dom i stambeno se osamostaljuju nakon svoje 30-e godine što je vidljivo i u tri vala longitudinalnog istraživanja (1999., 2010. i 2013.) u Hrvatskoj – tri četvrtine mladih živi s roditeljima (Potočnik 2017: 62). Važno je istaknuti da je za objašnjenje takve situacije izrazito bitna „stambena zavisnost mladih“ do koje dolazi uslijed visokih stopa nezaposlenosti, otežanog kreditiranja kao i nepovoljnih uvjeta u iznajmljivanju stanova, a najnoviji podaci vode k zaključku kako se u Hrvatskoj perpetuira obrazac zavisnosti mladih o roditeljskoj obitelji (Potočnik 2017).

KUĆANSTVA, ŽIVOT S RODITELJIMA I STAMBENI STATUS MLADIH

Mladi većinom žive u kućanstvima s majkom (77 posto) i ocem (69 posto), braćom i sestrama (55 posto) te partnerima/supružnicama (19 posto). S djecom u kućanstvu živi 12 posto ispitanika, a s bakom i djedom 11 posto. Kao samci živi 4 posto ispitanika, s prijateljima i drugim rođacima 2 posto, a s „nekim drugim“ 1 posto mladih. Očigledno je da mladi većinom žive u kućanstvima s roditeljima, braćom i sestrama te da su tradicionalnije, šire forme kućanstava u kojima žive baka, djed ili ostali rođaci slabije zastupljene¹³. Podaci pokazuju sljedeće: mladi koji žive samostalno najčešće su stariji od 25 godina ($\chi^2=40.71$), dok u zajedničkom kućanstvu s obitelji češće žive najmlađi ispitanici. Najobrazovaniji ispitanici (preddiplomski studij ili više od toga) češće od ostalih žive samostalno ($\chi^2=21.63$). S partnerom/icom češće žive stariji ispitanici, iznad 25 godina ($\chi^2=35.54$), oni koji su najvjerojatnije završili ili su pri kraju završetka procesa obrazovanja (visoka stručna sprema i trogodišnja srednja škola) ($\chi^2=143.26$), čiji otac češće ima (ne)završenu osnovnu školu ($\chi^2=16.04$). Također, stariji ispitanici ($\chi^2=288.87$) sa završenom trogodišnjom srednjom školom češće žive s djecom ($\chi^2=78.59$) što upućuje da su bili agilniji u zasnivanju vlastite obitelji od ostalih skupina mladih te da je njihov proces osamostaljivanja počeo ranije u odnosu na druge ispitanike. Oni također češće potječu iz obitelji u kojima otac češće ima (ne)završenu osnovnu školu ($\chi^2=13.38$).

Kućanstva u kojima žive mladi najčešće su četveročlana (36 posto), peteročlana ili višečlana (25 posto) te tročlana (24 posto). Najmanje ih živi u dvočlanim (11 posto) te jednočlanim kućanstvima (4 posto). U prosjeku u kućanstvima mladih živi 3.8 člana što je znatno više nego u kućanstvima EU-28 gdje u prosjeku živi 2.3 člana (People in the EU 2018), a više je i od prosječnog broja članova kućanstva u Hrvatskoj koji 2011. iznosi 2.8 (Hrvatska u brojkama 2015). Također, prema podacima iz 2016. godine u dva najčešća tipa kućanstava u EU živjele su jedna ili dvije osobe, a takvih je u Europi bilo dvije trećine (People in the EU 2018) pa se može zaključiti kako sastav i veličina kućanstava u kojima žive mladi u Hrvatskoj znatno odudara od europskog prosjeka. Dapače, Hrvatska je prva u EU prema broju članova kućanstva za razliku od Švedske u kojoj živi najmanji broj članova kućanstva (1.9) (Euronews 2017). Mladi žive u domaćinstvima sa znatno više čla-

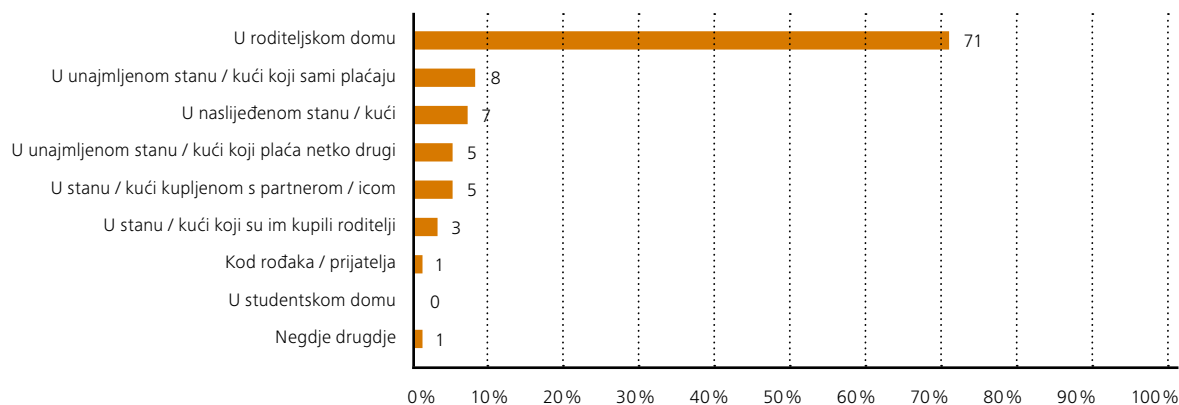
nova i od hrvatskog i europskog prosjeka što je, između ostaloga, posljedica dugog zadržavanja u roditeljskom domu. Najmlađi ispitanici (do 19 godina) češće žive u većim, četveročlanim, petero i višečlanim kućanstvima i po tome se razlikuju od ostalih dobnih skupina (F-omjer=52.81). Mladi koji žive u najmnogobrojnijim obiteljima većinom imaju (ne)završenu osnovnu i trogodišnju srednju školu (F-omjer=42.38). U kućanstvima s pet i više članova češće žive ispitanici nižeg socijalnog statusa, odnosno čiji otac ima (ne)završenu osnovnu školu, za razliku od ispitanika koji žive u četveročlanim kućanstvima, a čiji otac češće ima završenu četverogodišnju srednju školu ili više/visoko obrazovanje. U jednočlanim i dvočlanim kućanstvima, žive većinom mladi najviše razine obrazovanja što vjerojatno upućuje i na to da su započeli samostalan život ($\chi^2=38.10$).

U skladu s generacijskom pripadnošću, većina najmlađih ispitanika (do 19 godina) ima oboje živih roditelja (90 posto), 8 posto ih nema živoga oca, a po 1 posto mladih nema živu majku ili oba roditelja. Dakle, među onima koji imaju oba živa roditelja prevladavaju najmlađi ispitanici ($\chi^2=45.06$), te oni s (ne)završenom osnovnom školom ($\chi^2=30.05$) čije je obrazovanje oca više od (ne)završene osnovne škole ($\chi^2=11.91$).

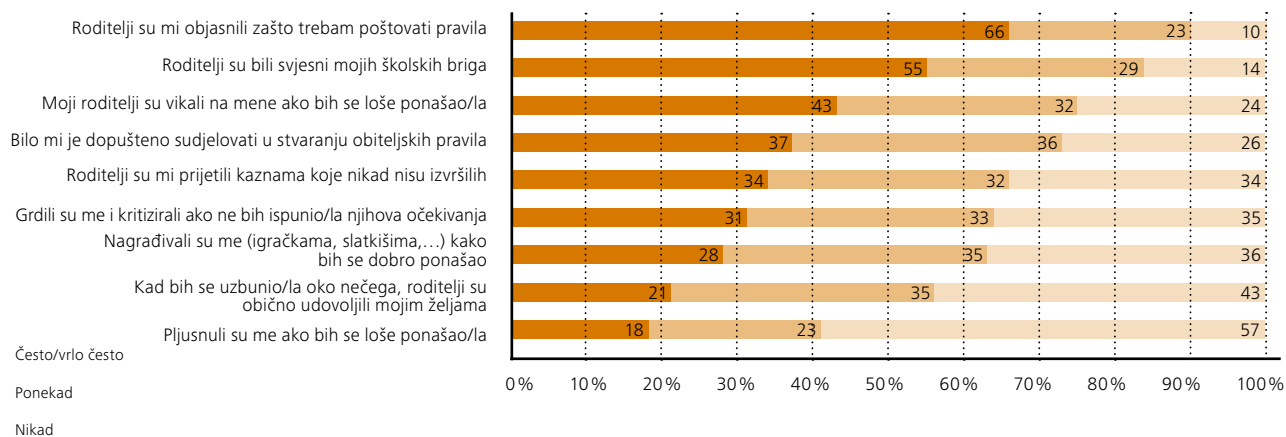
Skoro tri četvrtine mladih živi u roditeljskom domu (grafikon 4.1) čime se nastavlja trend utvrđen u longitudinalnoj analizi stambenog statusa mladih od kraja 1990-ih do 2013. (Potočnik 2017: 62).

Takav trend potvrđuju i nalazi Eurostata (2018), prema kojima se postotak mladih u Hrvatskoj koji žive s roditeljima kontinuirano povećavao s 68.7 posto – 2010. na 72.3 posto – 2016. godine. S druge strane, na razini EU-28 u 2016. godini s roditeljima je živjelo znatno manje mladih stanovnika EU (48 posto) u dobi od 18–34 godine. Sve to govori u prilog kontinuiranog nesamostalnog statusa mladih i procesa njihova kasnoga osamostaljivanja (Ilišin i Spajić Vrkaš 2017) pogotovo gledano u kontekstu njihovih vršnjaka u EU¹⁴. Zašto većina mladih živi s roditeljima opisuju i sljedeći motivi: za 69 posto ispitanika to je najjednostavnije rješenje što je 2012. godine mislilo 56 posto mladih. Četvrtina mladih bi željela živjeti samostalno, kada bi im to dopuštale financije što je u 2012. izjavljivalo njih 33 posto. Razvidno je, dakle, da se mladi danas sve više opredjeljuju za život s roditeljima iz praktičnih razloga, a vjerojatno i zbog kulture stanovanja koja u Hrvatskoj kao i u nizu južnih zemalja Europe podrazumijeva generacijsko stanovanje, što je u sjevernim kulturama gotovo nepojmljivo. Također, u odnosu na 2012. kada je 4 posto mladih izjavljivalo da bi se osamostalilo kada bi se s time složili njihovi roditelji, u 2018. tako misli samo njih 1 posto. Većini mladih kojima je život s roditeljima najjednostavnije i najudobnije rješenje mlađe je od 19 godina, dok bi najstariji ispitanici, kada bi im financije to dopuštale, najviše željeli živjeti samostalno ($\chi^2=85.77$). Ispitanici s najvišim obrazovanjem, kao i ispitanici s trogodišnjom srednjom školom, češće bi željeli živjeti sami kada bi im to financije dopuštale ($\chi^2=99.49$), dok je za one s osnovnom školom život s roditeljima najjednostavnije i najudobnije rješenje.

GRAFIKON 4.1: Stambeni status mladih (%)

GRAFIKON 4.2: Odgojni stil roditelja (%)

OBITELJSKE VRIJEDNOSTI

Jedan od načina provjere međugeneracijskih promjena ili stabilnosti vrijednosti je sljedeća cjelina iz koje se može vidjeti prihvaćaju li mladi i u kojoj mjeri vrijednosti roditelja. Rezultati pokazuju kako se 55 posto mladih slaže s roditeljima unatoč „ponekad izraženim razlikama u mišljenju“, a 34 posto izjavljuje da se „jako dobro“ slaže s roditeljima. Takvi su rezultati skoro potpuno podudarni onima iz 2012. kada se također 55 posto mladih „slagalo“ s roditeljima (unatoč ponekad izraženim razlikama), a 31 posto je izjavljivalo da se „jako dobro slažu“. Rezultati pokazuju kako su oko mnogih vrijednosti i normi mladi zapravo suglasni s roditeljima, a one se odnose na spektar vrijednosti kao što su čuvanje obiteljske tradicije, stjecanje bogatstva i društvenog ugleda, društveno napredovanje, održavanje zajedništva i topline obiteljskog doma itd. (Golubović 1981 prema Milić 2007). Može se reći da u pogledu usvajanja i pridržavanja roditeljskih vrijednosti postoji određena stabilnost te da je na djelu nesmetana međugeneracijska transmisija vrijednosti. To potvrđuje i činjenica da se često raspravlja s roditeljima samo 8 posto mladih dok vrlo konfliktan odnos s roditeljima ima samo 1 posto mladih. Prema podacima iz istraživanja iz 2012. često se prepiralo s roditeljima

nešto više mladih (12 posto), a vrlo konfliktan odnos imalo je 2 posto ispitanika. Izgleda da muškarci lakše ulaze u konfliktne odnose s roditeljima ($\chi^2=13.07$) ili iskazuju različito mišljenje, dok su žene privrženije roditeljskim vrijednostima. Takvi se rezultati mogu tumačiti različitom rodnom socijalizacijom koja, kao što je poznato, od djevojčica više zahtijeva mirno, rodu primjereno ponašanje dok se dječake potiče na slobodnije i asertivno ponašanje. Prihvaćanje obiteljskih vrijednosti u tom spektru ujedno govori o načinu na koji je došlo do distribucije rodne uloga u obitelji (podjela rada prema spolu, odnosi između generacija, metode odgoja djece itd.).

Stilovi roditeljstva utječu na ishode adolescencije pogotovo u pogledu prihvaćanja pojedinih oblika rizičnih ponašanja. U ranijim vremenima odgovore na pitanja kako odgajati djecu roditelji su najčešće tražili među starijim generacijama i oko toga je postojao generacijski konsenzus (Pernar 2010), a danas se osim vlastitih spoznaja i uvjerenja uvelike oslanjaju i na pomoć stručnjaka. Odgojni stilovi različito utječu na razvoj ličnosti djece, a rezultati pokazuju kako su podržavajući stilovi odgoja s prikladnom kontrolom primjereniji odgoju mladih te da je podrška roditelja mladima povezana s manjom razinom depresivnosti kod adolescenata (Aquilino i Supple 2001 prema Ferić-Šlehan 2008).

Varijable koje opisuju odgojni stil roditelja uključuju po tri čestice koje zajedno opisuju tri vrste odgojnog stila: autoritarni, autoritativni i permisivni odgojni stil¹⁵ (grafikon 4.2). Oko dvije trećine mladih ima iskustvo s jednom od komponenti permisivnog odgoja (npr. dogovor s roditeljima oko poštivanja pravila), dok su ostale komponente permisivnog odgoja manje zastupljene. Tako je česta ili vrlo česta briga roditelja oko škole zastupljena u odgojnom stilu polovice mladih, a sudjelovanje u kreiranju obiteljskih pravila iskusilo je dvije petine mladih. Autoritarni oblici odgoja zastupljeni su ovisno o formama: npr. vikanje je iskusilo dvije petine mladih, petina ima iskustva s fizičkim nasiljem (šamaranje), dok je kritiziranje bilo prisutno u odgojnom stilu trećine ispitanika.

U ovome istraživanju, od svih odgojnih stilova najizraženiji je bio autoritativni odgojni stil (F-omjer=373.46) dok između ostalih dvaju stilova nema značajne razlike. Autoritativnim odgojnim stilom više su odgajane žene od muškaraca ($t=5.05$), ispitanici s najčešće (ne)završenom osnovnom školom (F-omjer=4.65) i oni čiji je otac češće imao završenu četverogodišnju srednju školu (F-omjer=6.83). Autoritarnim odgojnim stilom odgajani su više muškarci nego žene ($t=3.28$) i ispitanici čiji je otac imao (ne)završeno osnovnoškolsko obrazovanje (F-omjer=3.96), a permisivnim odgojnim stilom češće su bili odgajani mladi s (ne)završenom osnovnom školom (F-omjer=5.23) te oni čiji je otac završio četverogodišnju srednju školu (F-omjer=8.71).

Prihvaćanje obiteljskih vrijednosti ogleda se i u pogledu stava o tome kako bi mladi mogli odgajati svoju djecu s obzirom na stil kojim su njih odgajali roditelji. Samo 5 posto ispitanika izjavljuje da bi taj odgoj bio potpuno drukčiji, a drukčije bi odgajalo djecu 24 posto ispitanika. Polovica mladih odgajala bi djecu „skoro jednako“ kao što su i oni bili odgajani (50 posto), dok bi jednako odgajalo djecu 15 posto ispitanika¹⁶. Prihvaćanje obiteljskih vrijednosti pokazuje rodnu diferencijaciju pa su „gotovo istom“ odgojnom stilu svojih roditelja sklonije žene, dok bi drukčije ili potpuno drukčije svoju djecu prije odgajali muškarci ($\chi^2=18.71$). Zanimljivo je da su „potpuno drukčijem“ i „drukčijem“ odgojnom stilu najskloniji ispitanici s trogodišnjom srednjom školom ($\chi^2=35.28$) koji, kao što je već rečeno, ranije ulaze u svijet rada, i ranije osnivaju vlastite obitelji. Za razliku od njih gotovo isto odgajali bi djecu mladi osnovnoškolske, ali i oni visokoškolske naobrazbe. Stupanj očevog obrazovanja pokazao se značajnim ($\chi^2=42.52$) pa ispitanici koji su skloni drukčijem i potpuno drukčijem odgoju pretežno imaju očeve koji su završili osnovnoškolsko obrazovanje.

Osoba koja ima najviše utjecaja na važne odluke mladih je majka (47 posto), a kod 30 posto ispitanika najviše utjecaja ima otac, što potvrđuje razgradnju patrijarhalnog autoriteta, ali i važnost uloge majke koja prvenstveno vodi brigu o odgoju djece, s obzirom na to da dijeljenje roditeljskih uloga u našoj kulturi još uvijek nije zaživjelo. Naime, od očeva se prije očekuje uspjeh izvan obitelji pa su iz takvih socijalnih očekivanja oblikovane i roditeljske uloge (Pernar 2010). Ti su rezultati podudarni s onima iz 2012. kada je kod 43 posto ispitanika majka imala većinski, a otac nešto manji utjecaj (27 posto). Mladi kod kojih glavnu ulogu u donošenju

odluka ima otac, većinom su muškarci ($\chi^2=15.42$), u najmlađoj dobnoj kohorti ($\chi^2=108.53$) te najčešće najniže, osnovnoškolske razine obrazovanja ($\chi^2=51.07$), dok je u slučaju većeg utjecaja majke na donošenje važnih odluka prije riječ o utjecaju na dvovojke ($\chi^2=35.86$), najmlađe ispitanike ($\chi^2=112.19$) i one s najnižom razinom obrazovanja ($\chi^2=50.68$). Od bliskih srodnika najveći utjecaj na donošenje važnih odluka imaju sestra (8 posto) i brat (6 posto), dok je utjecaj djeda (2 posto) i bake (1 posto) skoro zanemariv, što znači da najstariji srodnici, djelomično i zbog odvojenog stanovanja, nemaju utjecaj na odluke mladih. Partner ili suprug, ako ga ispitanici imaju, utječe na donošenje važnih odluka u 15 posto slučajeva, a prijatelji 6 posto. Mladih, koji neovisno odlučuju bez ičijeg utjecaja ima 19 posto. I kod njih se iskazuje rodna podjela, pa žene manje odlučuju samostalno od muškaraca ($\chi^2=19.05$). S rastom dobi, samostalno se odlučivanje povećava pa je ono najveće u dobnoj kohorti iznad 25 godina, međutim, zanimljivo je reći da 74 posto mladih u toj dobi donose važne odluke nesamostalno ($\chi^2=67.31$). Mladi s visokoškolskom razinom obrazovanja su najsamostalniji u odlučivanju ($\chi^2=40.21$)¹⁷.

Mladi nisu izgubili povjerenje u tradicionalne institucije, tj. u brak jer svoju budućnost vide u zasnivanju vlastite obitelji (80 posto) (2012. – 76 posto), a u braku bez djece vidi se 2 posto mladih. Izvanbračna zajednica ima nizak status unutar razmišljanja o budućnosti pa tako samo 3 posto mladih vidi sebe u alternativnoj formi braka s partnerom/icom i s vlastitom obitelji dok se isti postotak vidi u izvanbračnoj zajednici s partnerom, ali bez djece (2012. taj je postotak bio viši – 6 posto). Da su mladi u pogledu alternativnih formi braka izvan europskih tokova, govori i podatak prema kojem mladi u dobi od 20–29 godina u EU-28 u 15 posto slučajeva žive u dogovorenoj zajednici¹⁸ koja je u Hrvatskoj zastupljena s tek 2.9 posto, a npr. u Švedskoj s 18.3, a Francuskoj s 14.3 posto (Eurostat 2015).

Manji dio mladih (3 posto) vidi sebe u budućnosti u samačkom životu bez djece (2012. – 6 posto), a 1 posto vidi sebe kao samohrane roditelje. Budućem braku najviše se nadaju ispitanici čiji otac ima završenu trogodišnju srednju školu ili više/visoko obrazovanje, dok su kohabitaciji najskloniji ispitanici čiji otac ima (ne) završenu osnovnu školu ($\chi^2=26.40$)¹⁹.

Mladi za sretan život na jednaku razinu stavljaju „život u dobroj zemlji“ što je važno ili vrlo važno za 83 posto ispitanika i važnost bračnog druga ili partnera s 82 posto. Takvi rezultati upućuju kako se jedan od najvažnijih osobnih izbora izjednačava s budućnošću zemlje što govori o važnosti koju strukturalne okolnosti imaju za mlade koji se nalaze na pragu stvarne društvene integracije. Nadalje, 77 posto mladih vidi sreću u rođenju vlastite djece što ukazuje da se velika većina njih želi ostvariti kao roditelji dok je važnost prijateljstava najmanje bitna u ovome slijedu (70 posto) koje, iako važno, nije najvažnije za sretan život kada je u konkurenciji s obiteljskim životom. Važnost izbora životnog partnera za sretan život u prvom redu ističu žene, a slabije muškarci pa je značajna rodna diferencijacija vezana za to ($\chi^2=9.96$) kao i za rađanje djece s obzirom na to da je ono važnije ženama nego muškarcima

($\chi^2=10.31$). Imati bračnog partnera/icu nadalje osobito je važno ispitanicima čiji otac ima završenu trogodišnju srednju školu ($\chi^2=36.87$), kao što im je važno imati djecu ($\chi^2=44.84$). Što se prijateljstva tiče, ono je najbitnije ispitanicima u najmlađoj dobnoj kohorti ($\chi^2=22.89$), najčešće s (ne)završenom osnovnom školom ($\chi^2=26.12$). Živjeti u dobroj zemlji povezano je samo sa stupnjem obrazovanja oca ($\chi^2=36.13$) pa je to pitanje najmanje važno onima čiji otac ima najviše obrazovanje, a slijedom toga vjerojatno i veće socioekonomske mogućnosti.

BRAK, RODITELJSTVO I PATRIJARHALNE VRIJEDNOSTI

Poznato je da se s modernizacijom društva, kao i sve većim obrazovanjem žena i zapošljavanjem na tržištu rada, pomiče granica stupanja u brak. Upitani o tome koja je najprikladnija dob za ulazak žene i muškarca u brak iskazale su se različite prosječne vrijednosti: za žene – 26 godina, a za muškarce – 29 godina, iako se iz grafikona 4.3. vidi da je najzastupljenija kategorija za žene bila od 25–29 godina, a za muškarce 30²⁰. Najboljom dobi za ulazak u brak za žene, žene procjenjuju višom ($M=26.63$) od procjene koju su za dob žena dali muškarci ($M=25.99$) ($t=3.41$), a i najmlađi ispi-

tanici najbolju dob za žene procjenjuju nižom od ostalih ispitanika (F -omjer=8.45). Ispitanici s najvišom stručnom spremom smatraju da bi dob za ulazak žena u brak trebala biti viša (F -omjer=7.41) od ispitanika iz nižih obrazovnih skupina.

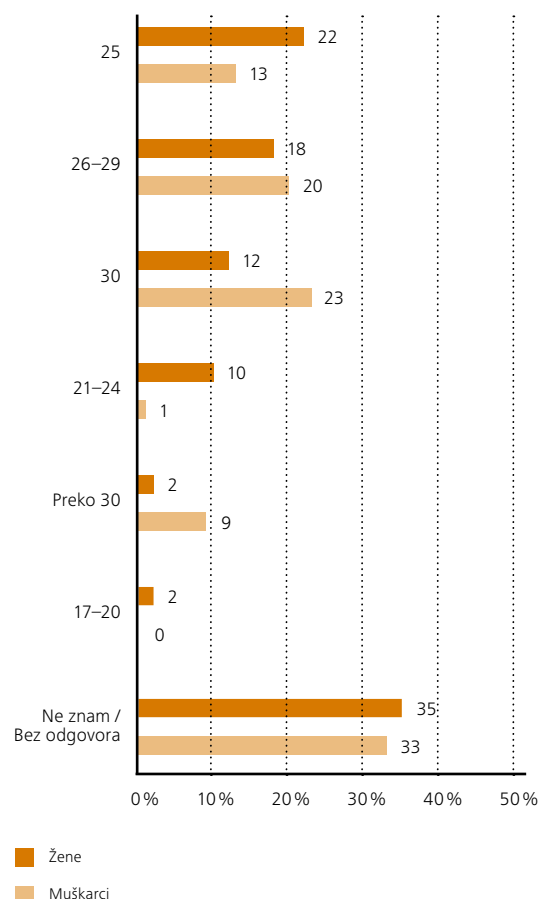
U procjeni najbolje dobi za ulazak muškaraca u brak spol ispitanika se nije pokazao značajnim, ali dob jest, pa tako najvišu procjenu za muškarce ($M=29.02$) daje najstarija dobna kohorta ispitanika (F -omjer=9.42) te skupina najobrazovanijih ispitanika koja se u toj procjeni značajno razlikuje od svih drugih obrazovnih skupina (F -omjer=9.93).

Većina mladih nisu postali roditelji (83 posto), a oni koji imaju djecu u prosjeku su roditelji jednog do maksimalno četiri djeteta pri čemu prosječno imaju jedno do dva djeteta ($M=1.45$). Oni koji su već postali roditelji češće pripadaju najstarijoj dobnoj kohorti ($\chi^2=282.12$), te su najčešće završili trogodišnju srednju školu ili imaju višu/visoku naobrazbu ($\chi^2=83.35$). Većina onih koji su dobili djecu imaju očeve s (ne)završenom osnovnom školom ($\chi^2=14.59$). Vezano za planiranje djece, mladi namjeravaju imati minimalno jedno, a maksimalno petero djece pri čemu u prosjeku planiraju imati dvoje djece ($M=2.19$). Jedno dijete češće planiraju stariji od 25 godina ($\chi^2=25.58$), a srednja dobna kohorta (od 20–24) češće planira troje i više djece. Mladi koji planiraju više od tri djeteta češće imaju oca koji je završio trogodišnju srednju školu, dok bi dvoje djece najradije imali ispitanici sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ili višom/visokom naobrazbom ($\chi^2=32.59$). Mladi su imali ili planiraju imati dijete s minimalno 16 godina, a maksimalno 37 pri čemu prosjek iznosi 28 godina ($M=27.56$)²¹.

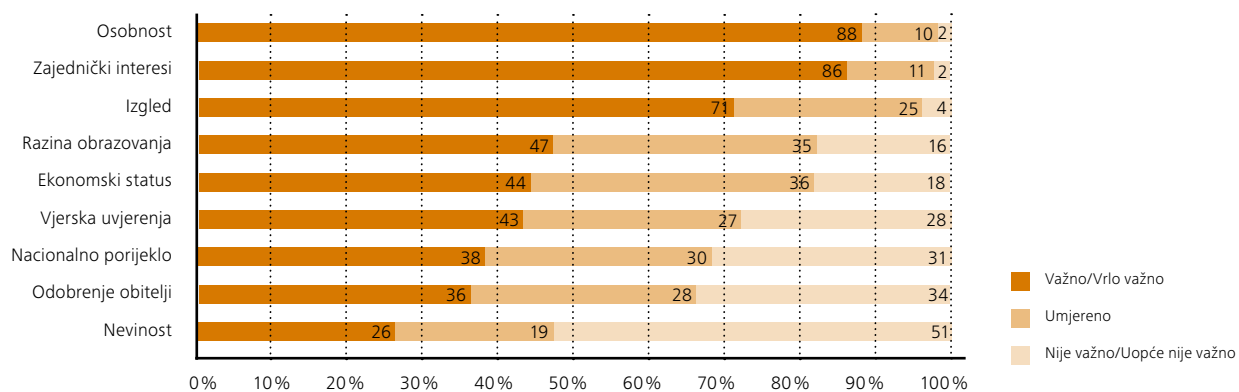
Odabir životnog partnera očigledno upućuje na dominaciju postmodernističkih vrijednosti jer se skoro 90 posto mladih referira na važnost osobnosti partnera, a zajednički interesi s partnerom su također blizu toga postotka (grafikon 4.4). Vrlo slični rezultati dobiveni su i 2012. kada je osobnost budućeg partnera bila važna za 88 posto mladih, a isto toliko su bili važni zajednički interesi s partnerom. Zanimljivo je da 71 posto mladih procjenjuje životnog partnera prema fizičkom izgledu (2012. – 73 posto), dok je obrazovni status, unatoč svojoj važnosti, pozicioniran znatno niže – 47 posto (2012. – 54 posto). Za više od 40 posto mladih važni su i ekonomski status kao i religijska uvjerenja bračnog partnera. Nacionalnost potencijalnog supružnika i obiteljsko odobranje, kao važne faktore za odabir partnera, izražava između 30–40 posto ispitanika pri čemu je u odnosu na istraživanje iz 2012. važnost nacionalnosti supružnika porasla za 5 posto, a odobrenja/pristanaka obitelji oslabila za 8 posto. Najniže je pozicionirana nevinost bračnog partnera (26 posto) koja je međutim u 2012. bila važna ili vrlo važna za 10 posto ispitanika pa se u odnosu na zadnje istraživanje može prepoznati svojevršno jačanje konzervativnosti u tom pogledu.

Na ljestvici važnosti određenih karakteristika za odabir životnog partnera ustanovljena su tri obrasca²²: *tradicionalizam*, *socijalni i fizički kapital* i *obrazac psiholoških motiva*. Prvi, *tradicionalni obrazac* najmanje je zastupljen u najstarijoj dobnoj kohorti ispitanika, a najviše u najmlađoj (F -omjer=4.47), te u onih ispitanika s (ne)završenom osnovnom školom ($F=16.46$). Obrascu

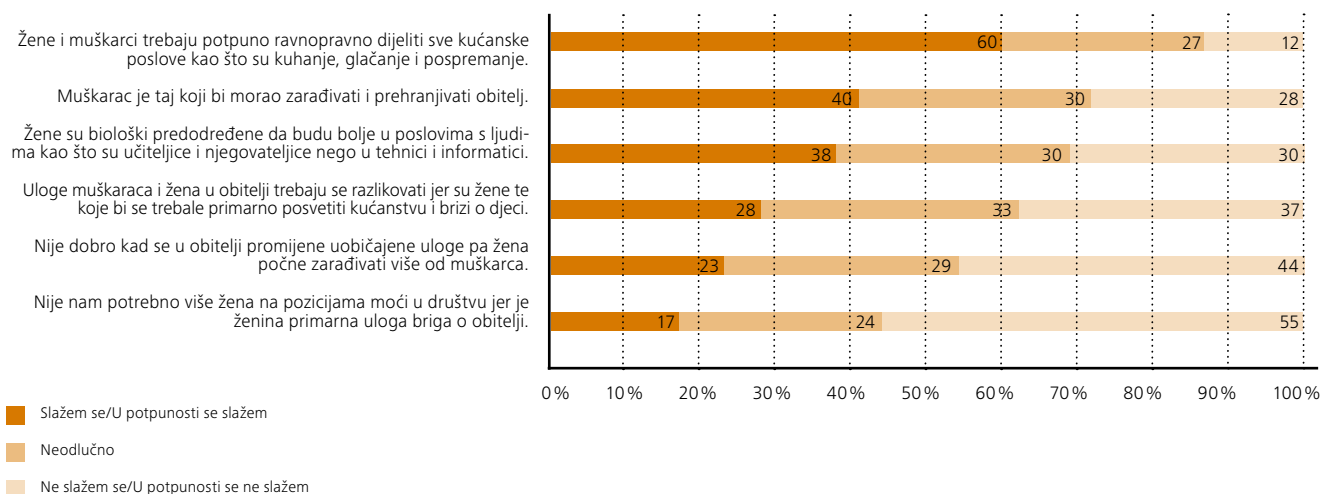
GRAFIKON 4.3: Najbolja dob za ulazak u brak za žene i muškarce (%)

GRAFIKON 4.4: Važnost nekih karakteristika u odabiru bračnog partnera/ice (%)

GRAFIKON 4.5: Stavovi prema rodним ulogama (%)

socioekonomskog kapitala sklonije su žene ($t=2.56$), ispitanici iz najmlađe dobne kohorte (F -omjer=12.77) te oni najnižeg obrazovnog statusa (F -omjer=15.90). Prihvatanje tog obrasca značajno je povezano sa stupnjem obrazovanja oca ispitanika pa je ono značajnije u ispitanika čiji otac ima visoko, a potom i četverogodišnje srednje obrazovanje (F -omjer=9.92). Trećem obrascu *psiholoških motiva* sklonije su žene (t -omjer=2.56), ispitanici sa završenom trogodišnjom srednjom školom i oni najviše razine obrazovanja (F -omjer=4.43) te mladi čiji otac ima (ne)završenu osnovnu školu (F -omjer=5.65).

Rezultati istraživanja (grafikon 4.5) pokazuju da se oko desetina mladih ne slaže da žene i muškarci trebaju dijeliti poslove u kući, a skoro trećina ispitanika je neodlučna vezano uz to, dok ih 60 posto smatra da je dijeljenje poslova u kući poželjno²³. Da muškarci trebaju biti jedini koji se brinu o obitelji, slaže se čak 40 posto mladih dok ih je 30 posto neodlučno, a skoro isto toliko ih se ne slaže. Ovaj primjer pokazuje kako još uvijek postoji ideja o potrebi podržavanja muškog hraniteljstva obitelji te da je taj model duboko ukorijenjen u našoj kulturi i u vrijednostima mladih. Čak 40 posto mladih prihvaća esencijalističke stereotipije prema kojima su žene predisponirane za poslove s ljudima kao

što su to učiteljice, medicinske sestre i slično prije nego za tehničke i informatičke poslove, trećina ispitanika je u tom pogledu neodlučna, a 30 posto se ne slaže s tim stavom.

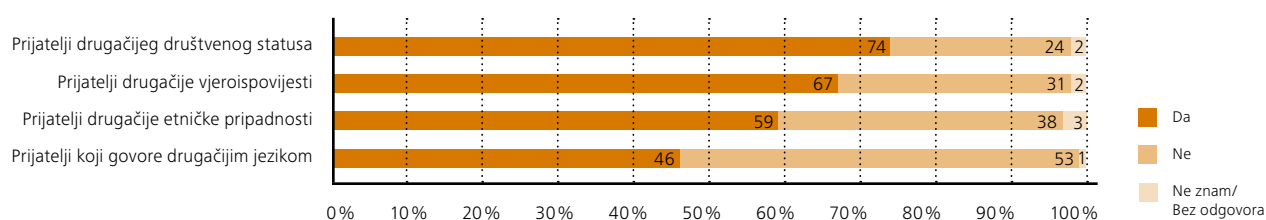
Faktorskom analizom utvrđeno je postojanje jednog faktora koji je nazvan *patrijarhalnim*.²⁴ Taj obrazac više prihvaćaju muškarci nego žene ($t=9.80$) te oni koji imaju završenu trogodišnju srednju školu, potom i (ne)završenu osnovnu školu (F -omjer=27.80). Pri tome taj obrazac snažnije prihvaćaju ispitanici s trogodišnjom srednjom naobrazbom po čemu se značajno razlikuju od ispitanika viših stupnjeva obrazovanja, a oni s (ne)završenom osnovnom školom se po višem prihvaćanju patrijarhalizma značajno razlikuju od mladih s četverogodišnjom srednjom školom i višom/visokom naobrazbom. Očito je da odbacivanje patrijarhalizma najviše ovisi o spolu i obrazovnom statusu mladih što je zaključak potvrđen i u drugim istraživanjima (Adamović i Maskalan 2017).

PRIJATELJI

U životu mladih, odabir prijatelja je izrazito važan jer je vezan uz grupe vršnjaka s kojima mladi sazrijevaju i izgrađuju svoj identitet. Mjera u kojoj su mladi skloni uspostavljanju bliskih odnosa s osobama koje su različite od njih s obzirom na neka sociokulturna obilježja indicira njihovu razinu uključenosti i socijalnog kapitala. Najviše mladih ima prijatelje drukčijeg socijalnog statusa (74 posto), a potom i one različitih vjeroispovijesti (67 posto). Također više od polovice mladih uspostavlja prijateljske veze s osobama drukčije etničke pripadnosti (59 posto), a s onima koji govore drukčijim jezikom u prijateljskom odnosu je svaka druga osoba (grafikon 4.6).

Očevo visoko obrazovanje pokazalo se najznačajnijim obilježjem ispitanika za prijateljstvo s pripadnicima drukčijih sociokulturnih skupina i to po svim obilježjima: jezičnim (F-omjer=23.15), etničkim (F-omjer=14.65); vjerskim (F-omjer=28.09) i različitosti društvenog statusa (F-omjer=29.05). Niti jedna druga sociodemografska varijabla nije bila utjecajna pa se može zaključiti kako je odluka o sklapanju bliskih odnosa s „drukčijima“ pod značajnim utjecajem obiteljskih vrijednosti i socijalnog porijekla ispitanika.

GRAFIKON 4.6: Prijateljstva s osobama drukčijeg sociokulturnog porijekla (%)

5

OBRAZOVANJE

KLJUČNI NALAZI

- Samo 5 posto mladih smatra da se kupovina ispita na njihovim obrazovnim institucijama nikad ne događa što ukazuje na visoku percepciju korupcije u obrazovnom sustavu
- Višu prosječnu ocjenu češće ostvaruju mladi koji ulažu više vremena u učenje te oni koji su manje pod stresom
- Stupanj obrazovanja značajno je povezan s financijskom situacijom u kućanstvu te brojem knjiga u kući što, sukladno prethodnim istraživanjima i postojećim teorijskim pretpostavkama, upućuje na važnost obiteljskog kulturnog kapitala i socioekonomskog statusa za obrazovna postignuća

UVOD

Posljednjih nekoliko godina u Hrvatskoj se vode rasprave o reformi primarnog i sekundarnog obrazovanja. Proces reforme pokrenut je nakon donošenja sveobuhvatne Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije 2014. godine. Cilj cjelovite kurikularne reforme je modernizacija načina poučavanja i prijelaz s koncepcije koja je usmjerena na usvajanje znanja na koncept ishoda učenja. U području tercijarnog obrazovanja najvažniji reformski potez je bio ulazak u bolonjski proces. Deklaracija je potpisana 2001. godine, a primjena novih programa započela je u akademskoj godini 2004./2005. Nakon desetak godina provedbe započele su rasprave o potrebi revizije postignutog i daljnjeg usklađivanja visokoškolskih programa.

Da postoji potreba za reformskim procesima u području obrazovanja, sugeriraju i određeni pokazatelji. Naime, prema The Global Competitiveness Reportu 2017.-2018. Svjetskog ekonomskog foruma (Schwab 2017), u petom stupu koji se odnosi na obrazovanje i osposobljavanje, Hrvatska zauzima 60. mjesto od 137 država. Pozitivna strana sustava je postotak uključenosti u obrazovanje te se iz potkriterija unutar tog stupa vidi da je unutar sekundarnog obrazovanja obuhvat na 98 posto (55. mjesto), a

tercijarnog 69 posto (27. mjesto). Također, kao jedna od jakih strana sustava ističe se niska stopa odustajanja od školovanja koja je 2016. godine iznosila 2,8 posto za populaciju od 18 do 24 godine (Europska komisija 2017²⁵). Međutim, prema kvaliteti obrazovnog sustava Hrvatska zauzima 112. mjesto, a čak 130. mjesto prema usavršavanju nastavnika (Schwab 2017). Nadalje, u Hrvatskoj djeluje osam javnih i dva privatna sveučilišta, a osim njih u sferi tercijarnog obrazovanja djeluju i veleučilišta te visoke škole. Međutim, na svjetskim rang ljestvicama hrvatska sveučilišta su nisko rangirana pri čemu se na njima nalaze Sveučilište u Zagrebu i Sveučilište u Splitu, ovisno o godini i rang ljestvici.

Iako postoji velik udio mladih koji su nezadovoljni ili samo donekle zadovoljni kvalitetom obrazovanja u Hrvatskoj, u drugim se istraživanjima pokazalo da samo manji dio ispitanika percipira školski i obrazovni sustav kao najvažniji problem u hrvatskom društvu. U periodu od 1999. godine do 2013. postotak onih koji prepoznaju školski i obrazovni sustav kao najvažniji društveni problem je porastao sa šest na osam posto (Ilišin i Radin 2002; Ilišin 2005; Ilišin i Spajčić Vrkaš 2017). S druge strane, mladi su uvjereni u mogućnost unaprjeđenja kvalitete obrazovanja, a ostvarenje te mogućnosti su vidjeli i kroz pristupanje Hrvatske EU (Ilišin i Radin 2002; Ilišin 2005; Ilišin i dr. 2013; Ilišin i Spajčić Vrkaš 2017). Ipak, tijekom procesa približavanja Hrvatske EU opadalo je uvjerenje mladih da će uključivanje u EU doprinijeti kvalitetnijem obrazovanju (Ilišin i Spajčić Vrkaš 2017).

OBRAZOVNA STRUKTURA I ASPIRACIJE

Prema obrazovnoj strukturi 23 posto ispitanika ima nezavršenu ili završenu osnovnu školu, srednju školu ima njih 60 posto, a neki od stupnjeva visokog obrazovanja njih 17 posto. U usporedbi s podacima iz 2012. godine struktura se izmijenila u vidu smanjenja udjela mladih u prvoj grupi za 2 posto. Također, došlo je do povećanja broja onih koji imaju završen jedan od stupnjeva visokog

obrazovanja, kojih je 2012. godine bilo 10 posto. Da mladi posljednjih godina teže završavanju visoko obrazovanje, pokazuje i ispitivanje njihovih obrazovnih aspiracija. Naime, samo 1 posto mladih teži završetku osnovnoškolskog obrazovanja, a njih 38 posto završavanju srednjoškolskog obrazovanja. Konačno, čak 61 posto njih teži završavanju nekog od stupnjeva visokog obrazovanja. Rezultati, sukladno isticanju neprepoznatljivosti prvostupne diplome (BA) u javnom diskursu, ali i na tržištu rada, ukazuju da samo 10 posto mladih teži završavanju ovog stupnja obrazovanja. S druge strane, čak 35 posto ispitanika teži postizanju magisterija te njih 7 posto završetku doktorskog studija pri čemu djevojke izražavaju želju za završavanjem različitih stupnjeva visokog obrazovanja ($\chi^2=28.25$). Porast visokoobrazovanih te težnje mladih ka završetku visokog obrazovanja potencijalno su rezultat težnje Republike Hrvatske za doseganjem zacrtanih postotaka udjela visokoobrazovanog stanovništva te isticanjem poželjnosti tzv. društva znanja. Međutim, iako postoji rast broja visoko obrazovanih i težnje mladih prema ovome stupnju, treba istaknuti da je „stopa stjecanja tercijarnog obrazovanja u Hrvatskoj proteklih deset godina u porastu, ali je 2014. počela stagnirati. Udio osoba u dobi od 30 do 34 s tercijarnim obrazovanjem 2016. bio je 29.5 posto, znatno ispod prosjeka EU-a od 39.1 posto i nacionalnog cilja Hrvatske od 35 posto do 2020.“ (Europska komisija 2017: 8). U tom pogledu, visok udio mlade populacije u tercijarnom obrazovanju (69 posto) i izražena težnja mladih ka završavanju nekog od stupnjeva visokog obrazovanja trebali bi ubuduće doprinostiti ostvarenju zacrtanog cilja i doseganju EU prosjeka. Također, u odnosu na svoje aspiracije vezane uz stupanj obrazovanja, mladi su i iznimno optimistični. Naime, čak 81 posto njih je sigurno da će doseći stupanj obrazovanja kojem teže.

KVALITETA OBRAZOVNOG SUSTAVA

Kada je riječ o ocjeni kvalitete obrazovanja u Hrvatskoj, njome je zadovoljno 41 posto, a nezadovoljno 22 posto ispitanika, dok je 37 posto donekle zadovoljnih (grafikon 5.1).

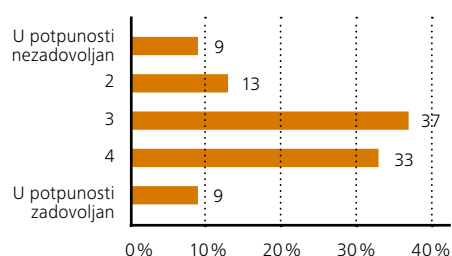
Drukčije rečeno, prosječna ocjena na ljestvici od 1 do 5 koju ispitanici daju kvaliteti obrazovanja iznosi 3.2. Ove procjene su uglavnom u skladu s onima iz 2012. godine (Ilišin i dr. 2013), ali treba primijetiti da je došlo do smanjenja u kategoriji donekle zadovoljnih za 6 posto i to većinom u smjeru onih koji su nezadovoljni. Ovakvi nalazi upućuju da u posljednjih šest godina nije došlo do poboljšanja sustava obrazovanja, nego je postojeći sustav nastavio generirati osrednje (ne)zadovoljstvo mladih kvalitetom obrazovanja. Mišljenje mladih o osrednjoj kvaliteti sustava ima potvrdu i u pokazateljima Svjetskog ekonomskog foruma gdje Hrvatska po kvaliteti obrazovnog sustava zauzima 112. mjesto od 137 država (Schwab 2017).

Posebno zabrinjavajućom može se ocijeniti percepcija raširenosti korupcije u obrazovanju. Naime, čak 48 posto mladih slaže se s tvrdnjom da se na visokoobrazovnim institucijama u Hrvatskoj kupuju ispiti, a tek njih 5 posto smatra da to nikad nije slučaj

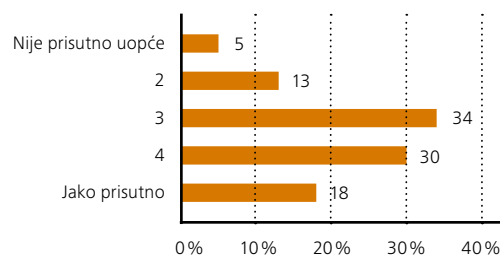
(grafikon 5.2). Sličan pokazatelj je bio i u istraživanju 2012. godine kada je skoro polovina ispitanika smatrala da se kupuju ocjene ili ispiti, a percepcija je bila viša kod studenata na visokoobrazovnim institucijama (Ilišin i dr. 2013). Pri tome treba napomenuti da je tada korištena skala s četiri ponuđena odgovora, a u ovome istraživanju s pet ponuđenih odgovora. Naravno, ovakva percepcija korupcije ne znači nužno i postojanje korupcije u obrazovanju u toj mjeri, ali zasigurno je povezana s trendovima u cjelokupnom društvu te mišljenjem preko 50 posto mladih prema kojem je za uspjeh u hrvatskom društvu važno podmičivanje utjecajnih osoba, tj. korupcija.

S obzirom na to da se u drugim istraživanjima (Spajić Vrkaš i Potočnik 2017) pokazalo da mladi smatraju obrazovanje korisnim prvenstveno za postizanje boljeg vlastitog životnog standarda i

GRAFIKON 5.1: **Zadovoljstvo mladih kvalitetom obrazovanja (%)**

GRAFIKON 5.2: **Percepcija mladih o prisutnosti kupovanja ocjena i ispita na visokoškolskim ustanovama (%)**

sigurnog posla, postavlja se pitanje kako vide usklađenost sustava obrazovanja i osposobljavanja za tržište rada. Tako se u ovome istraživanju pokazuje da nešto više od polovice mladih (51 posto) smatra da sustav obrazovanja i osposobljavanja u Hrvatskoj nije dobro prilagođen tržištu rada. Potvrda za ovakav stav dolazi iz podataka iz 2016. prema kojima je stopa zaposlenosti osoba u dobi od 20 do 34 godine koje su u razdoblju od 1 do 3 godine prije referentne godine završile školovanje (ISCED 3–8) iznosila 72.5 posto dok je prosjek EU bio 78.2 posto (Europska komisija 2017). Također, „stopa nezaposlenosti osoba sa završenim tercijarnim obrazovanjem 2016. se smanjila u odnosu na vrhunac iz 2013., i to s 11.3 posto na 7.8 posto, ali je i dalje četvrta po visini u EU-u za tu skupinu, iza Španjolske, Cipra i Portugala“ (Europska

komisija 2017: 8). Međutim, u komparativnoj perspektivi mladi u Hrvatskoj u odnosu na mlade iz ostalih zemalja uključenih u ovo istraživanje u najmanjem postotku smatraju da je sustav obrazovanja neprilagođen svijetu rada. Pripreme za tržište rada se mogu promatrati i kroz mogućnosti koje sustav nudi mladima za sudjelovanje u praksi ili pripravništvu. Tako 49 posto ispitanika navodi da je sudjelovalo u tim aktivnostima tijekom svog školovanja. Ako se ti podaci usporede s onima iz 2012. godine, vidljivo je da sudjelovanje u praksi ili pripravništvu poraslo za otprilike 30 posto što je prilično zanimljiv nalaz jer se ne može reći da je u prethodnom razdoblju došlo do većih strukturnih promjena unutar sustava obrazovanja koje bi se odnosile na pohađanje ili organizaciju pripravništva i prakse. Pritom treba istaknuti da učenici trogodišnjih srednjih škola češće iskazuju sudjelovanje u ovim aktivnostima nego učenici četverogodišnjih srednjih škola i studenata preddiplomskih studija ili viših stupnjeva obrazovanja ($\chi^2=148.54$) što je i očekivano s obzirom na specifičnost njihove izobrazbe. Također, vezano uz kvalitetu, ali i korisnost obrazovanja za postizanje boljeg životnog standarda i sigurnog posla, veže se i percepcija mladih o mogućnosti pronalaska posla nakon završetka formalnog obrazovanja. Kad se razmotri poduzorak koji obuhvaća one koji su trenutno u sustavu obrazovanja (N=675), vidljivo je da čak 35 posto njih smatra da će teško pronaći posao nakon što završe formalno obrazovanje i može se reći da je ovakav stav potencijalno rezultat prethodno spomenutih podataka Europske komisije o visokoj nezaposlenosti mladih nakon završetka tercijarnog obrazovanja. Iako se Hrvatska među zemljama uključenima u navedeno istraživanje ne ističe po pitanju stava mladih o pronalasku posla nakon završetka formalnog obrazovanja, treba napomenuti da u usporedbi sa zemljama članicama EU ima najveći postotak mladih koji smatraju da će vrlo teško naći posao nakon završetka formalnog obrazovanja. Unatoč navedenim pogledima na kvalitetu obrazovanja, korupciju u obrazovanju i neprilagođenost tržištu rada iz podataka vezanih za mobilnost, primjetno je da samo 6 posto mladih navodi stjecanje boljeg obrazovanja kao glavni razlog potencijalnog iseljavanja te je tek nekolicina poduzela konkretne korake kako bi to i ostvarila. Naime, 5 posto ispitanika je kontaktiralo potencijalna sveučilišta ili škole, a 2 posto je osiguralo stipendiju²⁶.

STRES VEZAN UZ OBRAZOVNE AKTIVNOSTI

Školske aktivnosti i obveze često donose i osjećaj stresa kod učenika i studenata što je vidljivo i u poduzorku onih mladih koji su još u sustavu obrazovanja. Tako je tek 11 posto navelo da je njihov svakodnevni život u školi ili visokom učilištu lagan i minimalno stresan. Nasuprot tome, čak 42 posto svakodnevni život u školi i visokom učilištu vidi kao težak i stresan. Kada se tome pridoda i 47 posto onih kojima je obrazovna svakodnevica donekle teška i stresna, može se zaključiti da mladi u Hrvatskoj svoje obrazovanje shvaćaju kao teret, a tek svaka deveta mlada osoba ne osjeća stres. Usporedba s rezultatima iz 2012. pokazuje da je doš-

lo do smanjenja postotka mladih koji ne osjećaju stres vezan uz školu ili visoko učilište. Naime, tada je u toj kategoriji bilo 14 posto ispitanika, a 2018. godine 11 posto. Najveća promjena se dogodila u smanjenju udjela onih koji svakodnevicu smatraju donekle teškom i stresnom (57 posto 2012. godine i 46 posto 2018. godine) i u povećanju udjela ispitanika koji ju smatra prilično teškom i stresnom (22 posto 2012. godine i 34 posto 2018. godine). Zabrinutost vezana za polaganje testova i dobivanje loših ocjena iznadprosječna je kod hrvatskih učenika u odnosu na prosjek OECD država dok je u drugim aspektima vezanim uz stres (strah od testova, iako su se dobro pripremili za njih, napetost prilikom učenja za test, nervoza kada ne znaju riješiti zadatak u školi) ispod prosjeka OECD država (Braš Roth, Markočić Dekanić i Markuš Sandrić 2017). Shodno tomu, u ovom istraživanju mladi iz Hrvatske, u odnosu na mlade iz ostalih 10 država, najmanje iskazuju stav da im je svakodnevni život u školi/visokom učilištu lagan i minimalno stresan. Iza Hrvatske, u kojoj se u ovom smjeru izjasnilo 11 posto ispitanika, je Slovenija s 19 posto dok je u svim ostalim državama taj postotak iznad 20 posto²⁷.

OBRAZOVANJE I SOCIOEKONOMSKI STATUS

Posljednji aspekt koji se javlja u istraživanjima tiče se povezanosti socioekonomskog statusa, obrazovnog uspjeha i odluke o nastavku školovanja. Tako se u PISA 2015 (Braš Roth, Markočić Dekanić i Markuš Sandrić 2017) ističe povezanost nepovoljnog socioekonomskog statusa s nižom motivacijom učenika i njihovim osobnim ambicijama. To je posebice vidljivo u pogledu očekivanja završetka tercijarnog obrazovanja. Očekivanje da će završiti studij na visokom učilištu izražava samo 13 posto učenika nepovoljnijeg socioekonomskog statusa u odnosu na dvije trećine učenika povoljnijeg socioekonomskog statusa. Socijalni i ekonomski aspekt obitelji utječe na obrazovni uspjeh učenika tj. pokazuje se da bolji obrazovni uspjeh postižu učenici iz obitelji višeg socioekonomskog statusa (Košutić, Puzić i Doolan 2015).

Prethodno spomenuti nalazi o povezanosti socioekonomskog porijekla i različitih obrazovnih aspekata, poput uspjeha, uočljivi su i na visokoškolskoj razini. Tako se može vidjeti da između 1999. i 2010. godine dolazi do „izrazito povećane šanse za upis na fakultete djece visokoobrazovanih roditelja te značajno smanjene šanse potomaka niže obrazovanih roditelja“ (Potočnik 2014: 91). Pri tome, broj studenata u Hrvatskoj raste s 91 874 u 1999./2000. na 148 616 u 2010./2011.²⁸

Rezultati ovog istraživanja u skladu su s nalazima navedenih istraživanja u onim aspektima u kojima je to bilo moguće utvrditi, s obzirom na zastupljena pitanja. Najviši stupanj obrazovanja češće imaju djevojke ($\chi^2=19.89$), a mladi čiji roditelji imaju viši stupanj obrazovanja (obrazovanja majke $\chi^2=203.34$; obrazovanje oca $\chi^2=218.40$) češće i sami postižu viši stupanj obrazovanja, dok oni čiji roditelji imaju nezavršenu ili završenu osnovnu školu češće i sami dosežu samo tu razinu obrazovanja. Nadalje, razli-

ke postoje i prema stupnju obrazovanja s obzirom na financijsku situaciju u kućanstvu te broj knjiga u kući. Oni koji si mogu priuštiti viši životni standard češće ($\chi^2=35.38$) završavaju terciarno obrazovanje (35 posto) u odnosu na one slabijeg imovinskog statusa koji češće završavaju četverogodišnju srednju školu (60 posto) i trogodišnju (27 posto). Također, oni koji imaju manji broj knjiga u kućanstvu, što je jedan od indikatora kulturnog kapitala, češće završavaju niže stupnjeve obrazovanja ($\chi^2=92.73$). Ovi rezultati ukazuju na trendove koji su već ranije

utvrđeni te postoji jasna potreba za ujednačavanjem šansi te omogućavanjem mladima da postignu željene stupnjeve obrazovanja (a prema njihovim aspiracijama većina teži završavanju visokog obrazovanja) bez obzira na njihovo socioekonomsko porijeklo. Takav pristup prije svega zahtijeva osmišljeno stvaranje mehanizama koji će mladima omogućiti prijeko potrebnu financijsku podršku tijekom školovanja.

6

ZAPOSLLENJE

KLJUČNI NALAZI

- Većina mladih nalazi se izvan tržišta rada, a među onima koji rade prevladavaju ispitanici s ugovorom o radu na puno neodređeno vrijeme (22 posto naspram 18 posto onih koji rade na određeno radno vrijeme) na poslovima na kojima rade više od 40 sati tjedno (51 posto zaposlenih mladih), pri čemu ih najviše radi u profesiji za koju su se školovali (36 posto), te u privatnom sektoru u kojem radi skoro osam desetina mladih.
- Najviše mladih (93 posto) smatra kako nisu uspjeli dobiti željeni posao zbog loših ocjena, a u slučaju zapošljavanja najviše bi ih željelo raditi u privatnom sektoru (50 posto), 41 posto u javnom sektoru, a ostatak u međunarodnim ili organizacijama civilnog društva.
- Mladi u najvećem broju smatraju kako su za uspješno zapošljavanje potrebne veze s osobama na pozicijama moći, utjecajni prijatelji, posjedovanje odgovarajućeg stupnja obrazovanja ili stručnost te sreća.
- Elementi koje mladi cijene pri prihvaćanju zaposlenja oslikavaju situaciju na tržištu rada jer najviše ispitanika priželjkuje sigurnost zaposlenja, dovoljno slobodnog vremena i prilike za napredovanje na poslu, dok ih najmanje želi rad s ljudima i mogućnost da doprinesu društvu.

UVOD

Rastuća fleksibilnost tržišta rada, koja pogoduje i rastu prekarne oblike zaposlenja, uz ekspanziju visokog obrazovanja i povećano emigriranje mladih u inozemstvo (Potočnik i Adamović, 2018), rezultira promatranjem mladih koji ulaze na tržište rada kao populacije pod rizikom. Za mlade postoji veća vjerojatnost da će učestalije mijenjati poslove nego što to čine njihovi stariji kolege, te da će ući u krug nisko plaćenih i kratkotrajnih zaposlenja, koja će im eventualno pružiti priliku za sudjelovanje u kratkotrajnim programima edukacije (Caliendo i Schmidl 2016). I. Tomić (2015: 35)

navodi kako troškove nezaposlenosti mladih za samu mladu osobu i šire društvo možemo identificirati putem razlikovanja individualnih troškova (niže plaće, slabije šanse za dugogodišnje zapošljavanje, niže mirovine i veća pojavnost siromaštva) i društvenih troškova, koji dolaze „[...] u obliku smanjene učinkovitosti ulaganja u obrazovanje i obučavanje, smanjenja porezne osnovice, većih troškova socijalne skrbi, ali i mogućih prosvjeda i socijalnih nemira te tzv. odljeva mozгова u obliku iseljavanja visokokvalificiranih mladih, što smanjuje potencijalni dugoročni ekonomski rast u određenoj zemlji“. Pritom nemogućnost dugoročnog financijskog planiranja i osamostaljenja od roditeljskog doma²⁹ utječu na kvalitetu života i potencijalno vodi mlade u „začarani“ krug siromaštva i marginaliziranosti (Potočnik i Spajčić 2017).

Na razini EU, Hrvatska se s 41 posto zaposlenih mladih u dobi od 15–29 godina³⁰ nalazi pri dnu ljestvice, dok je u vodećoj Nizozemskoj zaposleno skoro tri četvrtine, a u Austriji dvije trećine mladih. Također, podaci o nezaposlenosti svrstavaju Hrvatsku (s 22 posto nezaposlenih u dobi od 15 do 29 godina³¹) u sam neslavni vrh, uz Grčku, Španjolsku i Italiju. Među mladima su najranjivija skupina tzv. NEET (mladi izvan obrazovnog sustava i tržišta rada), kojih je u Hrvatskoj u dobi od 20–24 godine točno petina³².

Faze ulaska na tržište rada koje prethode samom zaposlenju, poput traženja posla, mladima su čak i više stresne od samog početka rada, a mladi često u ovoj fazi ostanu i godinu dana. Prema rezultatima istraživanja Eurofounda (2017), Hrvatska prednjači prema negativnim pokazateljima i u duljini čekanja na zaposlenje jer je dugotrajno nezaposleno skoro 40 posto mladih. Kada je riječ o pronalaženju posla u Hrvatskoj i kvalitetama koje mladi prepoznaju kao ključne za uspjeh, oni se podjednako uzdaju u vlastitu kvalitetu, odnosno stručnost i obrazovanje (zajedno 47 posto), kao i u intervencije „moćnika“, tj. veze i poznanstva uključujući političke intervencije (zajedno 44 posto) (Ilišin i dr. 2013). Zanimljivo je i kako se 2012. tek svaki deseti ispitanik postavljao fatalistički, odnosno držao da je sreća najvažnija u uspješnom pronalasku posla. Te godine su ispitanici i razlozi za prihvaćanje posla, pri čemu je bila očita dominacija ekstrinzične motivacije jer

je ukupno preko četiri petine mladih preferiralo visoke plaće i sigurnost radnog mjesta. Budući da je 2012. gospodarska kriza bila na vrhuncu, razumljivo je kako su prevladali takvi motivi te da je ukupno tek 18 posto mladih izjavilo kako bi pri prihvaćanju posla prvenstveno bili vođeni intrinzičnim motivima (tj. mogućnosti rada s ugodnim ljudima i zadovoljstvom poslom).

Gospodarska kriza koja ne jenjava već puno desetljeće ostavlja duboke posljedice na socijalni položaj i perspektive hrvatskog stanovništva. Pritom su mladi pogođeni i vlastitim često nepovoljnim statusom, i statusom roditeljskih obitelji, koje su velikim dijelom osiromašene i bez „zaliha za crne dane“ koje su se istrošile. Time raste rizik da mladi umjesto društvenog ‚resursa‘ i spona u uspješnom sustavu međugeneracijske solidarnosti postanu društveni problem koji će dugotrajno i ozbiljno utjecati na razvoj i rast hrvatskoga društva i gospodarstva. Navedena je situacija dodatno pogoršana marginalizacijom mladih koji, umjesto da budu u fokusu mjera za istinsko poboljšanje njihova položaja i sudjelovanja u društvenoj, ekonomskoj i političkoj sferi, bivaju marginalizirani kako odlukama i nedjelovanjem institucija, tako i putem vlastite apatije i osjećaja besperspektivnosti.

POLOŽAJ MLADIH NA TRŽIŠTU RADA

Mladost nosi određene specifičnosti vezano uz tržište rada i zapošljavanje. U uvodu su naznačene glavne tendencije i analizirani neki rezultati koje mladi postižu na tržištu rada. U ovoj će dimenziji na podrobniji način biti analizirani elementi koji određuju u kojoj mjeri možemo reći da su mladi uspješni na tržištu rada. Očekivano, mladi su zbog svoje dobi još uvijek većim dijelom izvan tržišta rada (grafikon 6.1), a tek oko petine ima stabilno zaposlenje, odnosno ugovor o radu na neodređeno vrijeme. U usporedbi s 2012., kada je 29 posto mladih izjavilo kako ima ugovor o radu ili obavlja povremene poslove, možemo reći kako je došlo do povećanja broja mladih koji rade, bilo na neodređeno ili određeno radno vrijeme.

Mladi se u odnosu na trenutni radni status razlikuju s obzirom na dob ($\chi^2=53.09$), stupanj obrazovanja ($\chi^2=68.20$) i stupanj obrazovanja oca ($\chi^2=62.60$). Potpuno očekivano, ugovore o radu na neodređeno u najvećoj mjeri posjeduju mladi u najstarijoj kohorti sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ili višim i visokim obrazovanjem. Nadalje, mladi čiji su očevi visokoobrazovani u najmanjoj mjeri imaju ugovore o radu na neodređeno puno radno vrijeme, dok se mladi niže obrazovanih očeva najviše nalaze među trajno zaposlenim mladima, a mladi čiji su očevi završili strukovne srednje škole u prosjeku najviše participiraju u povremenim poslovima. Riječ je o tome da se mladi visokoobrazovanih očeva u velikoj mjeri još uvijek nalaze u sustavu školovanja jer najveći dio studentske populacije čine upravo djeca visokoobrazovanih roditelja te stoga ni ne mogu dobiti posao na neodređeno radno vrijeme. Slijedom razlika, u odnosu na mlade koji imaju ugovore na neodređeno, ugovore na određeno u prosjeku u većoj mjeri posjeduju mladi iz dviju mlađih kohorti, koji u nešto većem broju

imaju završeno trogodišnje srednjoškolsko obrazovanje. Ovi mladi su zbog vremena ulaska na tržište rada, što se u prosjeku kod strukovno obrazovanih događa najkasnije do njihovih ranih dvadesetih, ranije od svojih vršnjaka stekli uvjete za ugovore na neodređeno radno vrijeme. Mladi aktivni tražitelji zaposlenja u prosjeku su najčešće u dobi do 19 godina i najnižih kvalifikacija, dok mlade koji ne traže posao i ne rade mogu prepoznati kao vjerojatni učenici, jer su najčešće u najmlađoj podskupini i najnižeg stupnja obrazovanja.

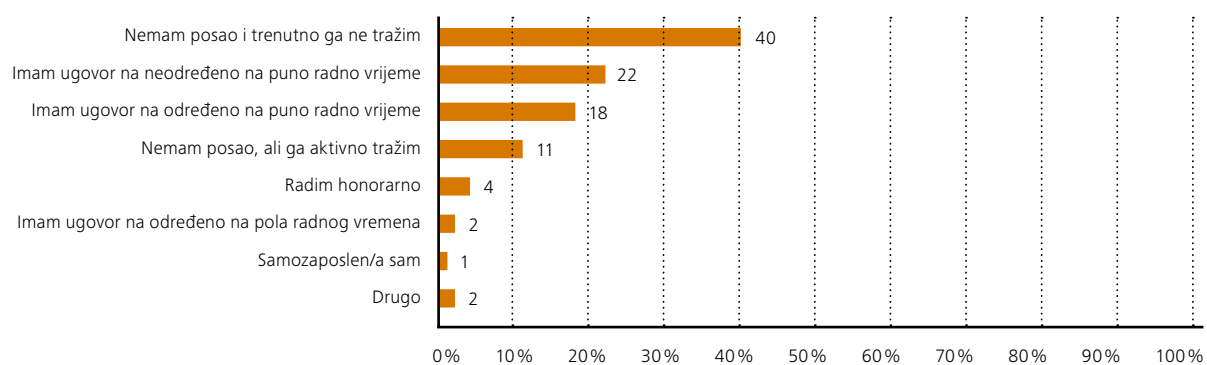
Razlozi zašto mladi ne rade najčešće su vezani uz njihovo redovito školovanje, no jedan dio njih želi biti uključen u tržište rada, što ne uspijevaju iz više razloga. Vezano uz elemente koji sprečavaju njihovo zapošljavanje, mladima su ponuđena tri odgovora s višestrukim izborom, pri čemu je na prvo mjesto s 93 posto izbila nemogućnost dobivanja željenog posla zbog loših ocjena. Slijedi manjak poslova u regiji gdje su se školovali (87 posto), dok je stupanj obrazovanja niži od potrebnog ono što je spriječilo 75 posto mladih u dobivanju željenog posla. U pogledu prepreka za zapošljavanje mladi su identificirani kao relativno homogena skupina jer niti jedno promatrano obilježje nije prouzročilo statistički značajne razlike u njihovim iskazima.

Radno vrijeme jedan je od elemenata radnog odnosa koji uvelike određuje zadovoljstvo poslom i mogućnostima za organiziranje ostalih aktivnosti u svakodnevnom životu pojedinca. U grafikonu 6.2 dostupni su podaci o prosječnom radnom vremenu mladih 2012. i 2018. godine, a podaci govore o značajnom povećanju broja mladih koji rade iznad prosječne kvote od 40 radnih sati tjedno. Razlike među mladima u prosječnom broju odrađenih sati tjedno ustanovljene su u odnosu na stupanj obrazovanja njihovih očeva ($\chi^2=33.19$), pri čemu do 39 sati u najvećem broju rade mladi do 19 godina, a najmanje mladi od 25–29 godina. Do prosječnih 40 sati najviše rade mladi od 25–29 godina, a najmanje oni do 19 godina. U prekovremenim poslovima, s tjednim radnim vremenom od 41–50 sati, u najvećoj mjeri sudjeluju mladi do 19 godina, a više od 51 sat najčešće rade mladi u skupini od 25–29 godina.

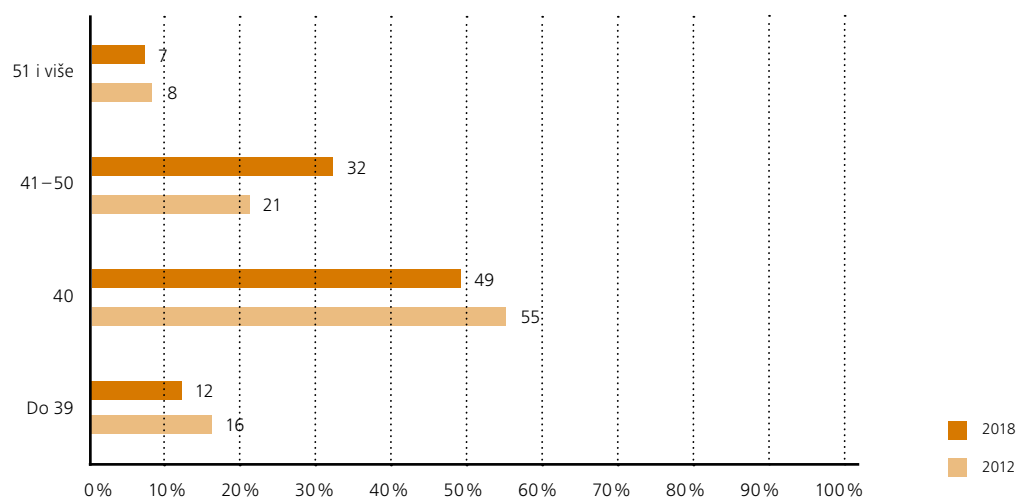
Mogućnost rada u struci sljedeći je bitan element koji određuje u kojoj mjeri su pojedinci zadovoljni svojim radnim mjestom. Podaci iz grafikona 6.3 govore o relativno stabilne dvije petine mladih koji rade u struci, pri čemu je u odnosu na 2012. došlo do blagog porasta onih koji rade u području bliskom onome za koje su se školovali.

Razlike među mladima u pogledu rada u struci posredovane su samo dobnom skupinom ($\chi^2=29.15$) i to u očekivanom smjeru. Najviše mladih u najstarijoj podskupini (25–29) radi u struci, a najmanje u najmlađoj kohorti (14–19). Bitno je dodati i kako podaci iz 2018. govore da 17 posto zaposlenih ispitanika radi na poslovima koji zahtijevaju niži stupanj obrazovanja od onog koji posjeduju, osamdeset posto ih radi na odgovarajućem stupnju obrazovanja, a na poslovima koji zahtijevaju viši stupanj obrazovanja od postignutog, radi 3 posto zaposlenih mladih. Pritom, sociodemografska obilježja mladih nisu značajno povezana sa stupnjem usklađenosti tipa posla kojeg obavljaju i stečenog obrazovanja.

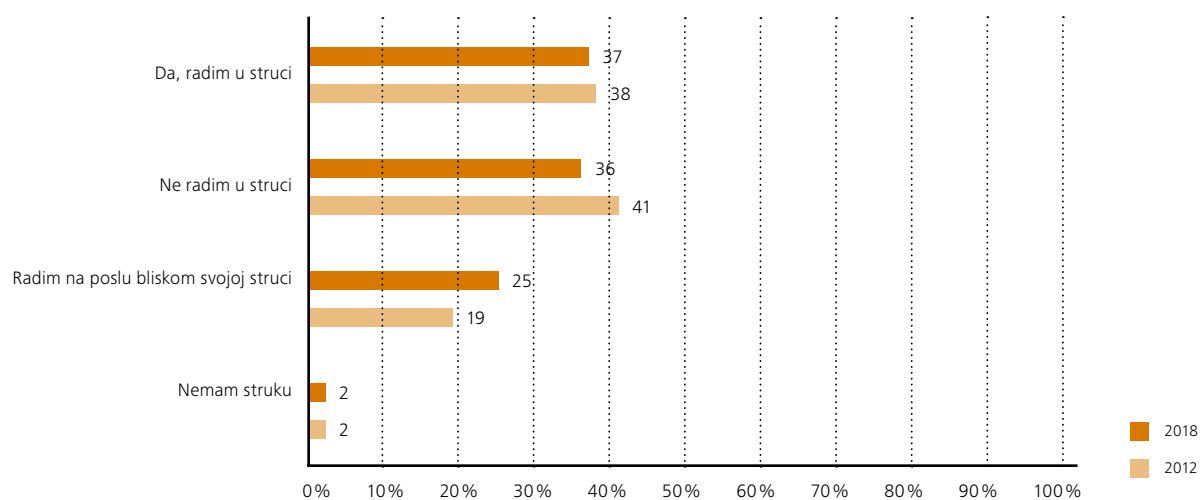
GRAFIKON 6.1: Položaj mladih na tržištu rada (%)

GRAFIKON 6.2: Prosječno tjedno radno vrijeme mladih (%)

GRAFIKON 6.3: Udio mladih koji rade u struci (%)

Mladi su ispitani i o sektoru u kojem su zaposleni, a rezultati slijede već poznati obrazac: privatni sektor je sa 76 posto dominantan, u javnom radi 20 posto zaposlenih ispitanika, a druge organizacije su po zapošljavanju zastupljene s manje od 5 posto. Pritom spol ($\chi^2=17.98$) i stupanj obrazovanja ($\chi^2=27.24$) ukazuju na statistički značajne razlike među mladima, i to tako da u javnom sektoru radi značajno više djevojaka i to visokoobrazovanih, a u privatnom značajno više mladića i to završenog strukovnog obrazovanja.

Jedan od načina rada koji je, doduše, po svojoj definiciji neplaćen, jest volonterski rad. Podaci pokazuju kako je 7 posto ispitanika imalo volontersko iskustvo u posljednjih 12 mjeseci, pri čemu najviše³³ u okviru škole/sveučilišta (35 posto), sportske ili glazbene udruge (34 posto), organizaciji mladih (18 posto), a u osobnom aranžmanu dakle na neformalan način je djelovalo 10 posto od ukupnog broja volontera. U odnosu na istraživanje iz 2012. zabilježen je pad za 6 posto, a u kontekstu ostalih zemalja uključenih u istraživanje Hrvatska je na začelju po volonterskom radu tijekom posljednjih 12 mjeseci.

PREFERENCIJE MLADIH I NJIHOVA BUDUĆNOST NA TRŽIŠTU RADA

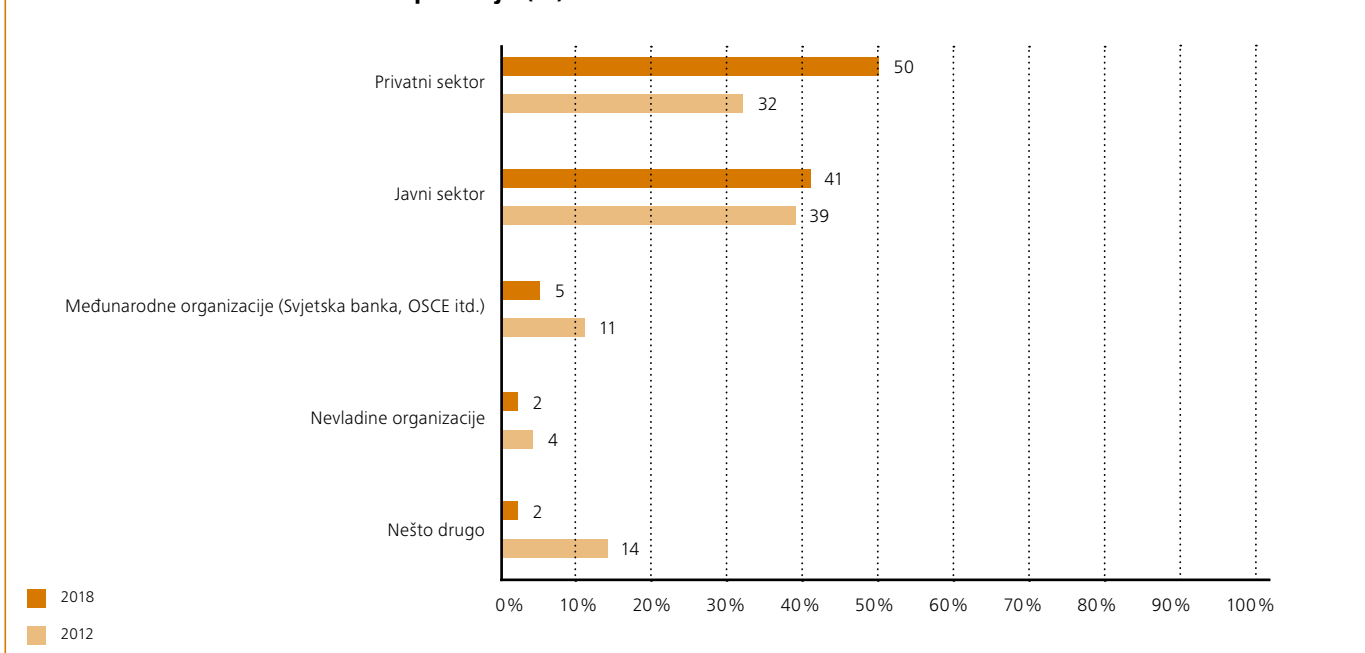
Kada je riječ o preferiranom sektoru zaposlenja, polovica svih ispitanika izražava želju za zaposlenjem u privatnom sektoru, dok u javnom sektoru želi raditi dvije petine mladih. Zanimljivo je kako je u odnosu na 2012. (grafikon 6.4) došlo do značajnog porasta udjela mladih koji bi željeli raditi u privatnom sektoru, dok je broj onih kojima je javni sektor simbol željenog posla ostao na stabilnih 40 posto. Također je zanimljivo da je u šestogodišnjem razdoblju došlo do pada broja mladih koji su neopredijeljeni u vezi preferiranog sektora rada te ispitanika koji sebe

vide kao zaposlenike međunarodnih organizacija. Navedeno možemo protumačiti boljom upoznatošću mladih s uvjetima na tržištu rada i boljem osvještavanju vlastitih profesionalnih aspiracija mladih.

Željeni sektor zaposlenja značajno je povezan sa spolom ($\chi^2=33.24$), dobi ($\chi^2=19.09$), stupnjem obrazovanja ($\chi^2=31.24$) i sektorom u kojem trenutno rade ($\chi^2=146.12$). U javnom sektoru najprosjечно bi željele raditi djevojke u najmlađoj dobnoj skupini i visokog stupnja obrazovanja koje već rade u tom sektoru. Privatni sektor kao željeno mjesto rada među mladima u najstarijoj dobnoj skupini, s trogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem, a ti isti mladići najvećim dijelom već rade u privatnom sektoru. Međunarodnim su pak organizacijama u prosjeku najviše skloni niže obrazovani mladi u dobi od 14–19 godina. Prethodno ustanovljenu želju za ostankom u trenutnom sektoru u kojem zaposleni ispitanici rade možemo objasniti i njihovim zadovoljstvom radom u tom sektoru i „sektorskom socijalizacijom“, odnosno sklonošću mladih da ne izlaze iz svojevrzne „zone komfora“.

Strategije traženja posla mladi formiraju ovisno o percepciji vlastite zapošljivosti i dostupnim kanalima utjecaja na ishode zapošljavanja. Stoga je zanimljivo pokušati dobiti uvid u vrednovanje elemenata koji bi mogli biti važni pri pronalasku posla. Sukladno općoj percepciji u javnosti, mladi visoko smještaju elemente koji se mogu označiti kao „koruptivno ponašanje“ – pronalazak posla pomoću osoba na položajima moći te korištenjem prijateljskih i obiteljskih veza. Tek potom, doduše s gotovo neznatnom razlikom, slijede stručnost u određenom području i stupanj obrazovanja, iza kojih s vrlo bliskim rezultatom dolazi „sreća“. Konkretno, 79 posto mladih smatra kako su za uspješno zapošljavanje potrebne veze s osobama na pozicijama moći, 78 posto ih drži kako treba imati utjecajne prijatelje, 74 posto je izjavilo da će zapošljavanje biti uspješno ako postoji odgovarajuć stupanj obrazovanja ili stručnost, a 72 posto ih smatra kako

GRAFIKON 6.4: Preferirani sektor zaposlenja (%)

je potrebna sreća. Također, nešto više od polovice mladih (51 posto) drži da je članstvo u političkoj stranci ili iskustvo iz inozemstva dobra ulaznica u svijet rada. Poredak ovih elemenata djelomično se podudara s najnovijim podacima, no treba primijetiti kako je percepcija važnosti razine obrazovanja porasla za nekoliko postotaka, dok je percepcija važnosti ‚sreće‘ u pronalasku posla znatno porasla i „nadačala“ članstvo u političkim strankama. Element koji nije bio ponuđen u upitniku 2012. – iskustvo obrazovanja ili rada u inozemstvu – oko polovice mladih je percipirala kao bitan za pronalazak posla, a na posljednje se mjesto smjestila regionalna pripadnost (34 posto) kao osobno obilježje koje bi moglo ograničavati (ili pak nekim mladima dati prednost) u pronalasku posla.

Zanimljivo je kako se mladi u pogledu percepcije važnosti većine prethodno nabrojanih faktora važnih za pronalazak posla razlikuju u odnosu na stupanj obrazovanja oca, pri čemu stupanj percipirane važnosti ovih faktora opada s porastom stupnja obrazovanja oca. Drugim riječima, mladi smatraju kako su utjecajni prijatelji ($\chi^2=33.42$), sreća ($\chi^2=55.71$), veza s osobama na pozicijama moći ($\chi^2=27.75$), stranačka pripadnost ($\chi^2=32.18$) i regionalna pripadnost ($\chi^2=26.08$) manje važni faktori utjecaja što je viši stupanj obrazovanja njihovog oca. Navedeno se može protumačiti sistemskim preprekama s kojima se mladi susreću tijekom svog školovanja i ranog života i adolescencije, kao i obiteljskim iskustvima koja se socijalizacijom prenose na djecu. Time mladi s manje obiteljskih resursa snažnije percipiraju prepreke svom uspjehu, pa i zapošljavanju, od mladih čiji su resursi, sukladno višem obrazovanom statusu njihovih očeva, izdašniji. Vrednovanje komponente stručnosti urodilo je distribucijom mladih u kojoj više djevojaka od mladića ($\chi^2=15.32$), te više mladih nižeg obrazovanja ($\chi^2=9.35$) smatra kako je stručnost bitna za uspješan pronalazak posla. Slično je i s percepcijom ‚sreće‘ kao olakšavajućeg faktora pronalaska posla ($\chi^2=16.80$); najviše ju važnom drže mladi strukovnog obrazovanja, dok joj najmanju važnost dodjeljuju mladi završene četverogodišnje srednje škole. Možemo pretpostaviti kako je među potonjim ispitanicima najviše studenata/ica koji se još nisu susreli s okolnostima na tržištu rada, odnosno još nisu došli u situaciju da zbog otežanog pronalaska posla drže sreću bitnim elementom zapošljivosti. Zanimljivo je kako su mladi razmjerno homogeni kada je riječ o vrednovanju obrazovanja jer je tek spol utjecao na razlike među njima ($\chi^2=9.49$); pri čemu mladići u značajno većoj mjeri smatraju da obrazovanje nije važno za pronalazak posla. Očekivano, mladi se s obzirom na percepciju iskustva iz inozemstva razlikuju i temeljem njihovog stupnja obrazovanja ($\chi^2=27.53$) i dobi ($\chi^2=11.05$): najviše ispitanika nižeg obrazovanja i u najmlađoj kohorti visoko cijeni iskustvo iz inozemstva, a najmanje oni završene trogodišnje srednje škole i to među najstarijim ispitanicima.

Mogućnost izbora zaposlenja, u kontekstu u kojem je ponuda koja se nalazi pred mladima često prekarnog karaktera i vezana uz dodatno urušavanje njihovog socijalnog položaja, može se smatrati sretnom okolnošću. U prethodnom valu istraživanja ustanovili smo kako su mladi na prvo mjesto poželjnih obilježja

radnog mjesta stavili visinu plaće, zatim sigurnost radnog mjesta, zadovoljstvo poslom, dok se na samom kraju smjestila mogućnost rada sa simpatičnim ljudima. Najnoviji rezultati ukazuju na utjecaj prekarnih uvjeta rada na preferencije mladih jer skoro devet desetina ispitanika na prvo mjesto stavlja sigurnost radnog mjesta, nakon čega slijedi mogućnost raspolaganja s dovoljno slobodnog vremena. No, zamjetni su i obrasci koji bi mogli biti vezani uz samoostvarenje – osam desetina mladih želi posao na kojem će moći napredovati, kao i imati osjećaj postignuća, što im je bitno ostvariti u društvu suradnika s kojima je ugodno raditi. Točnije, elementi koje mladi najviše cijene pri prihvaćanju zaposlenja su: sigurnost zaposlenja (89 posto), dovoljno slobodnog vremena (83 posto), prilike za napredovanje na poslu (80 posto), osjećaj postignuća (79 posto), rad u ugodnoj radnoj okolini (78 posto), visina plaće (73 posto), rad s ljudima (65 posto) i mogućnost da se doprinese društvu (62 posto).

Promatrano u odnosu na obilježja mladih, pridavanje važnosti faktorima bitnima za prihvaćanje posla razlikuje se u nekoliko dimenzija. U prvom redu, plaća kao element prihvaćanja posla ($\chi^2=83.80$) razlikuje mlade tako da joj pridaju to manje važnosti što je stupanj obrazovanja njihovih očeva viši, što je i razumljivo jer se mladi iz obitelji višeg socioekonomskog statusa osjećaju sigurnije da će u slučaju njihovih vlastitih neadekvatnih financijskih resursa obitelj moći pokriti neke od njihovih potreba za čije je ispunjavanje potreban novac. Zanimljivo je i kako su i u pogledu rada u ugodnoj okolini kao elementa prihvaćanja posla mladi diferencirani u odnosu na stupanj obrazovanja njihova oca ($\chi^2=38.35$) i to opet tako da mu manju važnost pridaju mladi više obrazovanih očeva, za što razlog može biti da su mladi u ovoj podskupini razvili osobine i vještine koje više naginju kompetitivnom okruženju i individualiziranom radu. Mladi se razlikuju u pridavanju važnosti poslu koji omogućava rad s ljudima s obzirom na vlastiti stupanj obrazovanja ($\chi^2=23.70$). Tako su rada s ljudima najviše željni mladi završene trogodišnje srednje škole i visokog obrazovanja, a najmanje ga priželjkjuju mladi završene četverogodišnje srednje škole. Važnost dobivanja prilika za napredak u karijeri također je diferencirana u odnosu na stupanj obrazovanja ($\chi^2=29.91$), pri čemu im u nešto većoj mjeri nego drugi mladi streme visokoobrazovani ispitanici. Interesantno je kako je vrednovanje osjećaja postignuća ($\chi^2=31.67$) u najvećoj mjeri izraženo kod mladih čiji očevi imaju trogodišnju ili četverogodišnju srednju školu, a najmanje kod ispitanika niže obrazovanih očeva. Ovakav bi se nalaz mogao objasniti činjenicom kako mladi srednjoškolski obrazovanih očeva posjeduju najviše potencijala za uspon na socijalnoj ljestvici, odnosno iskazuju najviše aspiracija da se uzdignu iz trenutnog socijalnog stratuma, dok se kod mladih čiji očevi nisu uspjeli završiti srednju školu, može očitati osjećaj besperspektivnosti te time i nevoljkost za postizanje uspjeha. Važnost rada u cilju povećanja društvene koristi posredovana je i stupanjem obrazovanja oca ($\chi^2=33.07$) i stupnjem obrazovanja ispitanika ($\chi^2=23.29$), pri čemu u nešto većoj mjeri streme visokoobrazovani mladi čiji su očevi niže obrazovani ili imaju trogodišnju srednju školu, dok mu najmanje pažnje pridaju ispitanici

strukovnog obrazovanja. Posljednji promatrani element koji bi mogao utjecati na prihvaćanje posla od strane mladih – posao koji ostavlja dovoljno slobodnog vremena – posredovan je samo stupnjem obrazovanja oca ($\chi^2=59.56$), s najvišim udjelom mladih čiji su očevi visokoobrazovani, dok mu mladi niže obrazovanih očeva pridaju najmanje pažnje. Potencijalno objašnjenje leži u

vrednovanju dokolice i stupnju razvijenosti i sudjelovanja u aktivnostima koje zahtijevaju više slobodnog vremena. To je vrlo često vezan uz financijski kapital, odnosno uz više obrazovanje, čemu u većoj mjeri imaju pristup više obrazovani roditelji, što potencijalno utječe i na formiranje aspiracija mladih.

7

VRIJEDNOSTI

KLJUČNI NALAZI

- Emancipacija koja uključuje važnost privatnih relacija mladima je najvažnija vrijednost.
- Nacionalizam i autoritarizam mladi donekle prihvaćaju, pri čemu su u prosjeku skloniji autoritarizmu.
- U odnosu na istraživanje iz 2012. oslabila je isključivost prema seksualnim manjinama, a ojačala nacionalna isključivost, pri čemu mladi i dalje iskazuju visoku socijalnu distancu prema homoseksualnim osobama.
- Iako mladi iskazuju relativno slabu zabrinutost ili strah prema imigrantima, može se reći da su prema ideji Hrvatske kao imigracijske, ali i multikulturalne zemlje, relativno suzdržani jer gotovo dvije petine ispitanika prihvaća mogućnost multikulturalnosti hrvatskog društva i smatra ju pozitivnom, dok ih podjednak broj nije siguran u njezinu korisnost i dobrobit za društvo.
- Mladi su prosječno skloni opravdati oportunistička ponašanja koja uključuju korištenje osobnih ili obiteljskih veza pri čemu ih ujedno smatraju glavnim faktorom za postizanje uspjeha u hrvatskom društvu.

UVOD

Istraživanja mladih u Hrvatskoj od kasnih 1990-ih godina naovamo ukazuju na relativno stabilnu hijerarhiju vrijednosti pri čemu se na vrhu nalaze one koje pripadaju sferi privatnosti (važnost života u obiteljskom krugu i individualne autonomnosti), ali i sferi društvene i profesionalne afirmacije s obzirom na izraženu važnost osiguranja financijskih i ostalih sredstava za dobar život te profesionalnog uspjeha. Potom slijede vrijednosti dokolice i zabave, važnost življenja u skladu s vjerom, ostvarenje uglednog društvenog položaja, te pripadnost i privrženost vlastitoj naciji. Na dnu hijerarhije nalaze se vrijednosti povezane sa sudjelovanjem u javnoj i građanskoj sferi (političko potvrđivanje i medijski uspjeh)

(Ilišin i Gvozdanović 2017). Ipak, od 1999. do 2013. godine došlo je do blagih promjena u vrijednosnoj hijerarhiji mladih i to prije svega u korist, s jedne strane, individualizma, što je karakteristika postmaterijalističkih vrijednosnih tendencija, a s druge strane materijalističkih i posebice tradicionalističkih vrijednosti, što je u suglasju s promjenama društveno-političkog poretka te s procesom retradicalizacije u suvremenome hrvatskom društvu (Ilišin i Gvozdanović 2016).

Kada se govori o vrijednosnoj strukturi i dinamici u hrvatskom društvu od 1990-ih naovamo nerijetko se u tom kontekstu problematizira koncept retradicalizacije (Sekulić 2014). Retradicalizacija podrazumijeva društveni proces slabljenja modernističkih vrijednosnih tendencija i istovremenog oživljavanja tradicionalističkog vrijednosnog sklopa. Potonji podrazumijeva izraziti socijalni konformizam, prvenstvo kolektiviteta (poput obitelji i nacije) nad pojedincem, političku pasivnost, jasnu podjelu rodni uloga, nacionalistički svjetonazor te izraženu religioznost (Inglehart i Baker 2000). Proces retradicalizacije ojačao je uslijed egzistencijalne nesigurnosti stanovništva koja je posredovana ratom i ekonomskim nazadovanjem (Županov 1995; Sekulić 2014). Taj je proces uključivao homogenizaciju stanovništva na osnovu etniciteta i vjere s obzirom na osjećaje prijetnje koja je kulminirala ratnim zbivanjima (Sekulić 2014). Upravo je osjećaj prijetnje i egzistencijalne nesigurnosti društveni „okidač“ koji može donekle oslabiti usvajanje (post) modernističke vrijednosne orijentacije – no to ne znači da je razina dostignutih vrijednosti emancipacije, individualizacije i kritičnost spram hijerarhijskih organizacija nužno zahvaćena potpunom erozijom. Naprosto, u nesigurnim vremenima društvo postaje prijemčivije kako na tradicionalističke obrasce koji daju osjećaj strukture i reda, tako i na ono što Inglehart (1999) naziva „autoritarnim refleksom“ koji stvara potrebu za jakim vođom. Dakle, ideal-tipski gledano, retradicalizacija u društvu podrazumijeva prvenstveno *obnovu* tradicionalističkih vrijednosti poput porasta religioznosti, nacionalizma i rodnog konzervativizma, na što se vezuje politička aktivizacija vjerske elite i duhovna obnova (Županov 1995; Sekulić 2011; 2014).

RELIGIOZNOST I RELIGIJSKA PRAKSA

Prije prikaza dinamike religioznosti, odnosno religijske samoidentifikacije mladih važno je dati osnovne podatke o njihovoj konfesionalnoj pripadnosti. Mladi se, u skladu s udjelom u općoj populaciji, dominantno deklariraju katolicima (88 posto), dok 7 posto ne pripada nijednoj konfesiji³⁴. Iako se skoro 90 posto ispitanika deklarira katolicima, dvije trećine (69 posto) ih se izjašnjava religioznima, 22 posto vezano za religioznost je neodlučno, a 8 posto nereligiozno³⁵. Ovi podaci ukazuju na to da konfesionalna pripadnost nije nužno vezana za religioznost niti ju implicira, već je pripadnost katoličanstvu prije shvaćena kao sastavni dio kulturnog i nacionalnog identiteta. Visok stupanj religioznosti mladih kompatibilan je s onim njihovih roditelja s obzirom na to da 83 posto ispitanika svoje roditelje procjenjuje religioznima³⁶ te se može reći da međugeneracijska transmisija vrijednosti, barem kada je o religioznosti riječ, teče bez značajnih disrupcija.

Praktičnih vjernika je manje nego onih koji se deklariraju katolicima i religioznima. U životima gotovo polovice ispitanika bog je važan, a jednom mjesečno i češće na misu odlazi 44 posto ispitanika. Skala religioznosti³⁷ značajno je povezana sa spolom te socijalnim kompetencijama i porijeklom. Tako djevojke ($t=5.73$), niže obrazovani ispitanici ($F\text{-omjer}=11.88$) kao i ispitanici očeva s nižim obrazovnim stupnjem ($F\text{-omjer}=5.21$) izražavaju značajno više stupnjeve religioznosti.

OSOBNJE VRIJEDNOSTI

Pridavanje različitih stupnjeva važnosti određenim (životnim) ciljevima i željama pokazatelj je vrijednosne hijerarhije, a struktura takvih vrijednosti govori o vrijednosnim orijentacijama mladih. Tako među mladima dominiraju elementi emancipativnog vrijednosnog sklopa poput neovisnosti, vjernosti prijateljima i partneru, preuzimanje odgovornosti te ostvarivanje uspješne karijere (grafikon 7.1). Pored toga, u vrhu vrijednosne hijerarhije nalazi se želja za potomstvom što je dio tradicionalističke matrice te element materijalističke vrijednosne orijentacije poput pojavnosti (dobar izgled). Na samom dnu ljestvice vrijednosti nalaze se različite vrste javne i društvene afirmacije poput sudjelovanja u građanskim inicijativama i aktiviranja u političkoj areni koje su označene važnima od strane 25 odnosno 15 posto mladih.

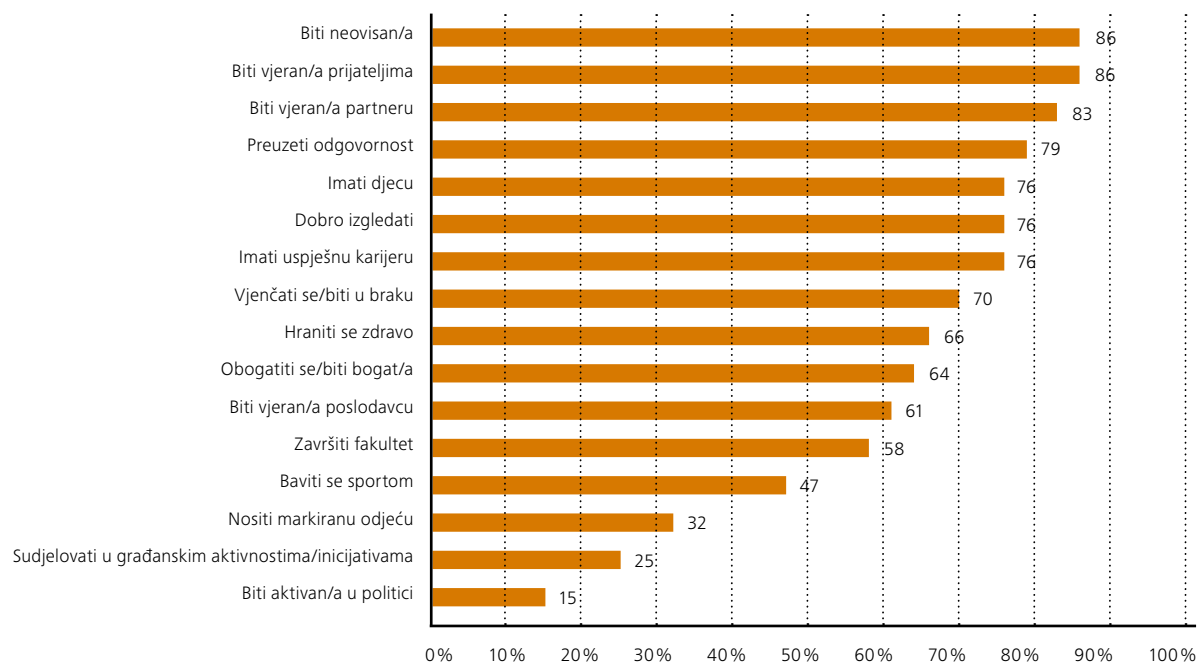
Ispitane varijable grupirale su se u četiri faktora³⁸. Prvi faktor možemo nazvati emancipacijsko-relacijskim jer u sebi sadrži određene elemente samoaktualizacije poput neovisnosti, odgovornosti i uspješne karijere, ali i važnost ostvarenja kvalitetnih relacija s bliskim krugom ljudi (prijateljima i partnerom) što konceptualno može spadati i u tradicionalistički obrazac s obzirom na to da implicira važnost privatnosti i bliskih odnosa s primarnim grupama. Potom slijedi faktor obiteljskog tradicionalizma koji uključuje želju za brakom i djecom. Ostala dva faktora odnose se na važnost sociopolitičkih aktivnosti i materijalnih, statusnih simbola. Pritom ispitanici u najvećoj mjeri izražavaju emancipativno-relacijske vri-

jednosti ($M=4.3$), potom obiteljskog tradicionalizma ($M=4$) i materijalizma ($M=3.6$) dok je sociopolitički angažman u prosjeku mladima nevažan ($M=2.7$)³⁹, a potonje je sukladno dosadašnjim istraživanjima vrijednosti mladih (Ilišin i Gvozdanović 2017). Tradicionalističke (obiteljske) vrijednosti pak važnije su ženama ($t=4.41$), religioznim ispitanicima ($F\text{-omjer}=62.62$) te onima koji dolaze iz obitelji nižeg socijalnog statusa (očevi sa završenom trogodišnjom strukovnom školom) ($F\text{-omjer}=5.78$). Zastupanje materijalističkih vrijednosti slabi s maturacijom pa se tako najmlađa kohorta (14–19) ($F\text{-omjer}=26.46$) i ispitanici s najnižim stupnjem obrazovanja ($F\text{-omjer}=9.15$) značajno više priklanjaju materijalnim vrijednostima, ali i oni koji su neodlučni s obzirom na vlastitu religioznost nasuprot nereligioznima ($F\text{-omjer}=12.31$). Visokoobrazovani su pak značajno skloniji dimenziji sociopolitičke aktivnosti za razliku od onih sa završenom trogodišnjom srednjom školom ($F\text{-omjer}=14.44$).

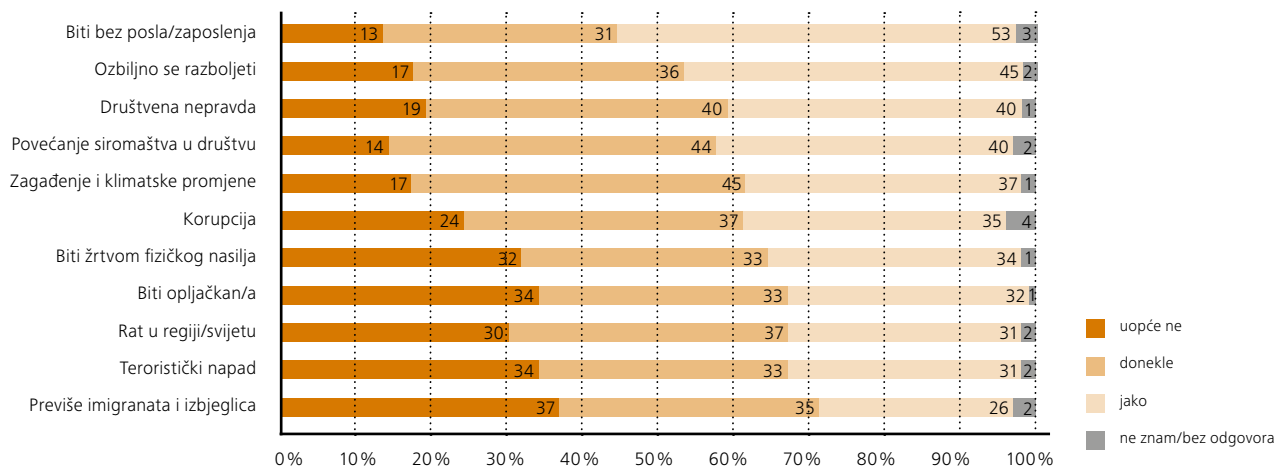
Nadalje, psihološke kategorije osjećaja brige ili zabrinutosti oko pojave određenih (negativnih) stvari ili fenomena mogu ukazivati na važnost onih društvenih faktora koji te brige mogu otkloniti (npr. izražena zabrinutost vezana uz pojavu siromaštva može posredno ukazivati na visoko vrednovanje, ali i potrebu za materijalnom sigurnošću). Uopćeno gledano, ispitanici iskazuju neki stupanj zabrinutosti vezan uz sve ispitivane pojave (grafikon 7.2), pri čemu većinu u najvećoj mjeri zabrinjavaju okolnosti vezane uz mikrosocijalnu razinu – egzistencijalna (ne)sigurnost i to u materijalnom i u zdravstvenom smislu. Naime, nešto više od polovice ispitanika jako brine nemogućnost pronalaska zaposlenja (53 posto) što ne čudi jer upravo nezaposlenost, a posebno ona dugo-trajna, implicira ne samo financijsku neizvjesnost već i otežanu društvenu integraciju i afirmaciju. Ako se prisjetimo vrijednosti na individualnoj razini koju mladi drže najvažnijom (neovisnost), onda ne čudi da ih u najvećoj mjeri muči upravo potencijalna nemogućnost ostvarivanja pretpostavke za njezino ostvarivanje, a to je – imati posao. Slične posljedice za otežano ostvarivanje neovisnosti nosi i ozbiljna narušenost zdravlja koja predstavlja značajnu brigu za nešto manje od polovice mladih (45 posto). Potom, u vrhu ljestvice prevladavaju strahovi vezani uz makrosocijalnu razinu, odnosno društvene pojave poput socijalne nepravde, porasta siromaštva u društvu, zagađenja okoliša i korupcije pri čemu najviše ispitanika iskazuje osrednju zabrinutost (od 37 do 44 posto). Trećina mladih izražava snažnu zabrinutost vezano uz negativne situacije na mikrosocijalnoj razini poput bivanja žrtvom fizičkog nasilja i pljačke. Iako nešto slabije intenzivno, relativno visok udio mladih brine izbijanje rata (37 posto) i terorizam (33 posto). S druge strane, previše imigranata i izbjeglica relativna većina mladih (37 posto) smatra najmanje zabrinjavajućom pojavom.

Ispitane varijable formiraju dvije latentne dimenzije⁴⁰ pri čemu obje sadrže kombinaciju zabrinutosti vezanu uz obje društvene razine. Stoga, prvi faktor se odnosi na *strah od različitih vrsta nasilja*, a drugi na *strah od društvenoekonomskog nazadovanja*⁴¹ pri čemu je potonji općenito nešto izraženiji⁴². Ako se zauzme perspektiva potreba, onda se može reći da ispitanici prepoznaju važnost (fizičke) sigurnosti kako vlastite, tako i društvene, ali i socijalne pravednosti te ekonomske sigurnosti. Žene, ispitanici

GRAFIKON 7.1: Rang-ljestvica vrijednosti mladih – vrlo važno i važno (%)

GRAFIKON 7.2: Osjećaj zabrinutosti među mladima spram nekih životnih situacija i društvenih fenomena (mikrosocijalne i makrosocijalne brige) (%)

ci s najnižim stupnjem obrazovanja i religiozni značajno više iskazuju zabrinutost vezanu uz prvu dimenziju nasilja ($t=3.46$; $F\text{-omjer}=11.58$; $F\text{-omjer}=10.34$), dok je dimenzija straha od socio-ekonomskog nazadovanja značajno povezana sa stupnjem maturacije ispitanika pa tako mlade ljude iz starije dobne kohorte (25–29) ($F\text{-omjer}=9.22$), ali i one s višim stupnjem obrazovanja ($F\text{-omjer}=9.17$) i visoko obrazovanih očeva ($F\text{-omjer}=4.35$) više brine prisutnost takvih negativnih društvenih procesa i pojava⁴³.

Kada je riječ o percepciji vlastite budućnosti, mladi su optimisti – 64 posto ispitanika smatra da će njihov život za deset godina biti bolji nego što je danas, dok 25 posto vjeruje da im budućnost ne donosi značajnu promjenu ni na bolje ni na lošije. Dva posto mladih izražava pesimizam u pogledu osobne budućnosti dok 8 posto ispitanika nema nikakvu predodžbu o osobnoj budućnosti.

U odnosu na prethodni val istraživanja mladih iz 2012. godine može se reći da je došlo do pada u izražavanju osobnog optimizma za nešto više od deset posto čime je nastavljen trend opadanja osobnog optimizma mladih u Hrvatskoj. Zanimljivo je da u petogodišnjem razdoblju nije došlo do povećanja osobnog pesimizma, već se povećao udio onih koji smatraju da se budućnost neće razlikovati od sadašnjosti (s 14 posto na 25 posto). Mladi se, vezano za osobnu budućnost, diferenciraju s obzirom na dob i stupanj obrazovanja oca. Naime, starija dobna kohorta (od 25 do 29 godina) značajno slabije izražava osobni optimizam ($\chi^2=13.26$) u odnosu na dvije mlađe kohorte ispitanika, a opreznom stavu prema procjeni vlastite budućnosti, smatrajući da se ona neće razlikovati od sadašnjosti, skloni su i ispitanici očeva sa završenim tercijarnim obrazovanjem ($\chi^2=14.42$).

Ukupno gledajući, može se reći kako niži socioekonomski status obitelji doprinosi osjećaju općeg životnog nezadovoljstva, ali ne i deficitu pozitivnih očekivanja spram vlastite budućnosti – naprotiv, upravo ispitanici očeva najnižeg i vlastitog niskog obrazovnog statusa značajno češće izražavaju osobni optimizam⁴⁴.

DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI – ODNOS PREMA „DRUGIMA“

Nacionalna distanca indikator je nacionalne isključivosti koja je pak element vrijednosti nacionalizma, a time i tradicionalističke vrijednosne orijentacije (Sekulić 2014). Stoga su mladi ispitanici koliko prihvaćaju određene socijalne i etničke grupe koje bi potencijalno doselile u njihovo susjedstvo (grafikon 7.3). U najvećoj mjeri ispitanici su skloni prihvatiti umirovljenički par (72 posto), studente (72 posto), lokalnu obitelj s puno djece (64 posto) i obitelj iz Zapadne Europe (60 posto). S druge strane, oko dvije petine (37 posto) prihvatilo bi homoseksualne osobe za susjede, 29 posto izbjeglice, a 16 posto romsku obitelj. Najviše isključivosti mladi iskazuju prema bivšim zatvorenicima i ovisnicima s obzirom na to da bi ih za susjede toleriralo 9 posto ispitanika. U odnosu na prošli val istraživanja mladih iz 2012.⁴⁵ došlo je do određenih promjena u intenzitetu i smjeru stavova, no one nisu jednoznačne – tolerancija prema homoseksualnim osobama se povećala, a smanjila se prema Romima⁴⁶ što može ukazivati na trend istovremenog jačanja nacionalne i slabljenja spolne isključivosti.

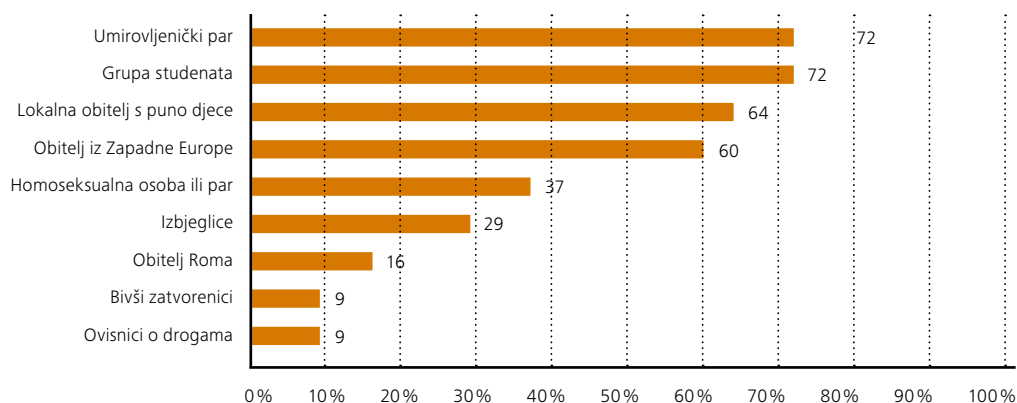
Varijable se strukturiraju u dva faktora⁴⁷ pri čemu se prvi odnosi na *društveno nemarginalizirane skupine*⁴⁸ ili one bez društvene stigme, a drugi faktor sadržajno čine različite *marginalizirane skupine*. Na ljestvici od 1 do 5 (pri čemu je 1 najmanje a 5 najveće prihvaćanje), prosječna vrijednost skale prihvaćanja različitih socijalnih skupina iznosi 3.9 a marginaliziranih skupina 2.3 čime je jasno vidljiva razlika u prosječnom (ne)prihvaćanju ovih grupa. Mlade u odnosu na stupanj prihvaćanja marginaliziranih skupina razlikuje stupanj religioznosti (F-omjer=18.48) pri čemu religiozni izražavaju značajno veći stupanj isključivosti od onih koji su neodlučni po pitanju vjere i nereligioznih. Ovaj podatak je na

tragu teorijskih očekivanja, ali i dosadašnjih empirijskih potvrda da se isključivost prema društveno marginaliziranim skupinama veže uz religioznost.

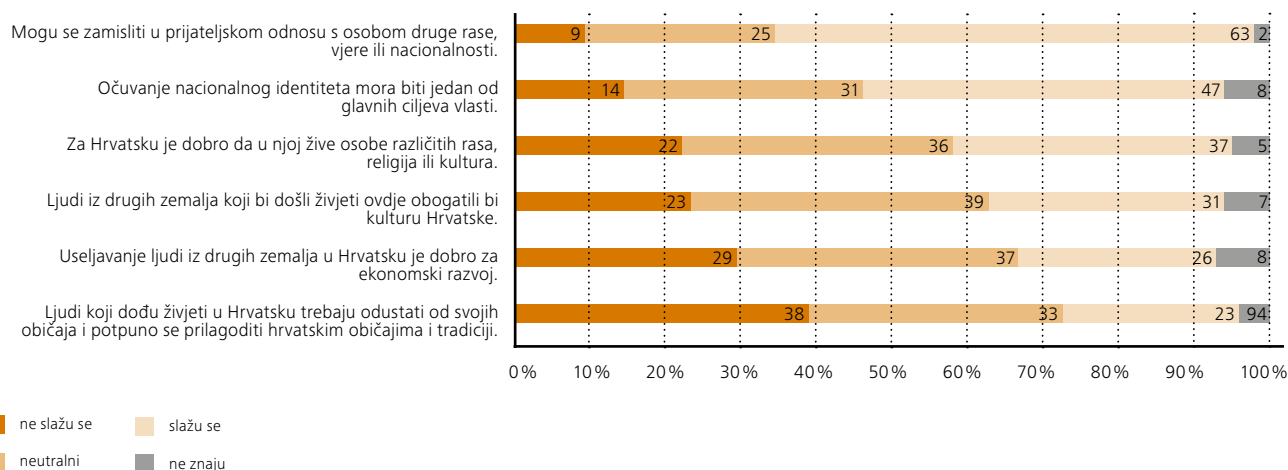
Kao element tradicionalizma, autoritarizam predstavlja model za organiziranje društvenog života unutar neke zajednice koji počiva na međudjelovanju triju bliskih kategorija ponašanja i stavova: submisiji (društveno uspostavljenim i legitimnim autoritetima), agresiji (namjera da se temeljem autoriteta druge i drukčije „pokori“ psihološki ili fizički) i konvencionalizmu (ponašanje koje počiva na praksama uspostavljenima od strane autoriteta) (Radkiewicz 2016 prema Altemeyer 1981). Sklonost autoritarizmu, koju istraživači mjere preko različitih tzv. F-skala, često se koristi kao indikator raširenosti tradicionalističkih vrijednosti. S obzirom na to da aritmetička sredina mjerene F-skale⁴⁹ na Likertovoj ljestvici od pet stupnjeva iznosi 3.2, može se reći da je intenzitet i smjer odnosa prema ispitivanim aspektima autoritarizma od strane mladih umjeren ili osrednji s tendencijom prihvaćanja, a posebno je to izraženo u slučaju varijable naklonosti prema autoritarnom stilu vladanja (M=3.5). Skala autoritarizma značajno je povezana s obrazovanjem ispitanika (F-omjer=7.69), obrazovanjem oca (F-omjer=5.77) i religijskom samoidentifikacijom (F-omjer=12.22). Očekivano, prihvaćanje autoritarizma linearno se smanjuje s višom razinom obrazovanja i ispitanika i njihovih očeva. S druge strane, autoritarizam je značajno prihvaćeniji od strane religioznih ispitanika u odnosu na nereligiozne i neodlučne.

Iako mladi u određenoj mjeri tendiraju autoritarizmu, isto se ne može tvrditi za nacionalističku vrijednosnu orijentaciju. Naime, prosječna vrijednost skale nacionalizma⁵⁰ koja ispituje mjeru u kojoj su mladi skloni određivati pripadnost naciji kroz esencijalističku prizmu koja primat daje zadovoljavanju kriterija porijekla (krvi, mjesta rođenja i sl.) (Columbus 2006) na ljestvici od 1 do 5 (pri čemu 1 označava najmanje a 5 najveće slaganje) iznosi 2.9 što znači da je nacionalizam osrednje prihvaćen i to značajno slabije od autoritarizma (t=14.27). Ipak valja napomenuti da se u prosjeku umjerenom slažu s tvrdnjom da bi ne-Hrvati koji žive u Hrvatskoj trebali usvojiti hrvatske običaje i vrijednosti (M=3.3). Kao i u slučaju autoritarizma, stupanj obrazovanja (F-omjer=5.40) i religijska samoidentifikacija (F-omjer=20.14) značajno su povezane s nacio-

GRAFIKON 7.3: Rang-ljestvica prihvaćanja različitih socijalnih skupina kao potencijalnih susjeda (%)

GRAFIKON 7.4: Stavovi mladih prema useljenicima (%)

nalizmom pri čemu su ispitanici viših stupnjeva obrazovanja i nereligiozni značajno manje zastupnici ove vrijednosne orijentacije.

Iako mladi, kako smo u prethodno izloženim rezultatima istraživanja vidjeli, iskazuju relativno slabu zabrinutost ili strah prema useljavanju migranata ili izbjeglica u Hrvatsku (naravno, u odnosu na ostale ispitivane pojave koje ih zabrinjavaju), može se reći da su prema ideji Hrvatske kao imigracijske, ali i multikulturalne zemlje, suzdržani i zapravo nemaju jasno formiran stav (grafikon 7.4). Naime, iako gotovo dvije petine ispitanika prihvaća mogućnost multikulturalnosti hrvatskog društva i smatra ju pozitivnom, ipak podjednak udio ispitanika nije siguran u njezinu korisnost i dobrobit za društvo. Tome u prilog govori i podatak da gotovo dvije petine ispitanika nije sigurno u doprinos potencijalnih imigranata hrvatskom društvu u ekonomskom, ali i kulturnom smislu. Štoviše, vezano za kulturni identitet mladi iskazuju prilično zaštitnički stav s obzirom na to da svaki drugi ispitanik smatra kako bi očuvanje nacionalnog identiteta trebao biti jedan od najvažniji političkih ciljeva vlasti. Ipak, kada je riječ o odnosu prema strancima ili imigrantima, najveći broj ispitanika (skoro 40 posto) ne smatra da je asimilacija dobar put u društvenu integraciju, a trećina i dalje iskazuje stavovsku neodređenost vezano za ovo pitanje.

Potencijalno ostvarivanje bliskih veza s osobama drukčijih socijalnih karakteristika mladima je većinom (63 posto) zamislivo, tim više što su i dosadašnji podaci pokazali da 60, odnosno 70 posto ispitanika ima prijatelje drukčijeg etniciteta i vjeroispovijesti. Promatrane tvrdnje formiraju dva faktora⁵¹ – prvi je *prihvatanje multikulturalnosti*⁵², a drugi *prihvatanje kulturnog konzervativizma*. Oba faktora imaju podjednak vrijednost aritmetičke sredine ($M=3.1$ i $M=3.2$) na ljestvici od 1 do 5 (1-najmanje i 5-najveće slaganje) pri čemu je ona kulturnog konzervativizma nešto viša, no ne i statistički značajno viša. Drugim riječima, mladi tendiraju podjednakom prihvaćanju oba koncepta odnosa prema imigrantima što u određenoj mjeri može ukazivati na potencijalnu vrijednosnu polarizaciju vezano uz ovu temu. Prihvatanje ideje multikulturalnosti raste paralelno sa stupnjem obrazovanja oca (F-omjer=3.94) i nereligioznosti ispitanika (F-omjer=21.15), a kul-

turni konzervativizam značajno je naglašeniji kod najmlađe kohorte (14–19 godina) (F-omjer=7.76), onih s najnižim stupnjem obrazovanja (F-omjer=5.67) te kod ispitanika koji se religijski identificiraju kao neodlučni i vjernici (F-omjer=12.23).

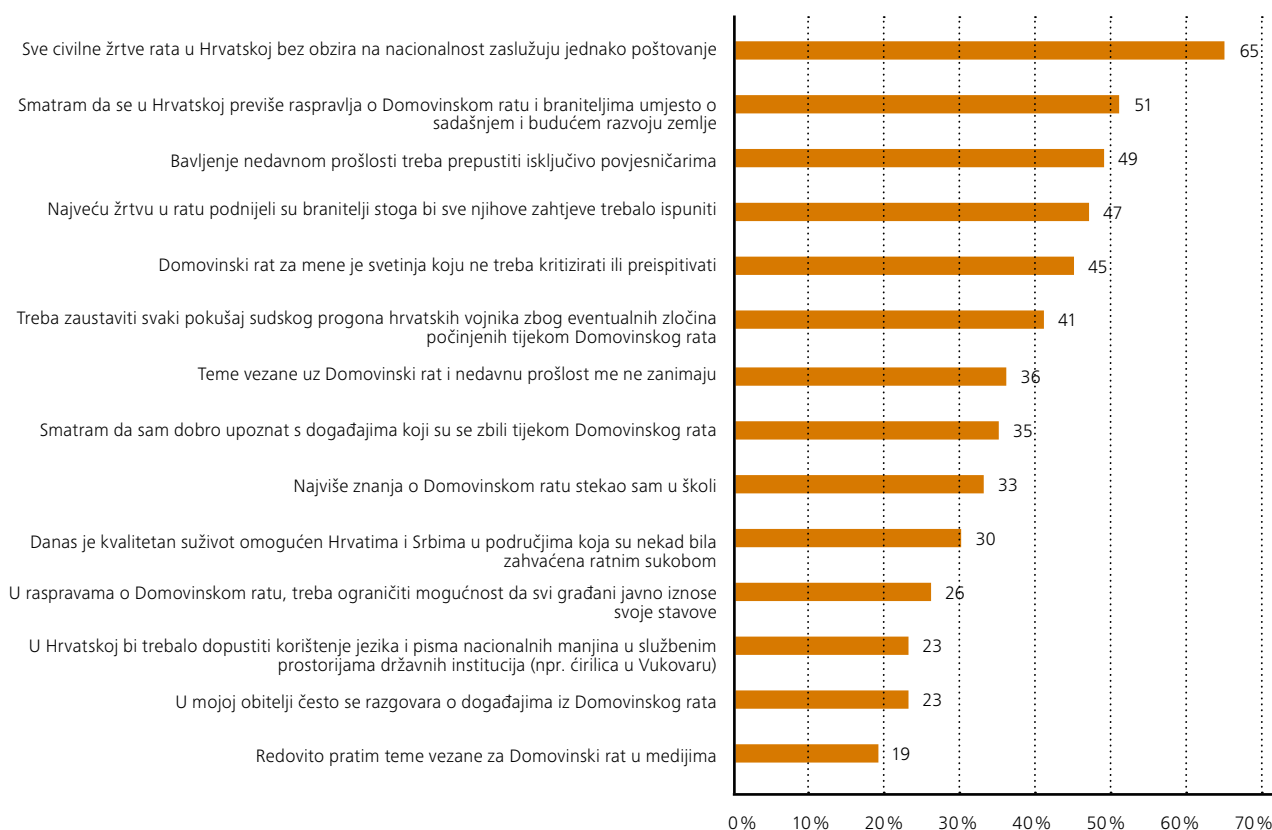
Nadalje, ispitivano je jesu li i u kojoj mjeri sami ispitanici doživjeli diskriminaciju temeljem nekog svog obilježja. Prema vlastitoj procjeni, ispitanici većinom nisu bili žrtvama diskriminacije zbog svojih socijalnih i identitetskih obilježja. Kada je to ipak bio slučaj, tada se u najvećoj mjeri diskriminacija temeljila na njihovim socijalnim (strukturnim), a tek potom na sociokulturnim obilježjima⁵³.

ODNOS PREMA NEDAVNOJ PROŠLOSTI

Domovinski rat je imao snažne posljedice na gotovo sve društvene aspekte, među ostalim i na vrijednosnu strukturu i dinamiku hrvatskog društva u cjelini. Osim što je došlo do etničke homogenizacije, rat je kao posljedicu na vrijednosnom planu, proizveo i snažnu prisutnost nacionalizma, u okviru kojeg je bio izražen antagonistički stav prema srpskoj manjini u Hrvatskoj (Sekulić 2014). Također, prevladavajući javni pa i službeni narativ⁵⁴ o događanjima tijekom ratnih devedesetih godina uvelike je utjecao na oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Ovdje se pokušalo ispitati kako i u kojoj mjeri se ispitanici odnose prema tom razdoblju i njegovim posljedicama koje se osjećaju i danas (grafikon 7.5).

U prvom redu, među mladima prevladava empatija prema građanima koji su kao civili stradali u ratnim događanjima (65 posto). Potom, svaki drugi ispitanik smatra da je javnost u određenoj mjeri zasićena temama vezanima uz Domovinski rat te da bi evociranje prošlosti trebalo zamijeniti javnim diskusijama o budućnosti društva. Također, gotovo polovica ispitanika slaže se s još jednim stavom koji se često može čuti u javnosti i odnosi se na potrebu smještanja teme nedavne prošlosti u okvire povijesti kao znanosti i struke. Potom, gotovo podjednak udio mladih (47 posto) postavlja se „zaštitnički“ i nekritički prema tadašnjem periodu i

GRAFIKON 7.5: Stavovi mladih prema Domovinskom ratu – slaganje i potpuno slaganje (%)

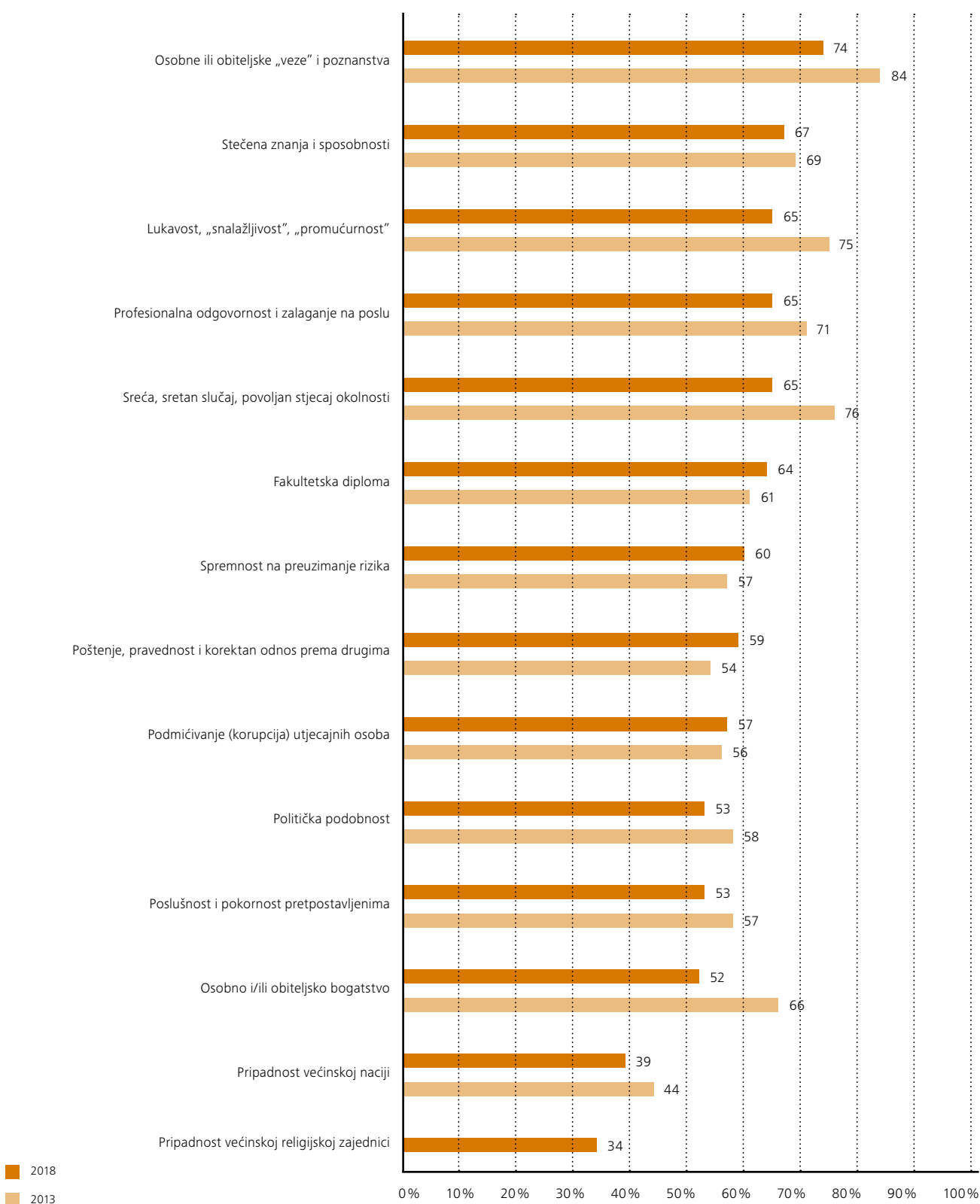
njegovim akterima smatrajući da (država) treba udovoljiti svim zahtjevima branitelja s obzirom na njihovu ulogu „stvoritelja“ Hrvatske (Jović 2017), ali i da događanja iz Domovinskog rata ne trebaju biti podvrgnuta kritičkom promišljanju (45 posto). S tim u vezi, ne čudi da visok udio ispitanika (dvije petine) odbija ideju procesuiranja ratnih zločina počinjenih od strane hrvatske vojske, što implicira da je jednakost pred zakonom za značajan dio ispitanika relativan koncept. Na sličan način, četvrtina se slaže s cenzurom ili ograničavanjem slobode govora u javnim debatama čije se teme tiču Domovinskog rata.

S druge strane, izostanak interesa za temu Domovinskog rata i nedavne prošlosti izražava 36 posto ispitanika dok gotovo isto toliko (35 posto) smatra da je dobro poznato s događajima koji su se u tom razdoblju zbili, pri čemu je trećina većinu znanja o predmetnoj temi stekla tijekom školovanja. Znanje i informacije o različitim temama dobivaju se i u razgovoru s bliskim osobama pa je tako za manje od četvrtine ispitanika (23 posto) Domovinski rat tema obiteljskih razgovora. Ipak, mladi se o ovim temama putem medija informiraju razmjerno neredovito s obzirom na to da 19 posto njih redovito prati medijsku obradu tema koje se vežu uz Domovinski rat. Da postoje kvalitetni uvjeti za suživot Hrvata i Srba u nekad ratom zahvaćenim područjima, smatra manje od trećine ispitanika (30 posto), pri čemu manje od četvrtine (23 posto) podržava pravo nacionalne manjine da koristi vlastito pismo i jezik u službenim prostorijama institucija.

Faktorizacijom su dobivene dvije latentne dimenzije⁵⁵ koje

nazivamo prema varijablama koje su najviše saturirane, nazivamo *nekritički odnos prema Domovinskom ratu* i *otklon od tema Domovinskog rata* pri čemu je prva dimenzija prosječno statistički značajno više prihvaćena od druge ($M1=3.1$ i $M2=3.0$; $t=3,58$) na ljestvici od 1 do 5 (1-uopće se ne slažem do 5-u potpunosti se slažem). Zanimljivo je da je prvu dimenziju čini sklop koji spomenutu nekritičnost povezuje s višom samoprocjenom znanja, redovitim medijskim praćenjem i češćim obiteljskim razgovorima o Domovinskom ratu, ali i uvažavanjem svih civilnih žrtava rata neovisno o nacionalnosti. Iako se povezanost potonje varijable s odbijanjem ideje o preispitivanju događanja iz Domovinskog rata (a time i ratnih zločina) može protumačiti kao kontradikcija, tome ne mora nužno biti tako – jedno od objašnjenja može biti i to da je kod dijela mladih prisutna percepcija ili shvaćanje da su civilne žrtve stradale gotovo isključivo od neprijateljske ruke. Prihvaćanje ovog faktora među mladima linearno pada s obrazovnim stupnjem kako ispitanika (F -omjer=13.12), tako i njihovih očeva (F -omjer=10.85), a raste sa stupnjem religioznosti (F -omjer=47.10). Drugi faktor *otklon od tema Domovinskog rata* predstavlja razmjernu nezainteresiranost za teme iz nedavne prošlosti koja je povezana sa stjecanjem tih znanja u školi, ali i sociokulturnom tolerancijom. Prihvaćanje ovog faktora, kao i u slučaju prethodnog, značajno je povezano s obrazovnim statusom i religioznošću, ali u obrnutom smjeru. Naime, ovaj skup stavova značajno više zastupaju ispitanici sa završenim srednjim i višim stupnjevima obrazovanja (F -omjer=7.67) čiji očevi su iden-

GRAFIKON 7.6: Komparativni prikaz faktora uspjeha u hrvatskom društvu – važno i vrlo važno, 2013. i 2018. (%)

tičnog obrazovanja (F-omjer=5.62) te nereligiozni i neodlučni vezano za vjeru (F-omjer=58.66) naspram ispitanika sa završenom trogodišnjom strukovnom školom i onih čiji su očevi iste razine obrazovanja te religioznih.

CIVILNOST I POVJERENJE

Civilnost se odnosi na norme koje upravljaju socijalnim ponašanjem općenito pri čemu je naglašena dimenzija „samo-regulacije“ ili suzdržavanja od djelovanja koje bi pojedincu donijelo kratkoročnu korist ili ugodu (Billante i Saunders 2002). Suzdržavanje od djelovanja na štetu drugoga u cilju ispunjavanja vlastitog interesa ima pozitivne implikacije na društvenoj razini jer raširena civilnost ohrabruje uspostavu socijalnih veza koje nadilaze primarne grupe. Ako civilne norme u društvu slabe, onda se širi oportunizam, odnosno vladavina kratkovidnih ili sirovih samointeresa koji nisu podložni etičkim razmatranjima (Elster 2007). Na tom tragu, ispitivana je mjera u kojoj ispitanici smatraju da su neka, s jedne strane necivilna i s druge strane liberalna, ponašanja opravdana na ljestvici od deset stupnjeva (od 1-nikad do 10-uvijek opravdano). U tom smislu mladi su prosječno skloni opravdati korištenje veza za nalaženje zaposlenja (M=5.8) kao i u svrhu bržeg obavljanja nekog posla (M=5.7). Istodobno, mladi iskazuju veću kritičnost prema varanju na porezu (M=3.5) te primanju i davanju mita (M=3.3) koji su društveno manje prihvatljivi od „povlačenja veza“ za obavljanje poslova ili ostvarivanje neke koristi. Prosječna vrijednost opravdavanja abortusa i homoseksualnosti se nalaze na sredini ljestvice pri čemu ipak (slabo) tendiraju prema pozitivnom, opravdavajućem polu (M1=5.3, M2=5.1).

Faktorizacijom su dobivene dvije dimenzije⁵⁶. Prva obuhvaća opravdavanje necivilnih ili oportunističkih ponašanja (varanje na porezu, korištenje veza za nalaženje zaposlenja, korištenje veza za obavljanje poslova) i ispitanici se u odnosu na ovu dimenziju razlikuju s obzirom na religioznost pri čemu su vjerski neodlučni ili nesigurni (F-omjer=20.82) značajno više skloni opravdati ovakva ponašanja za razliku od religioznih. Druga dimenzija indicira mjeru zastupanja liberalnih, odnosno na suprotnom vrijednosnom polu konzervativnih vrijednosti, tj. (ne)opravdavanje homoseksualnosti i abortusa. Takvom liberalnom stajalištu su sklonije žene (t=3.55), nereligiozni (F-omjer=60.47) te ispitanici višeg i visokog stupnja obrazovanja (F-omjer=9.81), dok ispitanici očeva s najnižim obrazovnim statusom značajno manje opravdavaju navedene oblike ponašanja (F-omjer=6.78).

Pored toga što smo ispitali u kojoj mjeri mladi podržavaju (ne) civilna ponašanja, važno je detektirati koliko su ona po njihovu mišljenju raširena i prihvaćena u našem društvu. Drugim riječima, mjera u kojoj su određene osobine ili obilježja percipirana kao poželjna za stjecanje društvenog uspjeha, uvelike govori o hijerarhiji instrumentalnih vrijednosti u Hrvatskoj (grafikon 7.6).

Za početak se može reći da su gotovo svi ispitivani faktori, prema mišljenju mladih važni za uspjeh u hrvatskom društvu. Ipak, najviše ispitanika (74 posto) smatra da je za ostvarivanje društve-

nog uspjeha važno korištenje osobnih i obiteljskih veza⁵⁷. Na drugom mjestu nalaze se stečena znanja i vještine (67 posto) što znači da postoji rašireno uvjerenje da obrazovanje predstavlja značajan kanal društvene promocije. Treće mjesto dijele tri činitelja uspjeha (po 65 posto) – snalažljivost i promućurnost kao odraz percepcije važnosti svojevrsnog oportunizma, zatim profesionalna odgovornost i predanost poslu kao indikator meritokratskog vrednovanja uspjeha te sreća i povoljne okolnosti koje upućuju na rašireno uvjerenje da nekontrolabilni uvjeti i prilike određuju društveni uspjeh pojedinca. Faktorska struktura⁵⁸ ispitivanih varijabli je trodimenzionalna pa se tako prvi faktor može nazvati *pripadnost grupi i posjedovanje materijalnih resursa*, drugi *osobne kompetencije*, a treći *necivilna ponašanja*. Prosječne vrijednosti konstruiranih skala sugeriraju da ispitanici na ljestvici od 1 do 5 (1-potpuno nevažno do 5-u potpunosti važno) u prvom redu važnima smatraju osobne kompetencije (M=3.8), zatim necivilna ponašanja (M=3.6), pri čemu je prosječna vrijednost faktora osobne kompetencije značajno više prihvaćena od faktora necivilnih ponašanja (t=-8.77)⁵⁹.

Raširenost, pa i sama percepcija raširenosti necivilnih ponašanja, ima negativne implikacije na ekonomski razvoj društva kao i manjak povjerenja jer na individualnoj razini slabe potencijali za uspješnu uspostavu suradnje među članovima društva, što je jedan od preduvjeta za društveni i ekonomski napredak. Na ljestvici od 1 do 5 (pri čemu je 1 najmanje a 5 najviše povjerenja), mladi najviše povjerenja u prosjeku iskazuju prema obitelji (M=4.6), prijateljima (M=4.2), rođacima (M=4) i kolegama iz škole/posla (M=3.6). Umjereno povjerenje ispitanici imaju prema ljudima drukčije nacionalnosti (M=3.3), te drukčije vjere (M=3.3), a zatim susjedima (M=3.2) i najzad ljudima drukčijih političkih uvjerenja (M=3.1). Najmanje povjerenja mladi izražavaju prema političkim vođama (M=2) koji su ujedno jedina kategorija koja se nalazi u zoni nepovjerenja⁶⁰. Struktura povjerenja je dvodimenzionalna⁶¹, pri čemu prvi faktor sadrži varijable povjerenja prema socijalnim grupama koje se nalaze izvan kruga primarne obitelji i prijatelja zbog čega se može nazvati *socijalno povjerenje*⁶², a drugi faktor naziva *partikularno povjerenje* sadrži varijable koje pokazuju odnos povjerenja ispitanika prema svom obiteljsko-prijateljskom krugu. Socijalno povjerenje u značajno većoj mjeri izražavaju nereligiozni i neodlučni vezano za pitanja vjere u odnosu na religiozne (F-omjer=19.61) zatim oni sa završenom četverogodišnjom srednjom školom za razliku od ispitanika s nižim stupnjevima obrazovanja (F-omjer=11.06). Na sličan način diferenciraju se ispitanici s obzirom na stupanj obrazovanja očeva (F-omjer=6.27) tako da mladi čiji su očevi najnižeg obrazovnog stupnja izražavaju značajno niže socijalno povjerenje.

8

POLITIKA I EUROPSKA UNIJA

KLJUČNI NALAZI

- Mladi u Hrvatskoj su konstantno slabo zainteresirani za politiku o kojoj većina ne raspravlja s članovima obitelji i prijateljima ili poznanicima pri čemu procjenjuju da ne znaju dovoljno o politici. Iako sve više mladih političke informacije dobiva putem interneta, i nadalje su dominantno orijentirani na televiziju kao izvor informiranja što sugerira da televizija i dalje predstavlja potencijalno najutjecajni medij u oblikovanju političkih stavova i orijentacija.
- Među mladima je prisutan primjetan demokratski deficit na što ukazuju i njihove političke vrijednosti i participacija. Naime, većina mladih podržava demokraciju kao dobar oblik vladavine, ali istodobno u znatnoj mjeri prihvaćaju i autoritarni načina vladanja. Selektivno prihvaćanje liberalno-demokratskih vrijednosti upućuje na nedostatno razumijevanje demokratskih načela i pravila čemu se pridružuje i znatna raširenost ksenofobnih stavova spram useljenika i izbjeglica. S druge strane, politička participacija je na razmjerno niskoj razini kao i spremnost da se više uključe u političke aktivnosti. Pritom je formalna politička participacija u nekim dimenzijama (kao što je izlazak na izbore) raširenija od neformalne jer većina mladih nije sudjelovala u raznim građanskim akcijama.
- Tri četvrtine mladih smatra kako bi trebali imati više mogućnosti da se njihov glas čuje u politici, dvije petine drži da njihova generacija ne uživa dovoljno prava, a samo desetina misli da su interesi mladih dovoljno zastupljeni u politici. Unatoč tomu, četiri petine mladih iskazuje nespremnost za preuzimanje bilo kakve političke funkcije.
- Mladi najviše vjeruju represivnim institucijama (vojsci i policiji), a najmanje tijelima vlasti na lokalnoj i nacionalnoj razini te političkim strankama. U skladu s tim, većinom su nezadovolj-

ni stanjem demokracije u Hrvatskoj, a ne očekuju ni ekonomsko poboljšanje u narednih desetak godina.

- Većina mladih Europsku uniju smatra superiornom Hrvatskoj u pogledu statusa demokratskih vrijednosti (osim kada je riječ o sigurnosti), a iako uglavnom nisu percipirali pozitivne političke i ekonomske posljedice nakon europskog integriranja Hrvatske, dvije trećine ispitanika smatra da Hrvatska ne treba napustiti EU.

UVOD

Odnos mladih i politike je multidimenzionalan i kompleksan zbog čega je očekivano da postoje različita teorijska polazišta u istraživanju tog fenomena. Jedan od najraširenijih pristupa polazi od koncepta političke kulture koja se shvaća kao "spoznajna, afektivna i evaluacijska orijentacija prema političkom sistemu općenito, njegovim ulaznim i izlaznim aspektima i pojedincu kao političkom akteru" (Almond i Verba, 2000: 22). Tome treba dodati kako politička kultura nije ni statična ni univerzalna jer se s promjenom sociopovijesnih okolnosti ona u nekim dimenzijama mijenja pri čemu specifičnosti svakog pojedinog društva i političkog sustava utječu na njezino oblikovanje (Inglehart i Welzel, 2007; DeBardeleben i Pammett 2009; Sloam 2013).

Istraživanja odnosa građana i politike provedena u razvijenim demokracijama posljednjih desetljeća ukazala su na pojavu različito imenovanih fenomena – kao što su politička zasićenost, pasivnost, alijenacija, apatija, deziluzioniranost, skepticizam, cinizam i/ili kritičnost građana – a kojima je zajedničko udaljšavanje građana od politike i to ponajprije one institucionalne (Norris 2011; Amna i Ekman 2013; Grasso 2016). Preciznije rečeno, istraživački nalazi o političkoj participaciji u institucionalnoj (formalnoj, tradicionalnoj,

konvencionalnoj) politici pokazali su kako posljednjih desetljeća opada participacija svih građana, a unutar takvog trenda posebno je uočljiva slabija participacija mladih, kako u usporedbi sa starijima, tako i u usporedbi s ranijim generacijama mladih (Norris 2003; Forbrig 2005; Fahmy 2006; Quintelier 2007; Marien i dr. 2010; Furlong i Cartmel 2012; Sloam 2013; Grasso 2016). Glavni pokazatelji silaznog trenda političke participacije građana – uključujući i mladih – u suvremenim demokratskim sustavima ponajprije su dugotrajno smanjivanje njihova izlaska na izbore i učlanjivanja u političke stranke, a što je često popraćeno rastom nepovjerenja u političke institucije. Što se tiče mladih dodatno je identificirana njihova manja zainteresiranost za politiku, niže razine političkog znanja, rjeđa stranačka identifikacija te još raširenije nepovjerenje u političke institucije i aktere (Forbig 2005; Marsh i dr. 2007; Kestilä-Kekkonen 2009; Dalton 2011; Garcia-Albacete 2014). Distančiranost mlade generacije od institucionalne politike prepoznaje se kao posljedica širokih i dubokih društvenih transformacija koje se reflektiraju kroz promjene u sferi politike i u procesu socijalizacije mladih te kao njihova reakcija na način funkcioniranja političkih institucija i aktera, osobito u pogledu njihove rezponzivnosti za interese i potrebe mladih⁶³.

U tranzicijskim zemljama se odnos mladih prema politici tendencijski ne razlikuje od odnosa mladih u etabliranim demokracijama, ali komparativne analize su pokazale kako je institucionalna i izvaninstitucionalna politička participacija mladih iz postsocijalističkih zemalja primjetno niža od participacije njihovih vršnjaka iz Zapadne Europe (Cammaerts i dr. 2015; Kovačić i Dolenc 2018). Takvi uvidi važe i za politički angažman mladih u Hrvatskoj koji su u većini pokazatelja političke kulture slični svojim vršnjacima iz drugih tranzicijskih zemalja u Jugoistočnoj Europi. No, razlikuju se po tome što su najmanje bili uključeni u volonterske aktivnosti, dok su najviše zadovoljni ostvarenom demokracijom u svojoj zemlji pri čemu su istodobno među najmanje zadovoljnim kada je riječ o generacijskoj zastupljenosti u domaćoj politici te osobnim utjecajem na nacionalnu i lokalnu politiku (Hurrelmann i Weichert 2015). Mlade u Hrvatskoj također karakterizira niža politička participacija u usporedbi s generacijama mladih u socijalističkom razdoblju što potvrđuje kolaps omladinskog angažmana nakon promjene društveno-političkog poretka (Ilišin i Radin 2002). Evidentne su i razlike na međugeneracijskom planu jer mladi manje od starijih iskazuju interes za politiku i spremnost za izlazak na izbore, njihova stranačka vezanost je primjetno niža, rjeđe su članovi političkih stranaka, slabije prihvaćaju vrijednosti demokratskog poretka i izražavaju manje povjerenja u društvene i političke institucije (Ilišin 1999, 2007).

Integralno gledajući, istraživački nalazi o odnosu mladih prema politici u tranzicijskoj Hrvatskoj pokazali su kako je tijekom tog razdoblja kontinuirano slabio ionako nedostatan demokratski potencijal mladih (Ilišin i dr. 2015). Razlozi tome prepoznati su manje u naslijeđenim demokratskim deficitima iz totalitarnog političkog sustava, a više u neadekvatnom funkcioniranju političkih institucija i aktera te višegodišnjoj gospodarskoj i društvenoj krizi hrvatskog društva. Preciznije rečeno, mnogi događaji i procesi koji su se

zbivali od osamostaljenja Hrvatske, uz destabilizirajuće krizne efekte, nisu pogodovali demokratizaciji hrvatskoga društva zbog čega je izostala adekvatna politička socijalizacija mladih – pri čemu se produbila njihova distanciranost od politike.

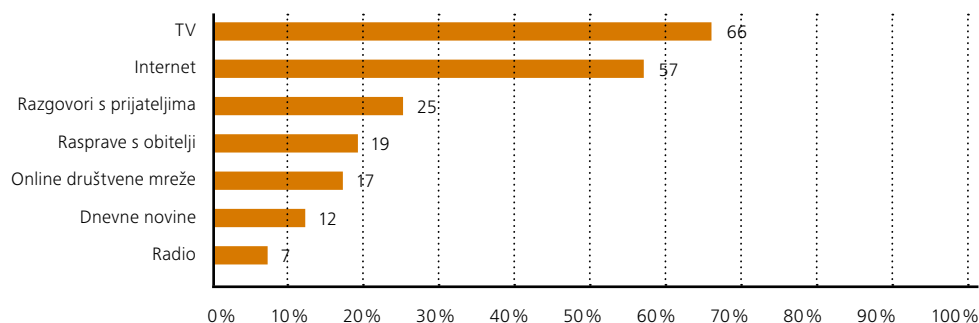
POLITIČKI INTERES I PARTICIPACIJA

Kako bi se dobio cjelovitiji uvid u odnos mladih i politike, potrebno je znati kakav je njihov interes za to područje ljudskog djelovanja. Ovo istraživanje je pokazalo da čak 62 posto mladih nije uopće ili je vrlo malo zainteresirano za politiku općenito, dok 12 posto izražava velik ili uglavnom velik interes. Istodobno, za nacionalnu i lokalnu politiku zainteresirano je po 16 i 15 posto ispitanika, a interes za politiku u EU, SAD-u i Rusiji kreće se između 12 i 8 posto. S druge strane, nezainteresiranost za bilo koju od tih politika varira između 54 i 72 posto. Na osnovi ovih podataka može se pretpostaviti kako je interes za politiku oslabio jer je 2012. godine 35 posto mladih bilo zainteresirano za hrvatsku politiku (naspram 33 posto nezainteresiranih) i 27 posto za politiku u EU (nasuprot 40 posto nezainteresiranih)⁶⁴. Faktorskom analizom promatrani su se politički interesi povezali u jedan faktor, a analiza varijance je pokazala da generalni interes za politiku raste paralelno sa stupnjem obrazovanja ispitanika i njihovih očeva, odnosno najveći je među najobrazovanijima, a najmanji među najniže obrazovanimima (F-omjer=15.05; F-omjer=15.40).

Kako se nizak interes mladih za politiku nerijetko pripisuje neadekvatnom odnosu politike prema njihovim problemima i interesima, važno je dobiti uvid u percepciju kvalitete zastupljenosti interesa mladih u političkom životu zemlje. Ispitivanje je pokazalo da tek 11 posto ispitanika procjenjuje kako su interesi mladih vrlo dobro ili dobro zastupljeni u političkom životu zemlje, dok ih 48 posto smatra da generacijski interesi nisu dovoljno zastupljeni. Percipirana neresponzivnost tijela vlasti prema mladima ustanovljena je i u prethodnim istraživanjima gdje je bila povezana i sa stavom da je politika nepoštena, da mladi nemaju dovoljno političkog znanja i iskustva te da je prirodno da se samo stariji bave politikom (Ilišin i Spajić Vrkaš 2017). Rašireni i trajni osjećaj zanezarenosti potreba i interesa mladih, pri čemu su oni u takvoj percepciji homogeni, pokazuje da je država očito zakazala u kreiranju kvalitetne politike za mlade.

S obzirom na činjenicu da mladi u svojim bliskim krugovima malo raspravljaju o politici, očito je da političke informacije dobivaju na druge načine. U grafikonu 8.1 prikazana je rang-ljestvica izvora informiranja ispitanika o političkim događajima. Iz prikazanih podataka vidljivo je kako informacije o političkim događajima većina mladih dobiva putem televizije i interneta, dok je radio najmanje korišten medij u tu svrhu. Zanimljivo je da mladima, koji su odrasli koristeći internet, on nije primarno sredstvo informiranja – a tako je bilo i 2012. godine – nego je TV bio i ostao vodeći izvor političkih informacija. No, korištenje interneta za informiranje o političkim događajima je tijekom prethodnih šest godina ipak malo poraslo (za 3 posto), kao i razgovor s prijateljima (za 5 posto), dok

GRAFIKON 8.1: Izvori informiranja o političkim događajima (%)

je korištenje svih ostalih izvora informiranja opalo, i to osobito dnevnih novina (za 20 posto). Statistički značajne razlike između promatranih skupina mladih s obzirom na to koliko im je internet važan izvor informiranja o političkim događajima nisu ustanovljene, ali jesu u pogledu televizije. Konkretno, što se TV-a kao izvora političkog informiranja tiče, statistički značajne razlike postoje s obzirom na dob ($\chi^2=224.29$) i stupanj obrazovanja ispitanika ($\chi^2=13.97$). Tako najstarija dobna kohorta ispitanika i oni najobrazovaniji najviše koriste televiziju u tu svrhu, a najmanje najmlađi i najniže obrazovani ispitanici. Posebno je zanimljivo da mladi s višim stupnjem obrazovanja preferiraju i društvene mreže kao izvore informiranja o politici nasuprot onima s nezavršenom ili završenom osnovnom školom ($\chi^2=26.14$).

Ranije je već pokazano kako mladi razmjerno rijetko raspravljaju o politici u krugu obitelji, prijatelja i poznanika te da ih tek petina informacije dobiva u raspravama s obitelji. Očekivano je da je s tim povezano i (ne)poklapanje političkih stavova između mladih i njihovih roditelja, da u tom pogledu postoji više sličnosti nego razlika. Naime, 18 posto ispitanika izjavilo je da se njihovi politički stavovi vrlo malo ili uopće ne podudaraju sa stavovima roditelja, 29 posto da se ti stavovi donekle podudaraju, a 35 posto da imaju identične ili vrlo slične stavove kao i njihovi roditelji. Pritom je podudaranje političkih stavova između roditelja i djece najveće kod najobrazovanijih ispitanika ($\chi^2=29.00$) čiji su očevi također visokog obrazovanja ($\chi^2=31.76$).

Što se ideološke samoidentifikacije tiče koja je operacionalizirana skalom od deset stupnjeva (gdje 1 označava ekstremno lijevu, a 10 ekstremno desnu orijentaciju), nešto više od četvrtine mladih nije dalo odgovor ili nisu znali. Istodobno, 13 posto ispitanika se samopozicioniralo na lijevo krilo, 49 posto u centar, a 11 posto na desni pol. U usporedbi s 2012. godinom indikativno je da se broj onih koji se ne žele ili ne znaju ideološki samopozicionirati gotovo prepolovio (s 52 na 27 posto) te da je došlo do vrlo blagog opadanja umjereno ili ekstremno desne ideološke orijentacije (s 5.58 na 5.35) koja tako i nadalje ostaje nešto raširenija od lijeve. Nije neočekivano da statističke analize pokazuju kako mladi s najvišim stupnjem obrazovanja preferiraju lijeve opcije ($\chi^2=18.65$), a njima se pridružuju najmlađa (14–19 godina) i najstarija (25–29 godina) dobna kohorta ispitanika ($\chi^2=18.65$).

Brojna istraživanja opisuju mlade kao nezainteresirane za institucionalnu politiku, a jedan od pokazatelja toga je izborna ponašanja. Podaci ovoga istraživanja pokazuju kako u tom pogledu mladi u Hrvatskoj nisu dominantno nezainteresirani. Naime, 41 posto ispitanika je izašlo na prethodne izbore, a samo 26 posto nije glasalo jer to nije željelo, dok ih 30 posto još nije imalo pravo glasa. Od onih koji su glasali, najviše ih je u najstarijoj dobnoj kohorti ($\chi^2=35.41$) i među najobrazovanijima ($\chi^2=31.85$). Istodobno, 47 posto mladih izjavilo je da bi, da se izbori održavaju danas, izašli i glasali, 36 posto ne bi, a 17 posto je neodlučno. Kao i u prethodnom pitanju, oni najstariji ($\chi^2=78.22$) i najobrazovaniji ($\chi^2=90.25$) prednjače u toj spremnosti, a pridružuju im se ispitanici visokoobrazovanih očeva ($\chi^2=12.14$).

Važan indikator odnosa mladih prema konvencionalnoj (formalnoj) politici je i njihova (ne)spremnost da preuzmu neku političku funkciju. Rezultati ovog ispitivanja pokazali su da 49 posto ispitanika nipošto ne bi preuzelo neku funkciju, a još 30 posto vjerojatno ne bi. S druge strane, 20 posto bi vjerojatno prihvatilo neku političku funkciju, dok je samo njih 6 posto potpuno voljno preuzeti tu vrstu političke odgovornosti (4 posto ne zna što bi učinilo). Ustanovljeni nizak osjećaj odgovornosti za preuzimanje političkih funkcija podjednako je rasprostranjen u svim promatranim podskupinama mladih, a vjerojatno proizlazi iz njihova mišljenja kako nisu dovoljno kompetentni, sumnje u mogućnost promjene ili prosudbe da je trud koji bi uložili u postizanje željenog cilja neproporcionalan onome što mogu dobiti obnašanjem političke funkcije.

Situacija s participacijom i spremnošću na sudjelovanje mladih u konvencionalnoj politici povoljnija je nego kada je riječ o neformalnoj političkoj participaciji (tablica 8.1).

Naime, vidljivo je kako od dvije trećine do četiri petine mladih dosad uopće nije sudjelovalo u neformalnim političkim aktivnostima, no još više zabrinjavaju vrlo niski postoci spremnosti da se to promijeni. Najviše mladih je spremno sudjelovati u volonterskim aktivnostima, no i taj postotak je relativno nizak (22 posto), a zatim u demonstracijama. Od aktivnosti u kojima su mladi sudjelovali ističe se potpisivanje *online* peticije i političkih zahtjeva (no i tu je riječ o samo 17 posto), a potpuno su podbacili u participaciji u volonterskim aktivnostima i organizacijama civilnog društva (identično nesudjelovanju u aktivnostima političkih stranaka). Za dobivanje preciznijeg

TABLICA 8.1: Neformalna politička participacija mladih (%)

Aktivnost	Ne	Još nije, ali bi	Da	Ne zna	Bez odgovora
Potpisao/la popis političkih zahtjeva / Podržao/la online peticiju	67	12	17	3	1
Sudjelovao/la u prosvjedu	74	16	7	2	1
Sudjelovao/la u volonterskim ili aktivnostima civilnog društva	74	22	1	2	1
Radio/la u političkoj stranci ili skupini	87	9	1	2	1
Prestao/la kupovati određene stvari iz političkih ili ekoloških razloga	78	10	7	4	1
Sudjelovao/la u političkim aktivnostima online/putem društvenih mreža	82	9	6	2	1

uvida napravljena je faktorska analiza kojom je ekstrahirano samo jedan faktor kojim je objašnjeno 54.55 posto zajedničke varijance. Analiza varijance pokazala je kako su dob (F -omjer=17.02) i stupanj obrazovanja (F -omjer=22.59) obilježja koje utječu na razlike u aktivnostima tako da starije dobne kohorte i obrazovaniji ispitanici u većoj mjeri neformalno politički participiraju.

POLITIČKE VRIJEDNOSTI I STAVOVI

Važna dimenzija političke kulture jesu političke vrijednosti i stavovi koji ukazuju na demokratski potencijal mladih. Ovaj segment analize započinjemo uvidom u (ne)prihvatanje tvrdnji o demokratskom sustavu i njegovu (ne)funkcioniranju (tablica 8.2). Većina mladih u Hrvatskoj podržava demokratska načela i pravila, odnosno prihvaća demokraciju kao dobar oblik vladavine, nužnost postojanja opozicije i dužnost građana da glasaju na izborima. No istodobno većina iskazuje i nezadovoljstvo zbog određenih demokratskih deficita. S jedne strane, riječ je o generacijski motiviranom nezadovoljstvu jer mladi smatraju da nemaju dovoljno mogućnosti da se njihov glas čuje te da političari ne uvažavaju mišljenja mladih. S druge strane, drže da Hrvatskoj treba jaka stranka koja bi zastupala interese običnih ljudi čemu se pridružuje zagovaranje autoritarne vladavine jer gotovo svaki drugi ispitanik smatra da bi Hrvatska trebala imati vođu koji bi vladao čvrstom rukom za opće dobro. No, većina mladih ne prihvaća stav da diktatura u određenim okolnostima može biti bolji oblik vladavine od demokracije niti da postoje društveni konflikti koji se mogu riješiti samo nasiljem. Pritom svaki drugi ispitanik procjenjuje da ne zna dovoljno o politici. Stavovi o demokraciji faktorskom analizom su se grupirali u tri faktora: *prihvatanje demokratskih pravila* (faktor 1), *prihvatanje društvene konfliktnosti i diktature* (faktor 2) i *isticanje demokratskih deficita* (faktor 3)⁶⁵. Daljnja analiza ukazala je na izrazitu homogenost mladih jer su *prihvatanje demokratskih pravila*, koje jasno ukazuje na demokratsku orijentaciju i uvažava-

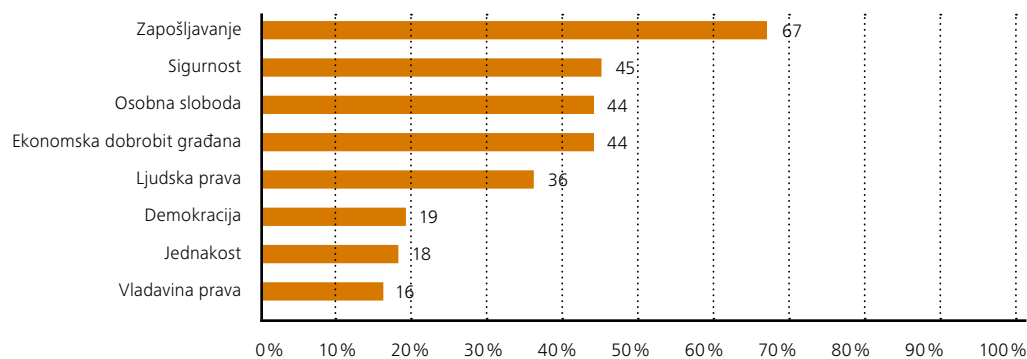
vanje institucionalnih demokratskih pravila, i *isticanje demokratskih deficita*, koje uz nezadovoljstvo političkim tretmanom mladih inkorporira i sklonost populizmu i autoritarnim oblicima vladavine, podjednako zastupljeni među svim podskupinama mladih. *Prihvatanje društvene konfliktnosti i diktature* (što uključuje i uvjerenje da se puno zna o politici), kao svojevrsni antipod demokratskoj orijentaciji, varira s obzirom na spol (t -=4.55) i obrazovanje oca (F =13.77) pri čemu ovaj faktor više prihvaćaju mladi muškarci, a odbacuju ispitanici čiji očevi imaju najviši stupanj obrazovanja.

Rezultati ispitivanja stavova o demokraciji ukazali su na istodobno postojanje i znatnog demokratskog potencijala mladih, i nedemokratskih tendencija (koje su zacijelo posljedica njihove prosudbe o nezadovoljavajućem funkcioniranju nekih elemenata demokratskog sustava). Stoga ne iznenađuje da je 36 posto mladih podjednako i zadovoljno i nezadovoljno općim stanjem demokracije u Hrvatskoj, 29 posto ih je zadovoljno i također 29 posto nezadovoljno, dok 6 posto ne zna. Takvo, razmjerno slabo, zadovoljstvo opada paralelno s dobi mladih (χ^2 =18.23), a raste s obrazovnom razinom njihovih očeva (χ^2 =23.64) što znači da su najnezadovoljniji najstariji ispitanici visokoobrazovanih očeva. Kakva su razmišljanja mladih o demokratskom i uređenom društvu govore njihove političke i društvene vrijednosti. U grafikonu 8.2 prikazani su agregirani podaci za osam vrijednosti koje su ispitanici rangirali na prvo, drugo i treće mjesto kao one koje su im osobno najvažnije.

Samo jednu vrijednost navodi većina mladih, a to je zapošljavanje (koje je ujedno najčešće navođena vrijednost i prvog i drugog ranga). Takva pozicija zapošljavanja zasigurno je povezana sa socioekonomskom situacijom u Hrvatskoj, koja je u proteklih kriznim godinama bila obilježena velikom nezaposlenošću. Gotovo svaki drugi ispitanik ističe sigurnost, osobnu slobodu i ekonomsku dobrobit građana, a svaki treći ljudska prava. Na začelju ljestvice su demokracija, jednakost i vladavina prava, što pokazuje kako među mladima u Hrvatskoj neke temeljne vrijednosti liberalno-demokratskog poretka slabo kotiraju⁶⁶.

TABLICA 8.2: **Stavovi o demokratskom sustavu (%)**

Tvrđenje	Potpuno ili uglavnom se slažu	Neutralni	Potpuno ili uglavnom se ne slažu	Ne znaju
Mladi ljudi bi trebali imati više mogućnosti da se njihov glas u politici čuje	73	18	5	4
Demokracija je, općenito, dobar oblik vladavine	64	25	7	4
Mislim da političare nije briga za mišljenje mladih ljudi	63	24	8	5
Hrvatskoj u ovom trenutku treba jaka stranka koja predstavlja obične ljude	62	22	7	9
Politička opozicija je nužna za zdravu demokraciju	57	26	9	8
Dužnost svakog građanina u demokraciji jest da glasa na izborima	56	26	12	6
Trebali bismo imati vođu koji vlada Hrvatskom čvrstom rukom za opće dobro	47	27	18	8
U određenim okolnostima, diktatura je bolji oblik vladavine od demokracije	19	24	49	8
Znam puno o politici	19	27	50	4
Postoje konflikti u svakom društvu koji mogu biti riješeni samo nasiljem	16	20	58	6

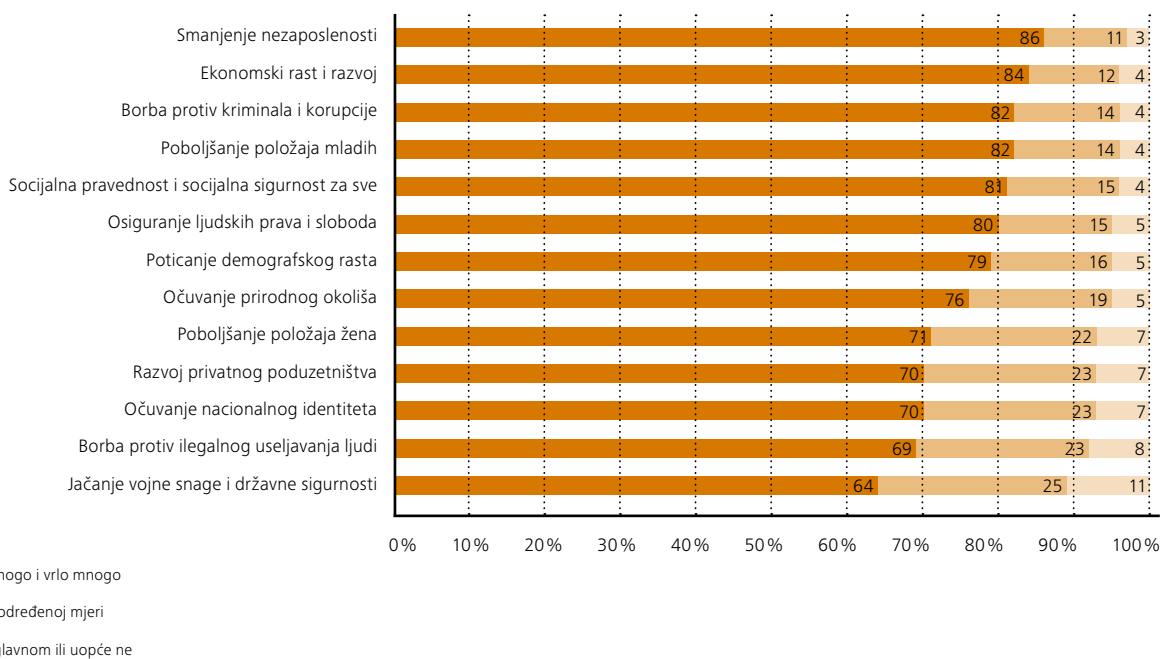
GRAFIKON 8.2: **Društvene i političke vrijednosti mladih (%)**

O političkim vrijednostima mladih govore i njihovi stavovi o tome kako bi trebalo urediti i organizirati društvene odnose. Većina ispitanika smatra da bi Vlada trebala preuzeti više odgovornosti da osigura uvjete za zadovoljavanje potreba svih ljudi (77 posto), da prihode bogatih i siromašnih treba više ujednačiti (75 posto) i da, dugoročno gledano, marljiv rad uglavnom dovodi do boljeg života (67 posto). Potrebu povećanja broja poduzeća i tvornica u državnom vlasništvu (javna poduzeća) zagovara 44 posto, a osporava 20 posto mladih. Tvrđnju da je natjecanje štetno jer izvlači najgore iz ljudi podržava 24 posto, a odbija 43 posto ispitanika. Ispitanici čiji su očevi niže obrazovne razine značajno više podržavaju socijalno osjetljive ideje o ujednačavanju prihoda bogatih i

siromašnih ($\chi^2=58.06$) te da Vlada treba osigurati uvjete za zadovoljavanje potreba svih ljudi ($\chi^2=55.01$). Također, ispitanici sa završenim osnovnim i trogodišnjim strukovnim obrazovanjem ($\chi^2=26.74$), kao i ispitanici očeva nižeg obrazovnog statusa ($\chi^2=17.16$), značajno više se priklanjaju stavu da bi trebalo povećati broj poduzeća u državnom vlasništvu. Ovi nalazi upućuju na povezanost između skromnijeg socijalnog porijekla i priklanja idejama egalitarizma i etatizma.

Prethodno iskazana osjetljivost mladih prema socijalnoj depripciji i nejednakostima u skladu je i s njihovom percepcijom potencijalne diskriminacije određenih društvenih grupa. Prema sudu većine ispitanih, u Hrvatskoj postoje dvije društvene skupine koje

GRAFIKON 8.3: Politički ciljevi na koje se Vlada treba usmjeriti (%)

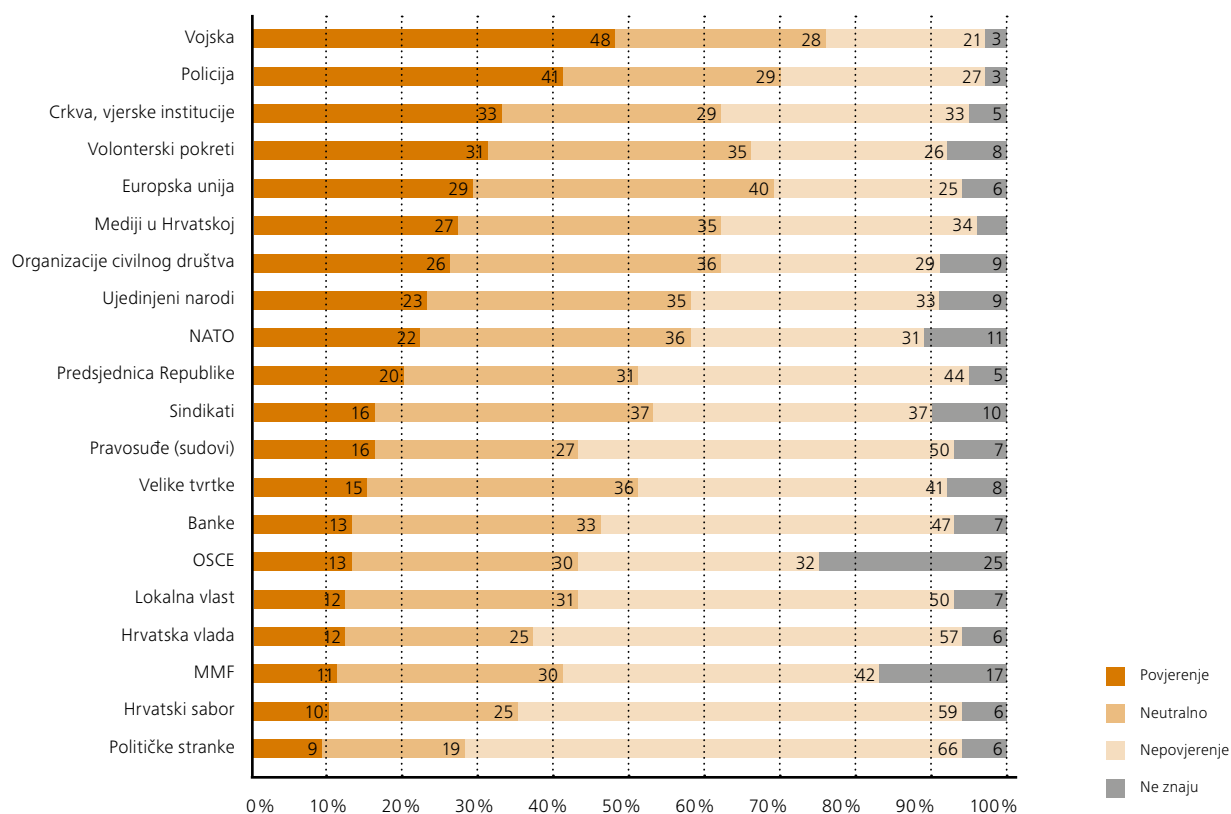
ne uživaju dovoljno prava, što znači da su diskriminirane: siromašni ljudi (54 posto) i osobe s invaliditetom (54 posto). Na suprotnoj strani, kao oni koji imaju dovoljno prava, su religiozni ljudi (69 posto), djeca (67 posto), žene (63 posto), nacionalne manjine (61 posto), mladi (50 posto) i homoseksualci / LGBT osobe (50 posto). Zanimljivo je da istodobno razmjerno visokih 42 posto ispitanika smatra da mladi nemaju dovoljno prava, dok se previše prava najčešće navodi u slučaju homoseksualaca / LGBT osoba (26 posto), nacionalnih manjina (20 posto) i religioznih osoba (17 posto). U pogledu percepcije odnosa društva prema osobama s invaliditetom i djeci, mladi su homogeni. Kada je riječ o pravima žena i homoseksualaca ili LGBT osoba, u oba slučaja mlade žene ($\chi^2=42.56$ i $\chi^2=32.53$) i akademski obrazovani ispitanici ($\chi^2=32.25$ i $\chi^2=40.46$) smatraju da te skupine ne uživaju dovoljno prava, dok su na suprotnom polu ispitanici sa završenom osnovnom i trogodišnjom strukovnom školom. Da mladi imaju nedovoljno prava, najčešće smatraju ispitanici sa završenom trogodišnjom strukovnom školom ($\chi^2=19.20$) čiji su očevi niskog obrazovnog statusa ($\chi^2=17.00$), dok najmanje prava nacionalnih manjina više od ostalih opažaju mlade žene ($\chi^2=9.45$), a mišljenje da vjernici imaju previše prava najčešće iskazuju mladi s akademskim obrazovanjem ($\chi^2=20.07$). Mladi slabijeg socijalnog statusa, odnosno ispitanici očeva niskog stupnja obrazovanja, značajno češće smatraju da siromašni ljudi nemaju dovoljno prava ($\chi^2=20.07$)⁶⁷.

Koliko mlade u Hrvatskoj opterećuju problemi socioekonomske naravi potvrđuju i rezultati ispitivanja njihove procjene o tome koje bi političke ciljeve Vlada trebala realizirati. Pritom se percepcija političkih prioriteta Vlade treba dijelom promatrati kao indikator političkih vrijednosti, a dijelom kao pokazatelj problema s kojima se suočava suvremeno hrvatsko društvo (grafikon 8.3).

Vrh ljestvice zauzimaju ciljevi usmjereni na rješavanje socioekonomskih problema te pojava koje otežavaju ekonomski i demokratski razvoj Hrvatske. Štoviše, za prvih osam ciljeva na ljestvici većina ispitanika (od 69 posto u slučaju suzbijanja nezaposlenosti do 50 posto u slučaju očuvanja prirodnog okoliša) smatra da im se Vlada mora posvetiti u najvećoj mjeri. U konkurenciji takvih problema mladi nešto manje važnima drže probleme povezane s razvojem privatnog poduzetništva, nacionalnim identitetom i sigurnošću te suzbijanjem ilegalnih imigracija premda i za te probleme većina ispitanika izjavljuje da su jako važni ili važni. Usporedba s rezultatima istraživanja iz 2012. godine pokazuje kako su i tada na ljestvici političkih prioriteta prvih šest mjesta zauzimali isti ciljevi kao i danas, što sugerira da su i društveni problemi ostali isti, odnosno neriješeni. Promatrani politički ciljevi faktorskom su se analizom grupirali u dvije latentne dimenzije: *osiguranje ekonomskog i demokratskog razvoja* (faktor 1) i *jačanje nacionalne sigurnosti i identiteta* (faktor 2)⁶⁸. U svom viđenju političkih prioriteta vezanih uz *osiguranje ekonomskog i demokratskog razvoja* mladi se diferenciraju s obzirom na socijalno porijeklo, odnosno obrazovanje oca (F-omjer=12.82) pa tako značajno više ovu dimenziju zastupaju oni čiji su očevi najnižeg i niskog stupnja obrazovanja. S druge strane, mlade žene (t-omjer=2.79) u većoj mjeri zastupaju potrebu *jačanja nacionalne sigurnosti i identiteta*.

Kakav će biti ukupan društveni razvoj zemlje i kvaliteta demokratskog sustava, uvelike ovisi o načinu funkcioniranja i učinkovitosti političkih i društvenih institucija, što pak utječe na stupanj povjerenja građana u te institucije. Ukupno gledajući, mladi u Hrvatskoj iskazuju više institucionalnog nepovjerenja nego povjerenja (grafikon 8.4).

GRAFIKON 8.4: (Ne)povjerenje u političke i društvene institucije (%)

Većinsko povjerenje mladih ne uživa nijedna promatrana institucija, a u takvoj konstelaciji ispitanici najviše vjeruju represivnim institucijama: vojsci i policiji. Oko trećine ih vjeruje religijskim institucijama i volonterskim pokretima, a oko četvrtine Europskoj uniji, medijima, organizacijama civilnog društva, Ujedinjenim narodima i NATO-u. Prema svim ostalim institucijama povjerenje iskazuje od desetine do dvije desetine mladih. Pritom najmanje povjerenja uživaju političke stranke, Hrvatski sabor, Vlada i lokalna vlast (uz dodatak pravosuđa), što su ujedno institucije kojima većina mladih ne vjeruje⁶⁹.

Institucionalno (ne)povjerenje faktorskom je analizom grupirano u tri faktora: *nositelji političke i ekonomske moći* (faktor 1), *civilni sektor i međunarodne organizacije* (faktor 2) i *represivne, medijske i vjerske institucije* (faktor 3)⁷⁰. U pogledu povjerenja u političke i društvene institucije ispitanici su primjetno diferencirani. Povjerenje u *nositelje političke i ekonomske moći* – odnosno tijela vlasti na nacionalnoj i lokalnim razinama te financijske institucije i velike korporacije – najzastupljenije je među najmlađim ispitanicima (F-omjer=6.57) sa završenom osnovnom školom (F-omjer=9.57), najmanje kod najstarijih ispitanika sa završenom trogodišnjom strukovnom školom, a također je značajno izraženije kod ispitanika čiji očevi imaju najviši stupanj obrazovanja (F-omjer=9.60). Natprosječno (ne)povjerenje prema *civilnom sektoru i međunarodnim organizacijama* iskazuju ponovo mladi koji su završili trogodišnju strukovnu školu (F-omjer=5.54). Najviše varira povjerenje u *represivne, medijske i vjerske institucije* kojima natprosječno vjeruju mlade žene (t-omjer=3.8) te najmlađi ispita-

nici (F-omjer=9.51) sa završenom osnovnom školom (F-omjer=9.72), a ispodprosječno najstariji ispitanici s fakultetskim obrazovanjem čiji očevi su iste razine obrazovanja (F-omjer=4.72).

HRVATSKA U EUROPSKOM I MEĐUNARODNOM KONTEKSTU

Među mladima u Hrvatskoj najizraženiji je nacionalni identitet jer ih se 85 posto uglavnom ili u potpunosti osjećaju prvenstveno kao Hrvati. S 80 posto slijede oni koji se osjećaju kao građani mjesta u kojem žive, a 77 posto kao građani regije u kojoj žive. Identiteti koji prelaze nacionalne i lokalne granice nešto su manje izraženi, ali i nadalje u visokoj mjeri, jer se 68 posto ispitanih osjeća Europljanima, a 59 posto građanima svijeta. Po iskazanim identitetima mladi su relativno homogeni, a diferenciraju se uglavnom s obzirom na stupanj očevog obrazovanja. Tako se Hrvatima značajno više doživljavaju ispitanici čiji očevi su najniže i niske obrazovne razine ($\chi^2=23.71$), a Europljanima ispitanici očeva sa završenim četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem ($\chi^2=26.26$). Regionalna pripadnost značajno je naglašenija kod onih čiji su očevi završili trogodišnju srednju školu ($\chi^2=46.02$), a građanima svijeta se u nešto manjoj mjeri od ostalih osjećaju ispitanici sa završenom trogodišnjom strukovnom školom ($\chi^2=17.07$)⁷¹.

Iako je među mladima vrlo izražen nacionalni identitet, i premda nisu zadovoljni međunarodnim položajem Hrvatske, usporedba

statusa – što uključuje poštivanje, odnosno ostvarenost – nekih vrijednosti demokratskog poretka u Hrvatskoj i EU (grafikon 8.5) pokazuje da to ne sprečava ispitanike da kritički promatraju situaciju u svojoj zemlji⁷².

Ispitivane vrijednosti su se u slučaju Hrvatske razvrstale u dva faktora: *liberalno-demokratske vrijednosti* (faktor 1) i *socioekonomske vrijednosti* (faktor 2)⁷³. Dobar status *liberalno-demokratskih vrijednosti* u Hrvatskoj natprosječno prepoznaju najmlađi ispitanici (F-omjer=12.51) sa završenom osnovnom i četverogodišnjom srednjom školom (F-omjer=7.24), dok su na suprotnom polu najstariji ispitanici sa završenom trogodišnjom strukovnom školom ili fakultetom. Vrlo su slične tendencije i u slučaju zastupanja ostvarenosti *socioekonomskih vrijednosti*. Dobar status tih vrijednosti u Hrvatskoj najviše ističu najmlađi ispitanici (F-omjer=10.30) sa završenom osnovnom školom (F-omjer=130.10), a najmanje najstariji i najobrazovaniji ispitanici.

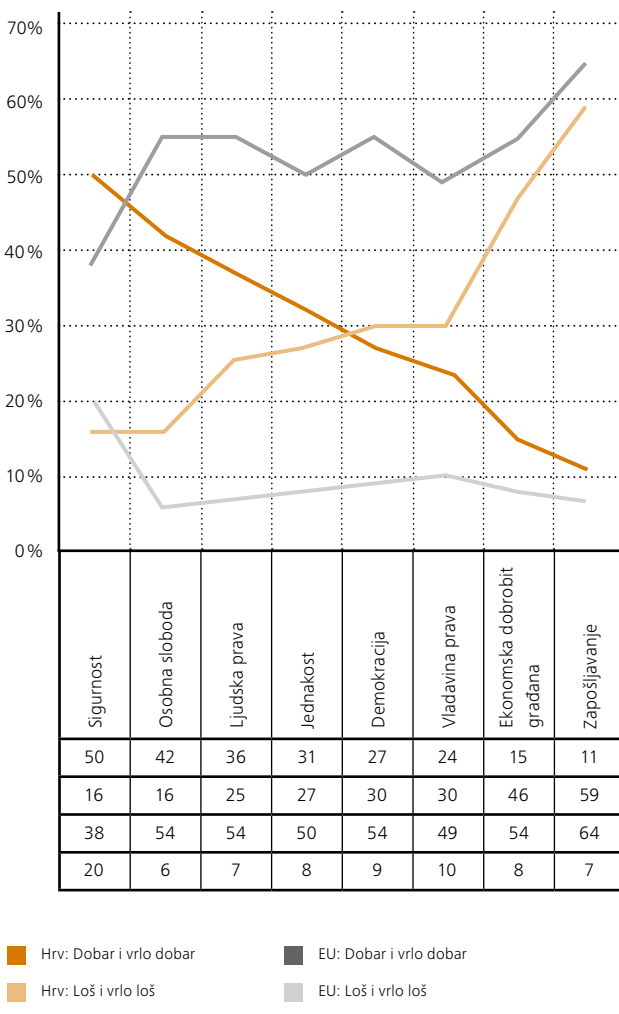
U slučaju stanja u EU, ispitivane vrijednosti su se grupirale u jedan faktor koji se može nazvati *liberalno-demokratske i socioekonomske vrijednosti*⁷⁴. Dobar status svih tih vrijednosti u EU podjednako percipiraju sve promatrane podskupine ispitanika.

Hrvatska je sredinom 2013. godine postala 28. članicom EU, što omogućuje procjenu posljedica integracije. Po sudu mladih, rezultati gotovo petogodišnjeg članstva Hrvatske u EU nisu spektakularni. U području ekonomskog razvoja, 30 posto ih identificira pozitivne efekte, 40 posto ne primjećuje nikakve promjene, 13 posto ističe negativne efekte, a 17 posto ne može procijeniti. Istodobno, u pogledu razvoja političkog sustava 24 posto ispitanih navodi pozitivne posljedice, 39 posto ne zamjećuje promjene, 16 posto ističe negativne efekte, a 21 posto ne zna. Iako je ocjena ekonomskih efekata nešto povoljnija od političkih, najvažniji je nalaz kako u oba slučaja dvije petine ispitanika smatra da integracija u EU nije rezultirala primjetnim promjenama.

Prethodne procjene izgledaju znatno drukčije kada se ispitanici na procjenu ponude konkretne posljedice integracije koje pokrivaju različita područja života. U ovom se slučaju pokazalo da ispitanici znatno češće i više opažaju pozitivne posljedice integracije Hrvatske u EU (tablica 8.3). Takva percepcija je u stanovitoj diskrepanciji s prethodnim nalazom kao i s činjenicom da je Hrvatska po većini, osobito gospodarskih, pokazatelja na začelju ljestvice razvijenosti članica EU. To nesuglasje vjerojatno dijelom proizlazi iz optimizma da članstvo u EU jamči da će se promjene bar u budućnosti odvijati u željenom smjeru, a dijelom iz potrebe da se očekivanja, koja su u godinama pretpristupnog procesa bila stalno naglašavana, prepoznaju kao bar djelomice ostvarena kad se Hrvatska napokon pridružila EU.

Najkraće rečeno, većina ispitanika smatra kako su se dogodile pozitivne promjene na sociokulturnom i političkom planu, dok su takve promjene u socioekonomskom području opazili u primjetno manjoj mjeri. Konkretno, mladi ističu bolje mogućnosti putovanja i upoznavanja kultura drugih naroda te kvalitetnije obrazovanje, bržu demokratizaciju društva i bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava, kao i bolju realizaciju hrvatskih interesa u EU, bolju vojnu sigurnost te kvalitetniji gospodarski razvoj. Unatoč potonjem, većina smatra

GRAFIKON 8.5: Status vrijednosti u Hrvatskoj i EU (%)

da se povećala ovisnost Hrvatske o razvijenim europskim zemljama i njezina gospodarska eksploitaranost. U skladu s tim, gotovo većina ispitanika smatra da integracija ograničava gospodarski razvoj Hrvatske, ali i da je pridonijela višem životnom standardu građana Hrvatske. Što se zapošljavanja u Hrvatskoj tiče, mladi su se podijelili na one koji drže da se ono poboljšalo i one koji se s tim ne slažu. Najmanje se slažu s tvrdnjama da europska integracija Hrvatske ugrožava nacionalni identitet i suverenitet zemlje – dapače, to su jedine okolnosti kod kojih prevladavaju oni koji se ne slažu.

Navedene procjene su na tragu ranijih istraživačkih nalaza o tome kakve se posljedice mogu očekivati nakon ulaska Hrvatske u EU, pri čemu se smanjila percepcija da su se dogodile i pozitivne i osobito negativne promjene⁷⁵. Faktorskom analizom ekstrahirana su tri faktora: *pozitivne socioekonomske i političke posljedice integracije* (faktor 1); *negativne političke i socioekonomske posljedice integracije* (faktor 2); *pozitivne sociokulturne posljedice integracije* (faktor 3)⁷⁶. Socioekonomske i političke koristi od europske integracije Hrvatske najviše ističu ispitanici koji su završili osnovnu školu (F-omjer=4.46), a najmanje oni koji su završili trogodišnju strukovnu školu pri čemu s porastom životne dobi (F-omjer=5.26) slabi opažanje tih pozitivnih posljedica europske integracije Hrvatske.

TABLICA 8.3: Percipirane posljedice članstva Hrvatske u Europskoj uniji (%)

Stavovi	Potpuno ili uglavnom se slažu	Potpuno ili uglavnom se ne slažu	Ne znaju
Veće mogućnosti za putovanja i sklapanja prijateljstva	80	14	6
Bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda	76	17	7
Bolja zaštita ljudskih i manjinskih prava u Hrvatskoj	63	25	12
Čini Hrvatsku ovisnom o razvijenim europskim zemljama (kulturno, politički, gospodarski itd.)	63	24	13
Brža demokratizacija društva	58	31	11
Bolje ostvarivanje hrvatskih interesa u europskoj politici	57	31	12
Bolja vojna zaštita Hrvatske	57	32	11
Veće gospodarsko iskorištavanje Hrvatske	55	31	14
Bolje i kvalitetnije obrazovanje u Hrvatskoj	54	38	8
Kvalitetniji i brži gospodarski razvoj Hrvatske	53	38	9
Viši životni standard ljudi u Hrvatskoj	48	34	8
Ograničavanje gospodarskog razvoja Hrvatske	46	41	14
Bolje mogućnosti zapošljavanja u Hrvatskoj	46	46	8
Ugrožavanje nacionalnog integriteta hrvatskog naroda	41	47	12
Narušavanje suvereniteta hrvatske države	38	50	12

9

MOBILNOST

KLJUČNI NALAZI

- Želju za emigracijom iskazuje trećina mladih, a dvije trećine njih uopće nije zainteresirano za odlazak. Većina ispitanika ima umjerenu želju za odlaskom, a jako ili vrlo jako želi otići desetina njih.
- Profil potencijalnih migranata je sljedeći: želju za odlaskom većinom iskazuju muškarci, umjerenom odlasku skloniji su oni iz obitelji u kojima je otac više ili visoko obrazovan, a najviše žele iseliti oni nižeg socijalnog porijekla, odnosno oni čiji otac ima (ne)završenu osnovnu i trogodišnju srednju školu. Potencijalni migranti s umjerenom i višom ili visokom željom za odlazak najviše potječu iz triju regija: Lika, Kordun i Banija, Istra, Gorski kotar i Hrvatsko primorje i Zagrebačka. Ispitanici koji su poduzeli bilo kakve aktivnosti u vezi s preseljenjem uglavnom su starije dobi, najčešće sa završenom četverogodišnjom srednjom školom te s izrazito niskim kulturnim kapitalom. Za vrlo brzi odlazak (kroz 6 mjeseci ili u sljedeće dvije godine) najviše su zainteresirani ispitanici s trogodišnjom srednjom školom, dok obrazovaniji s četverogodišnjom srednjom školom i višom/visokom naobrazbom preferiraju odlazak u sljedećih pet godina.
- Motivi odlaska najčešće su ekonomske prirode (poboljšanje životnog standarda, veće plaće i bolje mogućnosti zapošljavanja), a nešto više od desetine mladih željelo bi nastaviti obrazovanje u inozemstvu.
- Njemačka je prvi izbor zemlje za potencijalnu imigraciju jer bi skoro trećina mladih u slučaju odlaska iz domovine odabralo ovu zemlju tradicionalne imigracije građana Hrvatske.
- Nešto manje od polovine mladih ima izgrađenu mrežu podrške u zemlji potencijalne imigracije što govori u prilog održavanja veza s emigrantima koji mogu biti od pomoći prilikom eventualnog preseljenja.

UVOD

Migracije su kompleksna pojava pa ih treba proučavati kao multikompleksne sociokulturne sisteme (Richmond 1978), što pogotovo potvrđuje činjenica kako su rapidne socijalne promjene (rat, siromaštvo, nesigurnost, nedemokratski sistemi itd.) neizostavno povezane sa strelovitim migracijskim tokovima. Tradicionalna teorija potisnih i privlačnih faktora (Lee 1966) te teorija socijalnih mreža (Massey i sur. 1994) individualistički sagledavaju migracijske procese, odnosno zasnivaju se na distinkciji potisnih i privlačnih (*push-pull*) faktora vrlo često korištenih u analizi migracija. Te su teorije osobito korisne za objašnjenje migracija u kojima pojedinci nastoje maksimizirati vlastiti interes. Složeniji teorijski pristupi, osim zainteresiranosti za objašnjenje migracijskih tokova kroz individualnu motivaciju, uključuju u analizu i kontekstualne faktore te međuodnos zemalja centra i periferije (Castles i Miller 1993).

Utjecaj Bourdieuove teorije kulturnog kapitala sistematičan je pristup koji govori o društvenoj stratifikaciji i načinima reprodukcije društvenog statusa. Kulturni kapital najčešće se vezuje uz obrazovanje pri čemu pristup određenim zanimanjima omogućava društvenu reprodukciju. Bourideu je razradio i objektivizaciju kulturnog kapitala kroz kulturna dobra (slike, knjige, instrumente itd.) a koji služe kao indikatori socijalnog statusa. U migracijskom kontekstu utvrđeno je da je kulturni kapital povezan s emigracijom te da obitelji s višim kulturnim kapitalom češće šalju djecu na obrazovanje u inozemstvo čime podržavaju kozmopolitizam i stil života hipermobilne srednje klase (Waters 2008).

Za postmoderna društva hipermobilnost je tipična pojava koja se unutar granica Europske unije ispoljava i migracijama njezinih građana, uslijed čega granice nacionalnih država postaju sve propusnije (Doherty i sur. 2010). Ekonomski prosperitet i politička stabilnost predstavljaju dugoročno privlačne faktore za imigraciju iz manje prosperitetnih zemalja EU-a, a tome u prilog idu liberalizirana i globalizirana tržišta rada. Međutim, politike zapošljavanja imigranata su selektivne, usmjerene na ublažavanje određenih

deficita (Eurostat 2017), a za hrvatske radnike donesena je odluka o odgodi zapošljavanja u Europskom gospodarskom prostoru (EGP) koja je na snazi najkasnije do 1. srpnja 2020. (Župarić-Iljić 2016).

Dok se u prethodnom desetljeću uglavnom pisalo o odljevu mozgova iz Hrvatske, pa čak i o znanstvenom egzodusu (Golub 2000, 2003; Adamović i Mežnarić 2003) koji je premašio okvire „normalne“ socioprofesionalne mobilnosti, novija iseljavanja su uvećana, pogotovo nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine. Iako iz Hrvatske već godinama odlaze visokoobrazovani, povećan interes za emigracijom u široj populaciji revitalizirao je pitanja oko demografskih gubitaka (Akrap i Čipin 2011), kao i depopulacije određenih područja Hrvatske.

Što se tiče odljeva mladih vrlo važnima se pokazuju strukturni čimbenici: visoke stope nezaposlenosti mladih (jedne od najviših u Europskoj uniji), izostanak reforme obrazovanja i strukturna neprilagođenost radne snage (Dragun i Relja 2006) koji čine glavne potisne faktore za odlazak u inozemstvo. Tome treba pridodati i niz općih potisnih faktora kao što su nepovoljna gospodarska situacija, pad životnog standarda, nemogućnost pronalazjenja zaposlenja u struci, dugo čekanje na zaposlenje i neadekvatna plaća s obzirom na kvalifikaciju. Privlačni ekonomski faktori u vidu mogućnosti odabira radnih mjesta, viših primanja i bolje poduzetničke klime stabilni su faktori koji mnoge europske zemlje čine konstantno atraktivnima za potencijalno useljavanje (Župarić-Iljić 2016: 3).

Prema uvidima FES-ovih istraživanja mladih provedenih u zemljama Istočne Europe i Zapadnog Balkana u razdoblju od 2011. do 2015.⁷⁷ može se reći kako su mladi u Hrvatskoj, u usporedbi sa svojim inozemnim vršnjacima, manje spremni na prostornu mobilnost⁷⁸.

Usprkos tome, zabrinjavajuće je koliko mladih razmišlja o odlasku u inozemstvo u uvjetima kada im se u Hrvatskoj ne pruža privlačna alternativa. Stope nezaposlenosti mladih koje, iako manje u odnosu na registrirane stope u vrijeme provedbe prvog FES-ovog istraživanja u Hrvatskoj, ne ukazuju na poboljšanu perspektivu mladih. Također, nestabilna politička klima i sve češći iskazi nezadovoljstva građana trenutnom društvenom, političkom i ekonomskom situacijom mogli bi prevagnuti nad strahom od nepoznanica vezanih uz život u inozemstvo, odnosno rezultirati još većim iseljavanjem iz Hrvatske.

EMIGRACIJSKA ISKUSTVA

Emigracijsko iskustvo obrazovanja u inozemstvu dobar je način proširivanja radnog i životnog iskustva mladih te sklapanje prijateljstava i poznanstava, ali istovremeno može biti i poticaj za emigraciju iako se, pogotovo stipendisti, češće smatraju cirkularnim migrantima (Adamović i Mežnarić 2003). Iskustvo obrazovanja u inozemstvu, s druge strane, upućuje na šire procese integracije mladih u europske (svjetske) tokove putem programa akademske mobilnosti, jezičnih tečajeva, *internshipa* i slično. Ranije emigracijsko iskustvo radi obrazovanja/osposobljavanja ima 5 posto ispi-

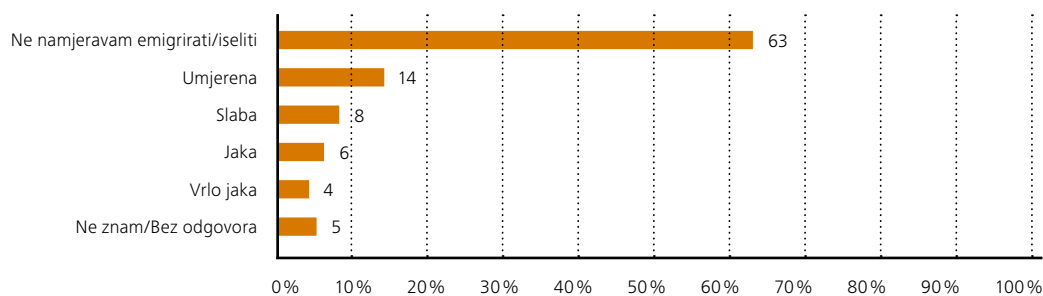
tanika. Naime, u okviru srednjoškolskog obrazovanja i visokog obrazovanja obrazovalo se u inozemstvu po 2 posto ispitanika iz ovih skupina, dok je u okviru strukovnog obrazovanja ili osposobljavanja u inozemstvu boravilo 1 posto mladih. Iskustvo obrazovanja u inozemstvu imaju većinom ispitanici iznad 20 godina ($\chi^2=24.58$) i oni koji pohađaju ili su završili visokoškolsko obrazovanje ($\chi^2=31.77$). Porijeklom su iz obitelji u kojima otac ima više ili visoko obrazovanje ($\chi^2=55.90$), te iz domaćinstava u kojima ima preko 100 knjiga⁷⁹ ($\chi^2=31.82$). Velika većina (80 posto) ispitanika nema iskustvo obrazovanja/osposobljavanja u inozemstvu i ne namjerava u tom pogledu ništa poduzeti u budućnosti. Ističe se, međutim, jedan dio mladih koji nisu imali ranijeg iskustva inozemnog obrazovanja, ali iskazuju interes za njega u budućnosti (16 posto). Obrazovanje u inozemstvu najviše planiraju najmlađi ispitanici (do 19 godina) s osnovnoškolskim obrazovanjem ($\chi^2=31.77$) čiji otac ima višu ili visoku naobrazbu ($\chi^2=55.90$), a obitelji visoki kulturni kapital ($\chi^2=31.82$).

Vezano uz ranija emigracijska iskustva treba reći kako velika većina mladih (95 posto) nema iskustvo boravka izvan Hrvatske duljeg od šest mjeseci. U inozemstvu su na duže vrijeme boravili uglavnom stariji od 25 godina ($\chi^2=28.97$), oni koji imaju najviši stupanj obrazovanja ili završenu trogodišnju srednju školu ($\chi^2=13.16$) te oni koji dolaze iz obitelji s najvišim kulturnim kapitalom ($\chi^2=14.43$).

EMIGRACIJSKE ASPIRACIJE

U odnosu na FES-ovo istraživanje mladih provedeno 2012. godine u Hrvatskoj, želja za preseljenjem u druge zemlje u 2018. smanjila se za 24 posto⁸⁰. Naime, 2018. 63 posto mladih ne izražava želju za preseljenjem (grafikon 9.1), dok 2012. nije namjeravalo iseliti 39 posto ispitanika. S obzirom na to da se i 2012., a i u ovom istraživanju ispitivao samo emigracijski potencijal, može se samo spekulirati kako su oni sa snažnom željom za odlaskom u promatranom razdoblju već emigrirali, ali i da su se promijenile društvene okolnosti koje su utjecale na smanjenje atraktivnosti odlaska.

U grafikonu 9.1. prikazana je distribucija intenziteta želje ili namjere mladih za odlaskom iz zemlje na dulji rok. Kako je već naznačeno, prevladavaju oni koji ne namjeravaju emigrirati, a potom slijede mladi s umjerenom željom za odlaskom (14 posto). Oni koji iskazuju jaku ili vrlo jaku želju za preseljenjem su zastupljeni s 10 posto te čine potencijalno čvršću bazu za preseljenje. Može se reći kako je i taj postotak visoko zainteresiranih za odlazak pao za 17 posto u odnosu na 2012. kada je iznosio 27 posto. Slabu želju za odlaskom 2018. iskazalo je samo 8 posto ispitanika. S obzirom na iskazanu intenciju odlaska, može se reći kako ukupno trećina mladih pokazuje neki stupanj emigracijskih aspiracija što je također visoki postotak koji potencijalno može imati značajne socioekonomske posljedice po društvo⁸¹.

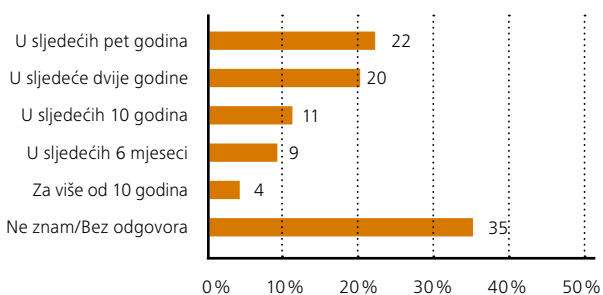
GRAFIKON 9.1: **Želja mladih za preseljenjem u druge zemlje na više od 6 mjeseci (%)**

Želju za odlaskom većinom iskazuju muškarci ($\chi^2=19.25$) koji su osobito zastupljeni među onima koji imaju jaku ili vrlo jaku želju za odlaskom, dok su žene zastupljenije među onima koji ne namjeravaju emigrirati. Očevo obrazovanje se također pokazalo statistički značajnim; ispitanici s umjerenom željom za odlazak značajno češće imaju više ili visoko obrazovanog oca, a potom oca koji je završio trogodišnju srednju školu, dok se u onih s jakom/vrlo jakom željom za odlazak očevo obrazovni status nije posebno izdiferencirao osim što neznatno preteže u korist onih koji imaju (ne)završenu osnovnu i trogodišnju srednju školu ($\chi^2=31.05$). Umjerenu želju za odlaskom iskazuju ispitanici s najvišim, a potom i oni s niskim kulturnim kapitalom ($\chi^2=40.16$). Regionalno gledano, umjereno žele otići iz Hrvatske najčešće ispitanici iz dvije hrvatske regije Lika, Kordun i Banija te Istra, Gorski kotar i Hrvatsko primorje, a jaku želju za odlaskom pokazuju opet ispitanici iz Istre te Zagrebačke regije ($\chi^2=65.79$).

Značajan udio ispitanika koji su izrazili neki stupanj želje za emigracijom nema odgovor na pitanje o vremenskom okviru njihove potencijalne emigracije, odnosno ne znaju kada će realizirati svoju namjeru ili želju (grafikon 9.2).

Najzanimljivija je kategorija onih koji planiraju odlazak u sljedećih 6 mjeseci (9 posto) jer je pretpostavka da se radi o ispitanicima koji imaju konkretne planove za odlazak za razliku od ostalih. Među ispitanicima koji izražavaju želju za odlaskom, najviše je onih koji planiraju otići u idućih pet ili dvije godine (ukupno 41 posto)⁸².

Većina potencijalnih emigranata nije sigurna koliko bi dugo mogli ostati u inozemstvu (40 posto). Daljnji planovi za ostanak su više kratkoročne prirode „od jedne do pet godina“ – 14 posto,

GRAFIKON 9.2: **Vremensko razdoblje u kojem mladi žele napustiti Hrvatsku (%)**

te „pet do deset godina“ – 11 posto. Kategoriju dugoročnog ostanaka u inozemstvu odabralo je 17 posto ispitanika pri čemu bi dulje od 20 godina željelo ostati u inozemstvu 6 posto ispitanika, a zauvijek 11 posto. Sigurno je da potencijalni odljev mladih koji uključuje ostanak u inozemstvu na vrlo dugo vremensko razdoblje može uključivati različite prediktore odlaska ovakvog tipa, za čije objašnjenje ovdje nema dovoljno podataka. Zanimljivo je istaknuti da na „manje od godinu dana“ planira otići 5 posto ispitanika, što može uključivati i sezonsko, odnosno povremeno zapošljavanje u susjednim zemljama. U kratkoročnim vremenskim planovima ostanaka u stranim zemljama prevladavaju žene (do godinu i od jedne do pet godina), dok u dugoročnim planovima (pet do deset godina, više od deset godina i zauvijek) prevladavaju muškarci ($\chi^2=19.09$) što možda upućuje na sezonski rad žena u nizu ženskih zanimanja (njegovateljice, sobarice, medicinske sestre itd.) u susjednim zemljama. Regija je značajno povezana s potencijalnom dužinom ostanaka; na manje od godinu dana najviše planiraju emigrirati ispitanici Istre, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja te Dalmacije, dok u kategoriji „jedne do pet godina“ prevladavaju mladi iz Slavonije i Sjeverne Hrvatske. Za iseljavanje na više od deset godina najviše su zainteresirani stanovnici Dalmacije, dok bi zauvijek otišlo najviše stanovnika najnerazvijenije regije Like, Korduna i Banije ($\chi^2=56.75$).

U pogledu poduzimanja aktivnosti oko odlaska u inozemstvo većina potencijalnih emigranata nije bila aktivna (62 posto) što je i očekivano s obzirom na to da je ipak riječ o potencijalnim emigrantima. Ipak, od poduzetih aktivnosti vezanih uz odlazak prevladavaju kontakti s prijateljima i rođacima (27 posto), što upućuje na održavanje veza i umrežavanje s emigrantima, a slijede kontakti s poslodavcima (6 posto) te kontakti s potencijalnim sveučilištima i školama (5 posto). U vezi s odlaskom, 2 posto ispitanika kontaktiralo je veleposlanstva, a isti postotak već ima osiguranu stipendiju, što upućuje na vjerojatnu akademsku mobilnost. Riječ je prvenstveno o ispitanicima koji su na preddiplomskom studiju ili imaju višu/visoku stručnu spremu ($\chi^2=12.60$).

Ispitanici koji su poduzeli bilo kakve aktivnosti u vezi s preseljenjem, uglavnom su starije dobi (iznad 25 godina) ($\chi^2=16.28$), najčešće sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ($\chi^2=29.96$) te s izrazito niskim kulturnim kapitalom ($\chi^2=15.94$). Regionalno gledano, najpoduzetniji su bili stanovnici Dalmacije ($\chi^2=31.16$). Slične statističke značajnosti nađene su i u vezi

sociodemografskih karakteristika onih ispitanika koji su kontaktirali rodbinu i prijatelje u vezi s odlaskom; oni su također iz najstarije dobne skupine ($\chi^2=18.77$), najčešće četverogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja ($\chi^2=20.43$), te većinom iz Dalmacije i Slavonije ($\chi^2=20.43$).

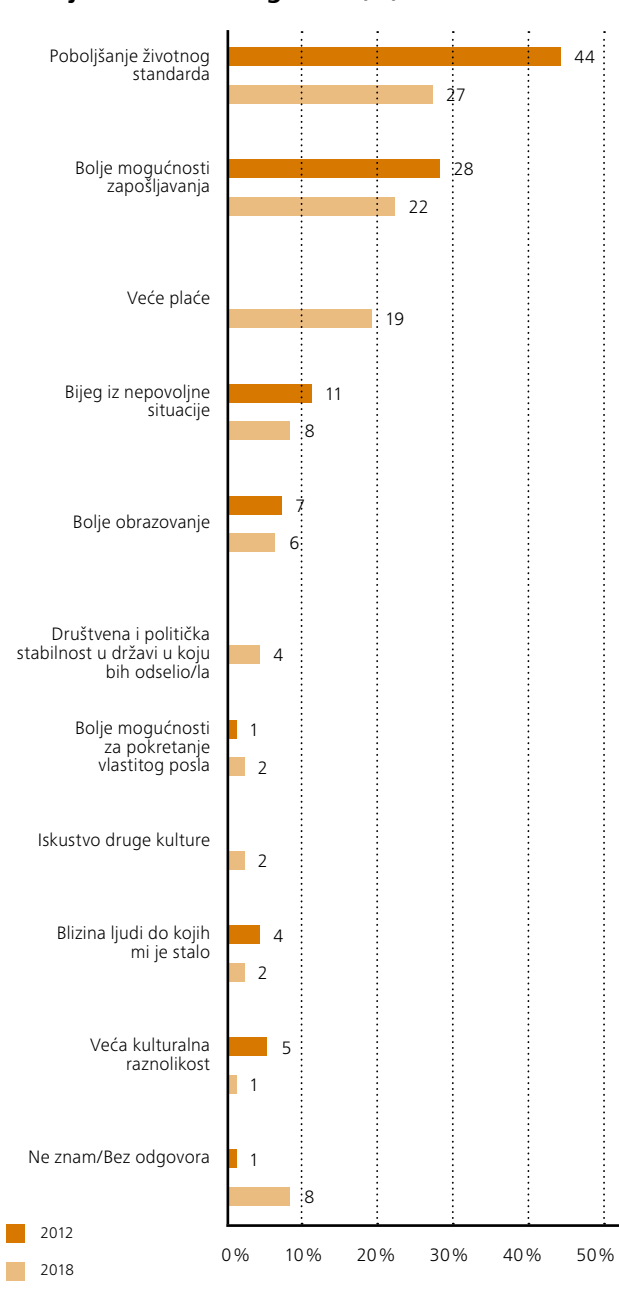
GLAVNI RAZLOZI ZA PRESELJENJE U DRUGE ZEMLJE

Među svim razlozima za preseljenjem evidentno dominiraju ekonomski faktori, pa tako poboljšanje životnog standarda, bolje mogućnosti zapošljavanja i veće plaće predstavljaju najvažnije privlačne faktore u drugim zemljama (ukupno 68 posto). Gledano komparativno⁸³, u odnosu na 2012. godinu kada su ekonomski privlačni faktori bili ukupno zastupljeni sa 73 posto (poboljšanje životnog standarda i mogućnosti lakšeg zaposlenja), dominacija ekonomskih faktora u 2018. je i dalje vrlo prisutna (grafikon 9.3).

Od ostalih privlačnih faktora u 2018. valja još istaknuti bolje obrazovanje koje je po tematici zaseban privlačni faktor i koji je neznatno oslabio u odnosu na 2012., što potvrđuje kontinuitet zainteresiranosti jednog dijela mladih za obrazovanje u inozemstvu. Kulturna raznolikost kao i iskustva nove kulture nisu posebno privlačne komponente ispitanicima kao niti društvena i politička stabilnost zemlje u koju bi odselili jer se to za najatraktivnije zemlje emigracije vjerojatno podrazumijeva. Očigledno, malo ispitanika ima poduzetničke sklonosti i računa na pokretanje vlastitog posla u inozemstvu ili bi iselilo zbog blizine ljudi s kojima su povezani. Jedini potisni faktor među ponuđenim odgovorima „bijeg iz nepovoljne situacije“ zastupljen je s 8 posto odgovora, dok je 2012. (u formi pitanja „bijeg iz loše situacije u Hrvatskoj“) iznosio 11 posto, tj. neznatno više. Kako bi se dodatno rasvijetlila važnost potisnih faktora za koje je pretpostavljeno da imaju utjecaj na emigracijski potencijal te dobilo zadovoljavajuće objašnjenje vezano uz društveno-politički kontekst odlaska, provjerene su korelacije s nekim odabranim pokazateljima. Mladi koji budućnost Hrvatske općenito procjenjuju lošom, značajno su skloni odlasku ($r=-.142$) kao i oni koji pesimistično gledaju na razvoj ekonomske situacije u Hrvatskoj u sljedećih deset godina ($r=-.167$). Oni koji iskazuju optimistične stavove vezane uz procjenu osobne budućnosti u sljedećih 10 godina također su skloniji ideji emigracije ($r=.154$). Što se političkih faktora tiče, ispitanici općenito nezadovoljni stanjem demokracije u Hrvatskoj ($r=-.219$) te ispitanici s lijevog političkog spektra ($r=-.100$) također su skloniji emigraciji.

Od svih sociodemografskih varijabli značajnom se pokazala samo dob: ispitanici (iznad 25 godina) skloniji su odlasku radi poboljšanja životnog standarda, a najmlađi (ispod 19 godina) odlasku radi boljih obrazovnih i poslovnih mogućnosti ($\chi^2=22.16$), što je u skladu s ranije prikazanim rezultatima.

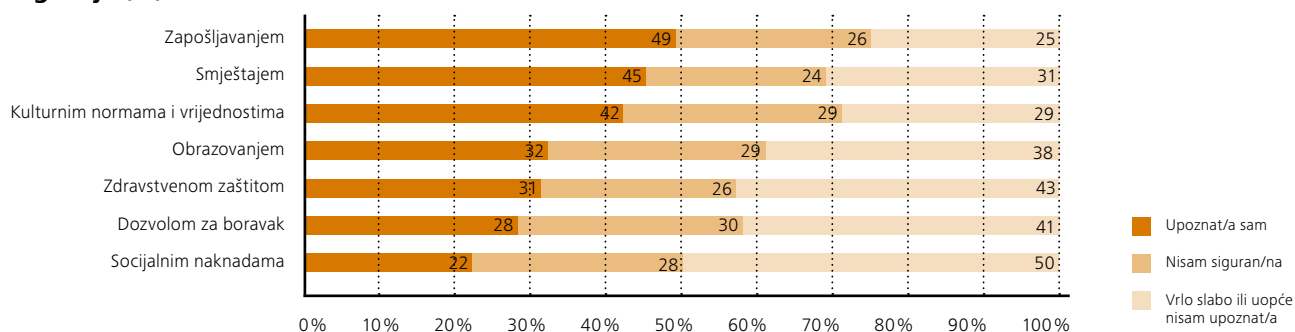
GRAFIKON 9.3: Glavni razlozi za preseljenje u druge zemlje 2012. i 2018. godine (%)

ZEMLJE IMIGRACIJE

Dosadašnja su istraživanja emigracijskog potencijala mladih (Ilišin i dr. 2013; Potočnik i Adamović 2018) ustanovila kako su mladi skloni razmišljanju o odlasku u zemlje tradicionalne imigracije stanovnika Hrvatske. Riječ je prvenstveno o Njemačkoj i Austriji, no u novije se vrijeme otvaraju i kanali preseljenja u Veliku Britaniju i zemlje Skandinavije. Mladi su kao zemlje prvog izbora naveli Njemačku (33 posto), Austrija je privukla 9 posto mladih, Velika Britanija 8 posto, Švedska i Švicarska po 6 posto, SAD 5 posto, dok su ostale zemlje pojedinačno privukle ispod 5 posto mladih, a nesigurnih je bilo 11 posto.⁸⁴ Ova varijabla nije u potpunosti usporediva s rezultatima iz istraživanja mladih 2012., no i tada je Njemačka odnijela primat (20 posto mladih), a nakon nje su slije-

GRAFIKON 9.4: Stupanj upoznatosti s mogućnostima i uvjetima za imigrante u željenoj zemlji potencijalne imigracije (%)

dile „druge zemlje EU“ s 21 posto, te potom SAD (18 posto), Australija (10 posto) i druge zemlje ili skupine zemalja.

Prethodno istraživanje Zaklade Friedrich Ebert o migracijama mladih (Potočnik i Adamović, 2018) pokazalo je kako mladi jednim dijelom već imaju uspostavljene mreže potpore u zemlji potencijalne imigracije, kao i da posjeduju temeljne informacije potrebne za snalaženje u novim okolnostima. Podaci iz ovog istraživanja su pokazali kako 44 posto ispitanika ima izgrađenu mrežu podrške u zemljama potencijalne emigracije, dok tek dijelom posjeduju informacije koje su im potrebne za uspješno snalaženje. S obzirom na postojeću mrežu podrške u potencijalnoj zemlji useljenja, mladi su relativno nediferencirani jer samo stupanj obrazovanja ($\chi^2=35.35$) pokazuje statistički značajnu povezanost s mrežama podrške, i to tako da pomoć takvih mreža u najvećoj mjeri mogu očekivati mladi završene trogodišnje srednje škole, a najmanje mladi nižeg obrazovanja. Ovakav je nalaz očekivan s obzirom na to da mladi nižeg obrazovanja, odnosno u najmlađoj dobnoj skupini, još nisu imali prilike izgraditi mreže podrške u inozemstvu.

Grafikon 9.4 pokazuje kako je nešto manje od polovice mladih upoznato s prilikama na tržištu rada, 45 posto je uvjeren kako zna kakve su prilike za stambeno zbrinjavanje, dok ih je tek 28 posto upoznato s pravnim uvjetima ostvarivanja prava na ulazak i ostanak u zemlji, te 22 posto sa socijalnim sustavom.

Mladi su u odnosu na stupanj upoznatosti s mogućnostima i uvjetima za imigrante u zemlji potencijalne imigracije relativno homogeni: razlike su dobivene na regionalnoj razini i to tek u odnosu na upoznatost s prilikama za zapošljavanje ($\chi^2=28.66$), te u odnosu na poznavanje kulturnih normi i vrijednosti ($\chi^2=30.68$). Pritom se najspremnijima za suočavanje s tržištem rada u zemlji useljenja smatraju mladi iz Slavonije, a najmanje su spremni mladi iz Like, Korduna i Banije. Mladi Zagrepčani smatraju pak da su upoznati s kulturnim normama i vrijednostima zemlje potencijalne migracije, dok to u najmanjoj mjeri drže mladi Slavonci, te oni iz Like, Korduna i Banije.

Uspješno snalaženje u zemlji imigracije u velikoj mjeri ovisi o poznavanju matičnog jezika, a rezultati sugeriraju kako bi se mladi u većini slučajeva mogli snaći temeljem svojih jezičnih vještina. Ispitanici su u 12 posto slučajeva izjavili kako izvrsno poznaju jezik zemlje koja je njihov prvi izbor potencijalne imigracije, 39 posto

smatra kako posjeduje dobro (radno) poznavanje jezika, osnovne vještine sporazumijevanja ima 32 posto, dok je u potpunosti neupoznato s određenim stranim jezikom 17 posto.

Mladi su u većini spremni na učenje jezika zemlje imigracije u slučaju da ga ne poznaju dovoljno (80 posto), 17 posto mladih nije sigurno bi li bili spremni učiti jezik, a 3 posto – rezolutno odbija takvu mogućnost.

U Hrvatskoj se u kontekstu odlazaka mladih u inozemstvo u javnosti (najvećim dijelom putem internet portala i tiskanih medija) često raspravlja o gubicima koje Hrvatska zbog toga trpi, te o mogućnostima i lošim stranama odlaska s kojima se susreću mladi u zemljama imigracije. No, rijetko se analiziraju načini na koje mladi mogu doprinijeti razvoju i prosperitetu zemlje imigracije, pa je korisno dati uvid i u ovaj segment potencijalne emigracije. Većina mladih smatra da bi mogli doprinijeti zemlji potencijalnog useljenja, i to na sljedeće načine: pokazujući visoki radni učinak (94 posto), građanskom lojalnošću (93 posto), prijenosom i dijeljenjem specifičnih znanja i vještina s drugima (94 posto). Također, 82 posto smatra kako bi mogli doprinijeti razvoju znanosti ili kulture u zemlji imigracije, a najmanje, što je i dalje većina ispitanika – njih 68 posto – društvu primitka pomoglo bi prihvaćanjem onih poslova koje lošije prihvaća domaća populacija. Iskazi mladih o potencijalnim doprinosima zemlji useljenja relativno su unisoni u odnosu na njihova obilježja: diferencirani su tek u pogledu povezanosti prihvaćanja posla koji je manje privlačan lokalnom stanovništvu i svoje regionalne pripadnosti ($\chi^2=23.70$) i to tako da svoj potencijalni doprinos u ovom području anticipira najviše mladih iz Like, Korduna i Banije, a najmanje oni iz Sjeverne Hrvatske. Regionalna distribucija mladih koji su skloni ovoj opciji sugerira kako su prihvaćanju poslova koji su manje privlačni lokalnom stanovništvu u najvećoj mjeri skloni mladi koji u svojoj matičnoj regiji imaju relativno lošu ponudu poslova, dok su mladi iz razvijenijih regija, u kojima je i ponuda poslova bolja, manje spremni prihvatiti poslove koje mladi iz zemalja potencijalne emigracije ne preferiraju.

10

SLOBODNO VRIJEME I STIL ŽIVOTA

KLJUČNI NALAZI

- Slobodno vrijeme mladih u Hrvatskoj dominantno je ispunjeno aktivnostima koje omogućuju zabavu i opuštanje, dok je participacija u sadržajima koji pridonose osobnom rastu i razvoju znatno manja. U tom je kontekstu osobito intrigantan podatak da gotovo četvrtina mladih nikada ne sudjeluje u sportskim aktivnostima što ukazuje na nedovoljno razvijenu svijest o važnosti fizičkih aktivnosti u održanju zdravlja i poboljšanju kvalitete života.
- Gotovo svi mladi imaju svakodnevni pristup internetu, putem kojeg najčešće komuniciraju na društvenim mrežama i dijele različite sadržaje. Pritom je indikativno da većina njih nije dovoljno svjesna mogućih zloupotreba osobnih podataka niti je izgradila odgovarajuće kriterije za uspostavu mreže virtualnih prijatelja kao i njihova promoviranja u stvarne, bliske prijatelje.

UVOD

Slobodno vrijeme je područje svakodnevnoga života koje je posebno važno za mlade zbog svog socijalizacijskog potencijala. Pritom je i mladima i slobodnom vremenu zajednička izrazita dinamika i otvorenost za nove trendove. Slobodno vrijeme je ujedno i vrlo važan segment stila života koji se shvaća kao „način zadovoljavanja osobnih potreba pojedinca u određenim grupnim uvjetima društvenog života” i prepoznaje u sferi potrošnje, slobodnog vremena i komunikacije (Pešić 1977: 126).

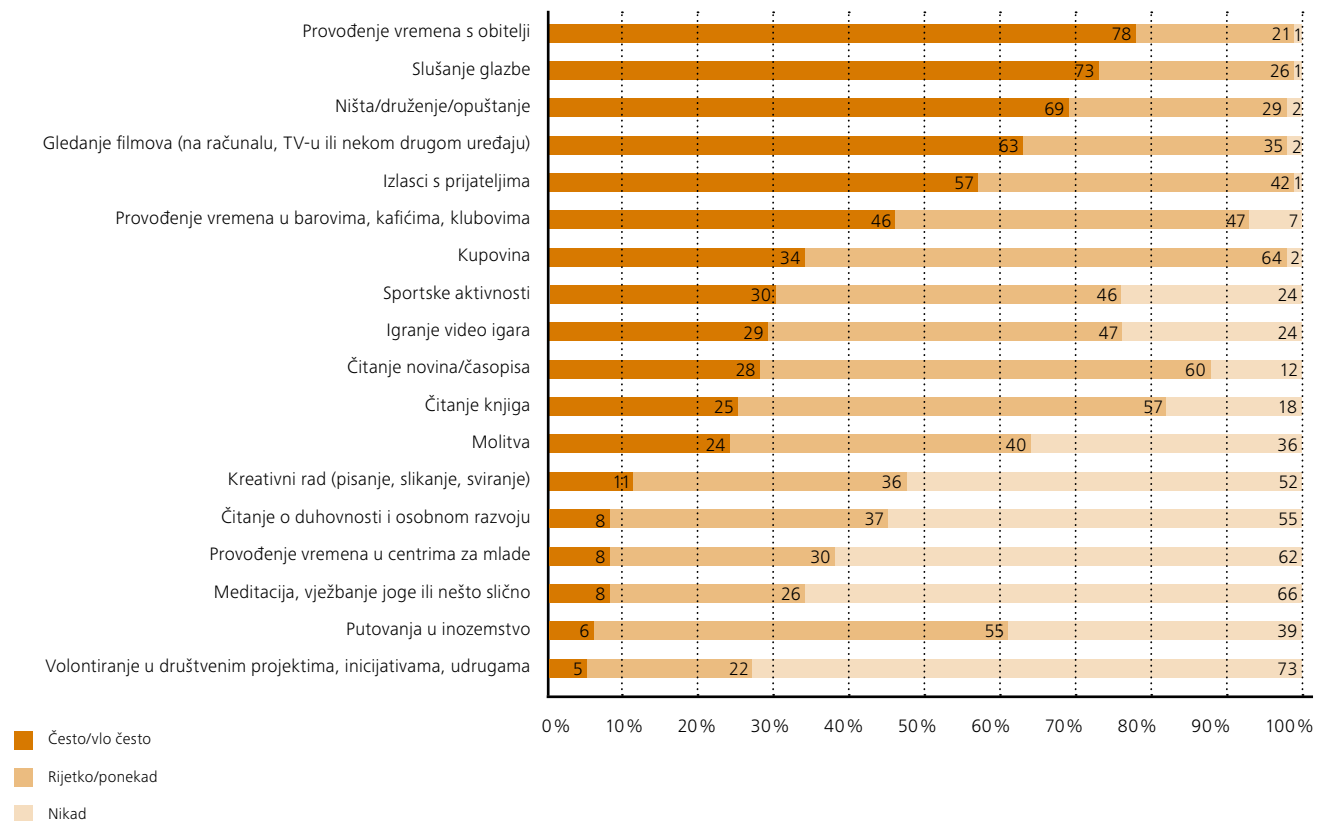
U sociologiji slobodnog vremena dominira teorijski pristup koji to vrijeme promatra kao rezidualnu kategoriju, odnosno kao vrijeme koje pojedincu preostaje nakon obavljanja društveno obveznog rada (koji uključuje i redovno pohađanje obrazovnih institu-

cija te učenje). Pritom je istinsko „slobodno vrijeme ono koje se označava kao dokolica koju karakterizira prepuštanje aktivnostima po vlastitu izboru bez tzv. poluslobodnih aktivnosti kao što su različite društvene i obiteljske obveze” (Dumazedier 1967), odnosno ono vrijeme koje kao svoje primarne značajke podrazumijeva „slobodu, izbor i samoodređenje” (Rojek 2010: 4).

Naznačeni odnos rada i dokolice reflektira znanstvena razmišljanja o tom fenomenu koja su nastala prije više od pola stoljeća. Riječ je o dobu uspona tzv. države blagostanja kada znatno raste materijalni standard i potrošnja, a slobodno vrijeme zadobiva veliku važnost u podizanju kvalitete života suvremenog čovjeka. No, neoliberalni zaokret 1980-ih i promjene nastale u okrilju postindustrijskog društva pojačane gospodarskim krizama uvjetovale su preispitivanje fenomena slobodnog vremena. S jedne strane, nesigurnost radnih mjesta, zahtjevi izgradnje karijere i stalni rast konzumerizma pridonijeli su proširenju radnog nauštrb neradnog vremena. S druge strane, pojava informatičke tehnologije omogućila je „rad na daljinu” i izvan uobičajenih poslovnih prostora, a što granicu između radnog i neradnog vremena čini nejasnom i zahtijeva reorganizaciju svakodnevnoga života (Rojek 2010).

Usporedo s promjenama koje se zbivaju u sferi slobodnoga vremena očekuje se da opći porast obrazovanosti stanovništva i dostupnosti različitih mjesta i sadržaja dokolice (do kojih je došlo zahvaljujući upravo društvu blagostanja), posebice posredstvom masovnih medija i novih tehnologija, pridonese sve sadržajnijem i raznovrsnijem provođenju slobodnog vremena (Harris 2005). U tom je kontekstu riječ o kvaliteti slobodnog vremena što je povezano s njegovim funkcijama koje je J. Dumazedier (1974) sažeo na tri osnovne: odmor i rekuperacija, zabava i razonoda te kultiviranje i razvoj ličnosti. Način provođenja slobodnog vremena, iako se prije svega promatra u relaciji spram društveno obveznog rada, povezan i s nizom drugih faktora. Na to upozorava pluralistički

GRAFIKON 10.1: Provođenje slobodnog vremena (%)

pristup slobodnom vremenu (Harris 2005; Rojek 2005; Roberts 2006; Rojek i dr. 2006; Shildrick i MacDonald 2006), koji pokazuje kako je slobodan izbor aktivnosti u dokolici uvjetovan prethodnim socijalizacijskim utjecajima i postojećim situacijskim okolnostima, odnosno da je rezultat interakcije subjektivnih i objektivnih činitelja.

Naznačena teorijska promišljanja pokazuju kako se pred slobodno vrijeme postavljaju znatni zahtjevi, pri čemu su oni još prisutniji kada je riječ o mladoj populaciji. U tom se kontekstu slobodno vrijeme promatra kao poligon pogodan za poželjne i dugotrajne socijalizacijske učinke jer se učenje zbiva na neformalan način (spontano) u odgovarajućim prostorima i u skladu s interesima mladih (Lefebvre 1991; Zeijl i dr. 2002; Wilson i dr. 2010; Gammon i Elkington 2015). Koliko su zahtjevi za kultivirajućom i duhovno obogaćujućom dokolicom teško ostvarivi, pokazuju rezultati istraživanja koji listom upozoravaju da je slobodno vrijeme mladih u svim suvremenim društvima – kao i ostalih populacijskih skupina – uglavnom ispunjeno aktivnostima čija je primarna funkcija zabava i razonoda koje su, pak, pod snažnim utjecajem konsumerizma⁸⁵ (Miles 1998, 2000; Roberts i Fagan 1999; Zeijl i dr. 2002; Roberts i dr. 2005).

PROVOĐENJE SLOBODNOG VREMENA

Način korištenja slobodnog vremena mladih 2018. godine (grafikon 10.1) i hierarhija ispitivanih aktivnosti tendencijski odgovaraju ranije ustanovljenim afinitetima mladih. No, usporedba čestog sudjelovanja u pojedinim aktivnostima s podacima iz istraživanja provedenog 2012. godine (Ilišin i dr. 2013: 70) pokazuje da se smanjila učestalost slušanja glazbe (s 80 na 73 posto) i izlaska s prijateljima (sa 67 na 57 posto), poraslo je gledanje filmova (s 52 na 63 posto), dok je bavljenje sportom i čitanje knjiga i/ili novina ostalo na istoj razini.

Aktivnosti u slobodnom vremenu mladih 2018. godine se po učestalosti mogu grupirati u tri skupine. Prvu čine one aktivnosti u kojima većina mladih često participira, petina do trećine povremeno, a nikada tek 1 do 2 posto. Drugim riječima, svakodnevicu većine mladih u velikoj mjeri ispunjava provođenje vremena s obitelji⁸⁶, slušanje glazbe, druženja i opuštanje bez ikakvih drugih aktivnosti⁸⁷, gledanje filmova i izlasci s prijateljima, uglavnom u kafiće ili klubove (što često čini 46, a povremeno 47 posto mladih). Riječ je, dakle, o sadržajima koji omogućuju zabavu, razonodu i relaksaciju. Drugu skupinu čine aktivnosti u kojima većina ili najveći broj mladih participira povremeno, često od četvrtine do trećine njih, a nikada od 12 do 39 posto ispitanika. To je provođenje vremena u *shoppingu*, bavljenju sportskim aktivnostima, igranju videoigara, čitanju novina i knjiga, obavljanju molitvi te putovanjima u inozemstvo (pri čemu 6 posto ispitanika to čini često). U ovom kontekstu treba istaknuti da se čak 24 posto mladih nika-

da ne bavi sportom i da ih 18 posto nikada ne čita knjige. Kako u tom pogledu nema promjena od prijašnjih godina, očito je da postoji potreba za stimuliranjem razvoja čitalačkih navika mladih, kao i zdravog života temeljenog na redovitim fizičkim aktivnostima od kojih veliki broj mladih odustaje nakon izlaska iz obrazovnih institucija koje jamče redovitost tjelesnih aktivnosti i osiguravaju elementarnu infrastrukturu. Treća skupina aktivnosti su one u kojima nikada ne sudjeluje većina mladih, između petine i trećine ih to čini povremeno, a 5 do 8 posto često. Riječ je o kreativnim aktivnostima, čitanju literature o osobnom razvoju i duhovnosti, provođenju vremena u omladinskim centrima (kojih u Hrvatskoj inače ima malo), meditiranju i prakticiranju joge te volontiranju⁸⁸.

Razmjerno brojne aktivnosti slobodnog vremena su faktorском analizom grupirane u pet faktora: *usmjerenost na duhovnost i društveni angažman* (faktor 1), *zabava i opuštanje* (faktor 2), *zaokupljenost izlascima* (faktor 3), *usmjerenost na osobni razvoj* (faktor 4) i *zaokupljenost videoigrama i sportom* (faktor 5)⁸⁹. *Usmjerenost na duhovnost i društveni angažman* je obrazac provođenja slobodnog vremena kojeg obilježavaju aktivnosti i sadržaji koje pridonose osobnom duhovnom razvoju i uključivanju u život zajednice. Taj obrazac natprosječno zastupaju djevojke ($t=4.03$) i ispitanici s fakultetskim obrazovanjem ($F\text{-omjer}=6.84$) i oni čiji očevi imaju visoko obrazovanje ($F\text{-omjer}=21.97$), a ispodprosječno mladi muškarci koji su završili trogodišnju strukovnu školu i čiji očevi također imaju završen taj stupanj obrazovanja. *Zabava i opuštanje* je obrazac ispunjen aktivnostima i sadržajima koji su već desetljećima „tipični“ za korištenje slobodnog vremena suvremene mladeži. Unatoč raširenosti tih aktivnosti, mladi se u njihovu prakticiranju međusobno razlikuju s obzirom na dob ($F\text{-omjer}=12.75$), stupanj obrazovanja ($F\text{-omjer}=6.42$) i očevo obrazovanje ($F\text{-omjer}=17.53$), pri čemu su takvoj dokolici natprosječno skloni najmlađi ispitanici sa završenom osnovnom ili trogodišnjom strukovnom školom čiji očevi imaju trogodišnje srednjoškolsko obrazovanje. Iako je i *zaokupljenost izlascima* obrazac korištenja slobodnog vremena koji je također vrlo raširen među mladima, oni se međusobno znatno razlikuju u preferiranju tih aktivnosti. Konkretno, izlasci u kafiće s prijateljima najrašireniji su među muškarcima ($t=-5.02$) i ispitanicima u dobi od 20 do 24 godine ($F\text{-omjer}=23.15$) koji su završili četverogodišnju srednju školu ($F\text{-omjer}=36.63$), dok te aktivnosti najrjeđe prakticiraju najmlađi ispitanici sa završenom osnovnom školom. *Usmjerenost na osobni razvoj*, o čemu svjedoči posvećenost čitanju i kreativnim aktivnostima, natprosječno je prisutna među ženama ($t=6.13$) i visokoobrazovanim ispitanicima ($F\text{-omjer}=34.30$), čiji očevi imaju fakultetsko obrazovanje ($F\text{-omjer}=25.29$), a ispodprosječno među mladima sa završenom trogodišnjom strukovnom školom kao i onima čiji očevi imaju niže stupnjeve obrazovanja. *Zaokupljenost videoigrama i sportom* je, kao što je i očekivano, osobito prisutna među najmlađim ispitanicima ($F\text{-omjer}=68.07$) i muškarcima ($t=-14.43$), onima koji su završili osnovnu školu ($F\text{-omjer}=30.91$), ali i ispitanicima s očevima koji imaju visoko obrazovanje ($F\text{-omjer}=8.46$). Istodobno, te aktivnosti najrjeđe upražnjavaju najstariji ispitanici sa završe-

nom trogodišnjom strukovnom školom čiji očevi imaju tu razinu obrazovanja i niže. Ukratko rečeno, mladi se u provođenju svoga slobodnog vremena međusobno znatno razlikuju u afinitetima, a što je uvjetovano tipom i uvjetima socijalizacije⁹⁰.

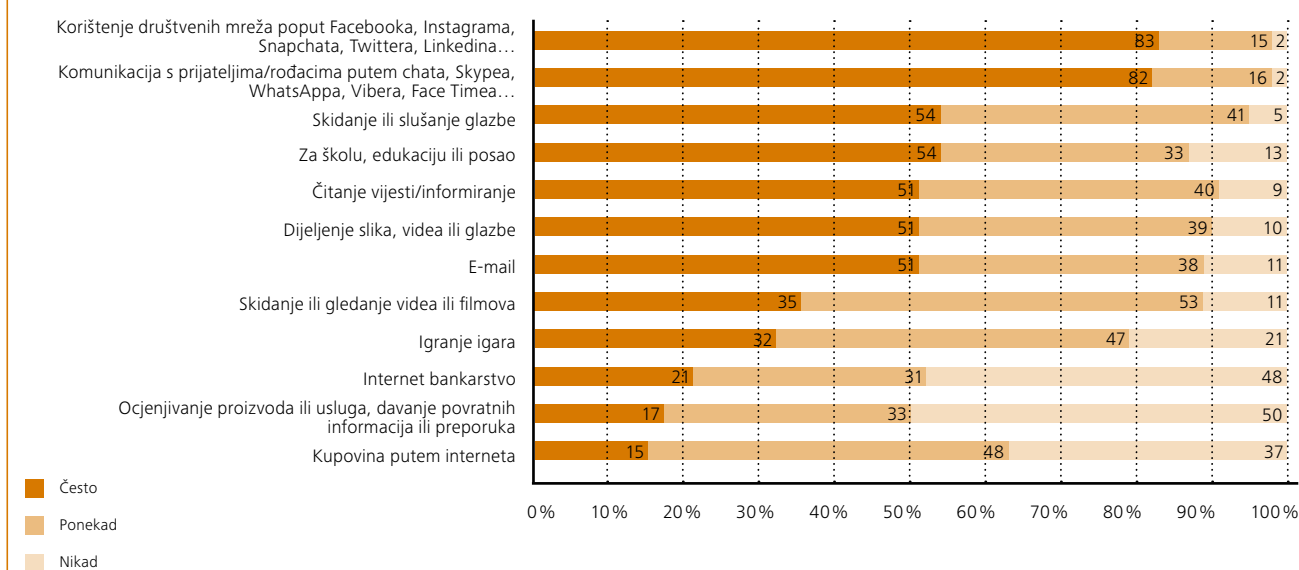
KORIŠTENJE INTERNETA

U posljednjih 15-ak godina većina mladih u Hrvatskoj ima pristup internetu, pri čemu njihov broj kontinuirano raste tako da 2018. godine 98 posto ispitanika ima osiguran svakodnevni pristup internetu (što je samo 4 posto više nego 2012. godine). Stoga ne iznenađuje da se prosječno dnevno korištenje interneta povećalo na 3.49 sati. Istodobno se prosječno dnevno gledanje televizije smanjilo na 2.26 sati s 2.48 sati šest godina ranije (Ilišin i dr. 2013). U skladu s tim je i podatak da do 1 sat dnevno 28 posto mladih gleda televiziju, a 15 posto koristi Internet, dok 4 i više sati dnevno televiziju gleda 15 posto, a Internet koristi 30 posto mladih. Ti podaci ukazuju ne samo na kontinuirano – iako ne drastično – povlačenje televizijskog medija pred prodorom interneta, nego i na pojavljivanje potencijalne internetske ovisnosti u nekim podskupinama mladih. Pritom zasad nisu ustanovljene statistički značajne razlike s obzirom na dob, spol, stupanj obrazovanja ispitanika i stupanj obrazovanja oca što sugerira kako je korištenje interneta među mladima ravnomjerno zastupljeno. S druge strane, gledanje televizije je povezano sa stupnjem obrazovanja mladih ($F\text{-omjer}=15.30$) i njihovih očeva ($F\text{-omjer}=18.01$) jer taj medij prosječno više gledaju mladi sa završenom trogodišnjom strukovnom školom i čiji su očevi najnižeg obrazovnog statusa, a ispodprosječno ispitanici sa završenom četverogodišnjom srednjom školom i oni fakultetski obrazovanih očeva.

Kao što se vidi iz grafikona 10.2, prevladavajuća svrha korištenja interneta je komunikacija putem društvenih mreža i Skypea, Vibera i sličnog (što je od 2012. godine poraslo za čak 28 posto). Osim za komunikaciju, većina ispitanika internet često koristi za preuzimanje ili slušanje glazbe, potrebe obrazovanja ili posla, čitanje vijesti ili informacija (što je u posljednjih 6 godina smanjeno za 11 posto), dijeljenje slika, videa i glazbe te slanje i primanje elektronske pošte (pad od 9 posto). Oko trećine mladih često preuzima ili gleda video ili filmove i igra igrice, petina obavlja bankovno poslovanje, a najmanje njih komentira određene proizvode i usluge ili obavlja internetsku kupovinu⁹¹.

Promatrane svrhe korištenja interneta faktorskom su se analizom grupirale u tri skupine. Faktor 1 je nazvan *utilitarni razlozi*, faktor 2 *preuzimanje i dijeljenje sadržaja*, a faktor 3 *komunikacijski razlozi*⁹². Korištenje interneta iz *utilitarnih razloga* raste usporedo s porastom životne dobi ($F\text{-omjer}=50.51$), a osobito sa stupnjem obrazovanja ($F\text{-omjer}=124.83$) i obrazovanjem oca ($F\text{-omjer}=35.77$). *Preuzimanje i dijeljenje sadržaja* natprosječno je prisutno kod mladih sa završenom osnovnom školom ($F\text{-omjer}=7.33$) čiji je otac visokoobrazovan ($F\text{-omjer}=6.54$), dok su na suprotnom polu ispitanici sa završenom trogodišnjom

GRAFIKON 10.2: Svrhe korištenja interneta (%)

strukovnom školom čiji su očevi identičnog obrazovanja. Tim su internetskim aktivnostima naročito skloni muškarci ($t = -6.01$), a okupiranost preuzimanjem i dijeljenjem raznih sadržaja opada paralelno s porastom životne dobi (F -omjer= 16.79). *Komunikacijski razlozi* u korištenju interneta prisutniji su među mladim ženama nego među mladim muškarcima ($t = 2.75$), a ispodprosječno kod ispitanika čiji očevi imaju najniže obrazovanje (F -omjer= 7.60). Navedeni rezultati ukazuju na nešto veću homogenost ispitanika nego u slučaju provođenja slobodnog vremena pri čemu se može pretpostaviti kako stupanj maturacije i obrazovanja mladih te odrastanje u obiteljima višeg socijalnog porijekla primjetno pridonosi izgradnji kritičkog stava i selektivnom korištenju internetskih sadržaja.

VIRTUALNI I STVARNI PRIJATELJI

U situaciji kada samo 2 posto mladih nikada ne pristupa društvenim mrežama, logično je očekivati da su gotovo svi uspostavili mrežu svojih virtualnih prijatelja. Istraživački podaci pokazuju da najmanje mladih (10 posto) ima 50 i manje prijatelja, a najviše njih (44 posto) na društvenim mrežama ima 51–200 prijatelja. 26 posto ispitanika ima 201–500 prijatelja, 14 posto više od 500 prijatelja, dok 19 posto to ne zna ili nije odgovorilo. Ovi podaci pokazuju kako većina mladih u Hrvatskoj nije sklona stvaranju velikog kruga (više od 200) virtualnih prijatelja. Pritom broj takvih prijatelja raste paralelno s porastom stupnja obrazovanja ispitanika ($\chi^2 = 26.43$).

Kao što je očekivano, broj virtualnih prijatelja koji su ispitanicima istodobno i prijatelji u svakodnevnom (stvarnom) životu višestruko je manji. Konkretno, do 5 takvih prijatelja ima 19 posto ispitanika, 6–10 prijatelja ima također 19 posto mladih, 11 do 20 prijatelja ima 21 posto ispitanika, više od 20 takvih prijatelja ima 22 posto anketiranih, a 19 posto ne zna ili nije odgovorilo. Na svojevrsnu inflaciju stvarnih prijatelja upućuje i izračun njihovog prosječnog broja, koji iznosi 23 bliska prijatelja s društvenih mreža. U ovom se slučaju pokazalo da broj stvarnih prijatelja s društvenih mreža ne varira s obzirom na promatrana obilježja ispitanika.

Unatoč vrlo raširenom pristupanju društvenim mrežama, mladi su podijeljeni u prosudbi barataju li te mreže odgovorno njihovim osobnim podacima. Tako 32 posto ispitanika potpuno ili uglavnom ne vjeruje u odgovornost društvenih mreža, 33 posto i vjeruje i ne vjeruje, a 28 posto smatra da se njihovi osobni podaci odgovorno koriste, dok 7 posto ne zna. Takav blagi odklon prema nepovjerenju u odgovorno ponašanje društvenih mreža blago raste usporedo s porastom stupnja obrazovanja ispitanika ($\chi^2 = 20.55$) i njihovih očeva ($\chi^2 = 33.38$).

TRANZICIJSKE PUTANJE KLJUČNIH ŽIVOTNIH DOGAĐAJA

Tranzicija mladih u svijet odraslih obilježena je ključnim događajima, kao što su završetak školovanja, zapošljavanje i zasnivanje vlastite obitelji. Prema podacima ovog istraživanja, 48 posto mladih je završilo formalno obrazovanje (najčešće u dobi od 18 godina), 45 posto se zaposlilo na puno radno vrijeme (s 21 godinom), 19 posto se odselilo iz roditeljskog doma (s 22 godine), 18 posto je počelo živjeti s partnerom/partnericom (s 23 godine), 13 posto je sklopilo brak (s 24 godine), a 12 posto ih je dobilo barem jedno dijete (s 24 godine). Iz toga slijedi da većini mladih ključni tranzicijski životni događaji tek predstoje, a što je u skladu s fenomenom produžene mladosti.

U tablici 10.1 prikazana je najčešća životna dob (medijan) u kojoj su se mladima dogodili ključni životni događaji, i to promatrano prema spolu i stupnju obrazovanja.

Prikazane etape jasno ukazuju na sinkronizirani obrazac odrastanja i socijalnog sazrijevanja, odnosno ulaska u svijet odraslih. To osobito pokazuje tendencija da dulje školovanje odgađa ostale ključne životne događaje koji označavaju tranziciju u odraslost. No uočljiva je i patrijarhalna matrica po kojoj žene ključne događaje, osobito one povezane sa zasnivanjem vlastite obitelji (sklapanje braka i roditeljstvo), prolaze u nešto mlađoj životnoj dobi od muškaraca. Suprotno tom trendu, žene završavaju formalno obrazovanje u nešto kasnijoj dobi nego muškarci, što je posljedica porasta broja žena koje stječu više razine obrazovanja.

TABLICA 10.1: **Godine života u kojima su se mladima dogodili ključni životni događaji s obzirom na spol i stupanj obrazovanja**

Životni događaji	Spol		Stupanj obrazovanja			
	Ženski	Muški	Osnovna škola	Trogod. sred. škola	Četverogod. sred. škola	Preddiplo. studij i više
Završeno formalno obrazovanje	19	18	16	18	18	24
Prvo zapošljavanje na puno radno vrijeme	21	21	17	20	20	24
Potpuno iseljenje iz roditeljskog doma	22	23	17	22	22	24
Početak života s partnerom/partnericom	22	24	20	22	22	25
Sklapanje braka	23	25	22	23	24	25
Rođenje prvog djeteta	23	25	22	23	24	26

ZAKLJUČCI

Izveštaj *FES Istraživanja mladih Jugoistočne Europe 2018 za Hrvatsku* (FES Youth Studies Southeast Europe 2018 Croatia) temelji se na rezultatima istraživanja mladih u dobi od 14 do 29 godina koje je provedeno 2018. godine na području cijele Hrvatske. Nalazi ovog istraživanja uspoređeni su s onima iz 2012. godine (Ilišin i dr. 2013), ali i s uvidima drugih sličnih istraživanja čime je omogućeno praćenje trendova i utvrđivanje tendencija u stavovima i ponašanjima mladih u proteklom razdoblju.

Rezultati istraživanja su interpretirani i predstavljeni u osam tematskih cjelina zbog čega ovaj završni dio izvještaja ima za cilj kratko i sažeto rekapitulirati glavne nalaze u cilju oslikavanja kontura sociološkog profila mladih u Hrvatskoj iz kojeg proizlaze i potrebe mlade generacije te mogući odgovori na njih.

Ovo istraživanje potvrđuje da se mladi tijekom odrastanja susreću s različitim strukturalnim preprekama pri čemu uspješnost na tom putu često više ovisi o obiteljskoj potpori i resursima, a manje o društveno stvorenim prilikama za nesmetanu tranziciju iz mladosti u odraslost. Društvene mogućnosti, posebno obrazovne, kao i društveni položaj, umnogome je određen socijalnim porijeklom što implicira otežano napredovanje na društvenoj ljestvici.

Osnovnu školu završava ili je završio svaki četvrti ispitanik, a trogodišnju srednju školu svaki deseti. Svaki drugi ima četverogodišnje srednjoškolsko obrazovanje, a nešto manje od petine steklo je visokoškolsku diplomu. Ispitanici uglavnom žive u urbanim naseljima, dok dvije petine žive na selu. Kada je riječ o uvjetima stanovanja, roditeljski dom ispitanika sadržava prosječno tri sobe te četiri ukućana, a tri četvrtine ispitanika ima vlastitu sobu. Taj postotak je znatno niži u odnosu na prošli val istraživanja kada je svoju sobu imalo devet od deset ispitanika. Vezano za financijske mogućnosti relativna većina ispitanika procjenjuje da njihova kućanstva raspolažu s dovoljno sredstava za osnovne egzistencijalne potrebe, ali nedovoljno da si mogu priuštiti skuplje stvari poput kućanskih aparata što sugerira kako značajan dio mladih i njihovih obitelji imaju manjak financijskih resursa te implicira život u ekonomskoj nesigurnosti.

Nešto manje od tri četvrtine ispitanika živi u roditeljskom domu, a to je karakteristika i polovice mladih u najstarijoj dobnoj kohorti (iznad 25 godina) što ukazuje na otežano socioekonomsko osamostaljivanje. Za dvije trećine ispitanika život s roditeljima predstavlja najjednostavnije rješenje, no četvrtina bi se osamostalila kada bi se za to stvorile (financijske) mogućnosti. Na tom tragu, društvena podrška mladima u osamostaljivanju i osnivanju vlastitih obitelji trebala bi uključivati sinkronizirane i komplementarne politike koje su dijelom različitih društvenih sektora – od zapošljavanja mladih, politike stambenog zbrinjavanja te prostorno i financijske dostupne infrastrukture potrebne za kvalitetan život obitelji i sl. Što se obiteljskog života tiče, svoju budućnost mladi najradije vide u braku s djecom koju bi odgajali onako kako su i sami odgajani – a većinom je riječ o autoritativnom roditeljskom stilu. U odnosu prema obiteljskim temama zamjetna je rodna diferencijacija pri čemu se žene pokazuju značajno permisivnijima prema tradicionalističkom obrascu mada znatno više od muškaraca iskazuju otklon od patrijarhalnih vrijednosti.

Iako je značajan udio mladih zadovoljan kvalitetom obrazovanja u Hrvatskoj, uglavnom se obrazovni sustav smatra nedovoljno prilagođenim potrebama tržištu rada, dok je svakodnevno pohađanje nastave u obrazovnim institucijama u prosjeku ocijenjeno stresnim i zahtjevnim. Socijalna struktura onih koji se obrazuju na tercijarnoj razini sugerira da su podzastupljeni mladi deprivilegirano socijalnog statusa što ukazuje na potrebu za strukturnim reformama koje bi olakšale dostupnost, posebno tercijarnog obrazovanja, neovisno o njihovom socioekonomskom porijeklu mladih.

Visoka stopa nezaposlenosti mladih u Hrvatskoj predstavlja prepreku i izazov u njihovom svakodnevnom životu, posebice u prijelazu prema samostalnom životu. Iako je u određenoj mjeri došlo do pozitivnog pomaka u odnosu na istraživanje prije šest godina, manje od polovice mladih zaposleno je u struci za koju su se školovali. Polovica nema siguran i trajan posao, dok u prosjeku tjedno rade dulje od zakonom propisane norme, za što dobivaju plaću koja je u prosjeku niža od prosječne plaće u Hrvatskoj. Među preferiranim kvalitetama sadašnjeg ili budućeg radnog mjesta

upravo je ona koja je u suprotnosti sve većoj prisutnosti poslova preknog tipa, a to je sigurnost radnog mjesta. Nezaposlenost je najveći strah i briga koju dijele mladi, a najvažnija je vrijednost neovisnost što istovremeno govori o najvećem problemu i najizraženijoj potrebi mladih danas.

Kada je o vrijednostima riječ, osim što je u šestogodišnjem razdoblju uočen blagi porast religioznosti, može se reći da su mladi donekle skloni nacionalizmu i nešto više autoritarizmu (pogotovo političkom), te da su i dalje isključivi prema pojedinim socijalnim skupinama, a prema ideji multikulturalnosti u hrvatskom društvu su rezervirani. Ipak, ideju asimilacije ne podržavaju, barem kada je riječ o potencijalnim imigrantima. U različitim područjima života primjećuju značajan utjecaj i važnost klijentelizma pa i korupcije. Za nalaženje dobrog posla najvažnijima smatraju poznanstva, što smatraju bitnim i za uspjeh u hrvatskom društvu općenito. Ne čudi stoga da i sami pokazuju značajan stupanj tolerancije spram nekih necivilnih i oportunističkih ponašanja. Ovakav nalaz implicira tri stvari. Prvo, opravdavanje ponašanja koja za cilj imaju ispunjavanje vlastitog interesa na štetu drugoga koji ne koristi „socijalne prečace“ vjerojatno indicira postojanje normativnog potencijala za daljnje širenje i perpetuiranje necivilnosti ovoga tipa i tolerancije spram društvene necivilnosti kod nove generacije mladih. Drugo, ovi podaci reflektiraju u društvu već prisutnu kulturu oportunitizma koja potiskuje svijest o javnom ili općem dobru te primat daje ostvarenju kratkovidnih i sirovih samointeresa. Treće, raširenost benevolentnog stava prema klijentelizmu i korištenju veza pokazatelj je slabosti svih društvenih institucija, uključujući i političkih, u sankcioniranju necivilnih ponašanja. Štoviše, pokazatelj je i poraza tih istih institucija u ispunjavanju svoje uloge spram građana kojima se zaobilaznje institucionalnih procedura i pravila, u svrhu rješavanja svakodnevnih problema i potreba, čini efikasnijom i „normalnom“ opcijom.

Odnos mladih prema politici karakterizira slaba zainteresiranost i znanje o politici, umjereni angažman u nekim segmentima formalne politike i razmjerno slaba uključenost u razne građanske akcije i inicijative, neujednačeno prihvaćanje liberalno-demokratskih vrijednosti, snažna zaokupljenost socioekonomskim temama i problemima te izrazito nepovjerenje u političke institucije. Posebno je indikativno kako dvije petine mladih smatra da je njihova generacija društveno diskriminirana, a većina misli i da je politički marginalizirana. Integralni istraživački uvidi ukazuju na razmjerno veliku distanciranost mladih od politike što se može tumačiti kao pokazatelj njihova generalnog razočaranja u politiku kao djelatnost koja treba osigurati kvalitetan život svim članovima zajednice. Nadalje, mladi iskazuju nezadovoljstvo funkcioniranjem političkog sustava te nositeljima vlasti koji nedovoljno uvažavaju njihove potrebe i mišljenja. Rezultati, s druge strane, ukazuju i na nezadovoljavajuću razvijenost građanske političke kulture mladih u Hrvatskoj, pri čemu se postojeći demokratski deficiti mogu povezati s neadekvatnom političkom socijalizacijom. Potrebna je stoga primjerena edukacija mladih koja će omogućiti razvoj njihovih demokratskih potencijala i građanskih kompetencija te provođenje aktivnosti usmjerenih na osvješćivanje o važnosti formalnih i ne-

formalnih oblika političke participacije svih građana, uključujući i mladih, s ciljem ostvarivanja njihovih interesa i povećanja kvalitete demokracije. U tom smislu, nameće se potreba za ponovnim promišljanjem adekvatnog koncipiranja i provedbe građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatskom osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovnom sustavu. Politički akteri i organizacije civilnog društva trebale bi stvoriti odgovarajući prostor za veći javni angažman mladih uz ciljano obraćanje mladima na način koji bi ih motivirao za veće sudjelovanje u ostvarivanju i njihovih i društvenih potreba i interesa.

Problematika migracija, posebno u vidu odlaska mladih u inozemstvo, u hrvatskoj javnosti je sve zastupljenija tema. Skoro dvije trećine mladih ne izražava želju za emigriranjem što je, u odnosu na podatke istraživanja iz 2012. porast od 20 posto u kategoriji onih koji svoju budućnost vide ponajprije u Hrvatskoj. Međutim, desetina mladih izražava vrlo jaku i jaku želju za odlaskom što čini potencijalno čvrstu bazu za preseljenje, a skoro isto toliko ih planira emigrirati u sljedećih 6 mjeseci. Primarni razlozi za odlazak su ekonomske prirode. Na temu prostornih preferencija u potencijalnom emigriranju može se reći kako nema značajnih promjena u odnosu na prethodna istraživanja; Njemačka je prvi izbor zemlje za potencijalnu imigraciju. Mogućnosti zadržavanja mladih u Hrvatskoj su male s obzirom na, s jedne strane, mnoge gospodarske pokazatelje koji ne idu u prilog njihovoj socioekonomskoj perspektivi, a s druge strane, povećanim mogućnostima ulaska na tržišta rada mnogih zemalja Europske unije. Glavni motivi odlaska mladih sugeriraju kako su za ostanak u Hrvatskoj potrebne u prvom redu strukturne promjene u ekonomiji koje će im omogućiti zapošljavanje, bolje poslove, sigurnost i veće plaće, tj. ukupno gledano socijalnu sigurnost i bolji životni standard. Očekuje se da će mladi na svaku buduću nesigurnost ili urušavanje socioekonomskog položaja njih i njihovih obitelji reagirati višim stupnjem spremnosti za odlazak. Gubici nastali njihovim eventualnim odlaskom moći će se sanirati jedino osmišljenim politikama usmjerenim prema procesima povratka migranata, posebno onih visokoobrazovanih te otvaranjem Hrvatske imigrantima praćeno adekvatnim imigracijskim politikama.

Slobodno vrijeme mladih u Hrvatskoj slično je obrascima ustanovljenima u ranijim istraživanjima što znači da najveći dio njihova slobodnog vremena i nadalje ispunjavaju zabavne i opuštajuće aktivnosti – kao što su provođenje vremena u krugu obitelji i prijatelja, slušanje glazbe i gledanje filmova te izlasci u kafiće i barove – dok se manjina posvećuje sadržajima koji pridonose osobnom rastu i razvoju. Relativno veliki postotak mladih koji se ne bave nikakvim sportskim aktivnostima sugerira potrebu za njihovim animiranjem i uključivanjem u razne oblike fizičke rekreacije, osobito onih koji su završili formalno obrazovanje i više nemaju osiguranu infrastrukturu za bavljenje tjelesnim aktivnostima. Gotovo svi mladi imaju svakodnevni pristup internetu kojeg dominantno koriste za komunikaciju na raznim platformama te za dijeljenje audio i vizualnih sadržaja, a nešto manje u različite utilitarne svrhe. Sazrijevanje i više obrazovne kompetencije mladih utječu na razvoj njihova selektivnijeg i kritičnijeg odnosa prema određenim

sadržajima i aktivnostima kako u provođenju slobodnog vremena, tako i u virtualnom svijetu. Snažna orijentacija mladih na korištenje određenih internetskih sadržaja i društvenih mreža sugerira potrebu razvoja digitalne pismenosti u smjeru povećavanja kompetencija za korištenje interneta u edukativne svrhe širega spektra te izgradnju kritičkog stava prema internetskim sadržajima s posebnim naglaskom na odgovornije plasiranje osobnih podataka.

S obzirom na to da mlade kao društvenu skupinu obilježavaju unutrašnje socijalno raslojavanje i različita demografska obilježja što se sve reflektira na stavove i obrasce ponašanja, u ovom istraživanju se ponajprije, uz ostala obilježja specifična za pojedino tematsko područje, ispitivalo unutargeneracijsko diferenciranje s obzirom na rodne razlike (spol), maturaciju (dob), socijalnu kompetenciju (obrazovanje) i socijalno porijeklo ili socijalni status (obrazovanje oca). Životna dob je usko povezana sa stupnjem obrazovanja pri čemu različiti stupnjevi obrazovanja podrazumijevaju i sukladne socijalne kompetencije. To znači, kao što pokazuju uvidi iz ranijih istraživanja, da obrazovaniji ispitanici pokazuju jasniju definiranost stavova i selektivnost u odabiru dostupnih resursa u različitim područjima života (Ilišin i dr. 2013). Tako je i ovim istraživanjem utvrđeno da su više ili visoko obrazovani pojedinci, kao

i oni višeg socijalnog porijekla, prosječno liberalnijih svjetonazora, tolerantniji, kritičniji spram stvarnosti pa i zadovoljniji životom. S druge strane, ispitanike iz mlađih kohorti koji su nižeg obrazovanja obilježava sklonost tradicionalizmu u najširem smislu (od shvaćanja rodnih uloga do odnosa prema imigrantima) pri čemu je potonje značajno povezano i s nižim obrazovanjem oca, odnosno nižim socijalnim porijeklom ispitanika. Socijalno porijeklo određuje i odnos prema socijalnim vrijednostima te razinu socijalne osjetljivosti općenito. Naime, ispitanici nižeg socijalnog statusa iskazuju veću potporu idejama socijalne pravednosti i osjetljiviji su na društvenu nejednakost. Spol u pojedinim pitanjima utječe na razlike u stavovima i ponašanjima pri čemu je to najvidljivije u području obiteljskih vrijednosti pa su tako žene sklonije egalitarnom viđenju rodnih uloga.

Za kraj, istraživački uvidi potvrđuju daljnji primat i ulogu primarne obitelji na putu društvene integracije mladih. Socioekonomski i sociokulturni uvjeti odrastanja, prije svega obiteljski resursi mladih u najširem smislu, i u najvećoj mjeri, određuju njihove mogućnosti izbora te u konačnici na društvenoj razini podržavaju postojeće i proizvode nove socijalne nejednakosti.

FOOTNOTES

[1] U analizu su uključeni samo oni koji se više ne nalaze u procesu obrazovanja (N=719).

[2] Važno je napomenuti da ovaj indikator s jedne strane ne ukazuje na konkretnu financijsku vrijednost određene stvari, a s druge strane može ukazivati na životni stil. Primjerice, broj nekretnina ili automobila u posjedu ne podrazumijeva automatski njihovu visoku financijsku vrijednost. Također, valja imati na umu da posjedovanje automobila, motocikla ili bicikla ukazuje i na određeni životni stil, a ne samo na financijsku ili ekonomsku moć ispitanika i njegovih roditelja.

[3] Prema Eurostatovoj definiciji mjera materijalne deprivacije, odnosno teške materijalne deprivacije podrazumijeva udio onih koji nisu u mogućnosti platiti ili financijski osigurati tri, odnosno četiri elementa od devet sljedećih: podmirivanje troškova stanovanja ili osnovnih računa, adekvatno grijanje doma, iznenadni troškovi, mesne/proteinske prehrane, putovanje za godišnji odmor, televizora, perila za rublje, automobil te telefon (Eurostat statistics explained http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Material_deprivation).

[4] Varijable materijalne deprivacije ili posjedovanja materijalnih dobara ordinalnog tipa su rekodirane u binarne varijable (posjeduje/ne posjeduje) te ih se pretvorilo u aditivan indeks. Svih deset ponuđenih stvari posjeduje 10 posto ispitanika, 9 stvari s popisa posjeduje četvrtina, 8 stvari također četvrtina ispitanika, sedam stvari ima 22 posto, 6 stvari označilo je 10 posto ispitanika, a najmanje ispitanika (oko 6 posto) posjeduje do najviše 5 stvari s popisa. Medijan indeksa posjedovanja materijalnih dobara iznosi 8.

[5] Pritom, valja napomenuti da se konkretno pitanje u istraživanju mladih odnosilo na vlasništvo i ispitanika i njihovih roditelja neovisno o trenutnom obiteljskom statusu ispitanika.

[6] Eurostat [ilc_mdsd07]

[7] Eurostat [ilc_mddd11]

[8] Važno je dodati metodološku napomenu: pitanje o posjedovanju stvari odnosilo se i na ispitanike i na njihove roditelje dok se pitanje o procjeni financijske moći odnosi na kućanstvo u kojem ispitanik trenutno živi što se ne mora podudarati s materijalnom situacijom u roditeljskom domu ako osoba ne živi s roditeljima (71 posto ispitanika živi u roditeljskom domu).

[9] Eurostat (2015) <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6776245/KS-05-14-031-EN-N.pdf/18bee6f0-c181-457d-ba82-d77b314456b9>

[10] Imajući na umu da dostignuti stupanj obrazovanja u velikoj mjeri određuje poziciju na društvenoj ljestvici, kulturni kapital se i dalje, sukladno Bourdieuovoj teoriji, pokazuje kao važan faktor u društvenoj reprodukciji, odnosno očuvanju stabilnosti pa i već prethodno napomenutoj „nepropusnosti“ socijalne strukture.

[11] U istraživanju iz 2012. sve su kategorije, uključujući i onu bez ijedne knjige, bile otprilike podjednako zastupljene pri čemu je ipak bilo više ispitanika koji su imali veći broj knjiga, ali i onih koji nisu imali nijednu (2012. 15 posto ih nije imalo nijednu a 2018. u istoj kategoriji je 3 posto ispitanika). Takve razlike mogu se pripisati nešto drukčijoj formulaciji pitanja s obzirom na to da je u ovom istraživanju naglasak na uvjetima socijalizacije i usvajanja obiteljskog kulturnog kapitala, a ne na posjedovanju knjiga općenito u trenutku provedbe istraživanja.

[12] Eurostat [tessi171]

[13] U usporedbi s 2012. kada je s partnerom ili suprugom živjelo nešto manje mladih (11 posto), može se konstatirati kako je došlo do porasta kućanstava nastalih temeljem kohabitacije/bračnosti za 8 posto.

[14] Da Hrvatska nije u tome izuzetak, pokazuje i trend koji nije zaobišao niti Europu, a ogleda se u povećanju broja onih koji žive s roditeljima, pogotovo nakon početka globalne krize. Međutim, taj europski trend nije dostigao razmjere kao u Hrvatskoj što je posljedica visoke nezaposlenosti mladih u proteklom razdoblju. To, uz fenomen produljene mladosti, otežava osamostaljivanje mladih. No, nije samo riječ o strukturalnim teškoćama, nego i o kulturi jer Hrvatska spada u one zemlje u kojima naprosto jednočlana kućanstva nisu toliko zastupljena za razliku od sjevernih europskih zemalja u kojima je prisutan trend samačkog života još od 1950-ih godina (Euronews 2017). To potvrđuju i podaci prema kojima 8 posto mladih vlastitim prihodom plaća najam stana, dok ih se 5 posto odvažilo na kupnju nekretnine što je malo s obzirom na to da se Hrvatska po posjedovanju nekretnina nalazi na trećem mjestu u EU-28 s 90.1 posto (Eurostat 2017), a kupovina nekretnina spada u uobičajene životne odluke te je njezino posjedovanje simbolički znak da se pojedinac „skrasio“ i „ostvario“ te započeo samostalan život. Ne samo to, u hrvatskoj kulturi posjedovanje stana je „cilj svih ciljeva“, a to pokazuju podaci prema kojima se broj stanovnika u Hrvatskoj nije uvećavao (1971.-2004.), ali je za razliku od njega rastao broj posjedovanih nekretnina (Filipić 2007). Očekivano, u roditeljskom domu živi velika većina mladih od 19 godina, ali i polovica ispitanika starijih od 25 godina ($\chi^2=303.13$). Kod roditelja najčešće žive osnovnoškolski ili oni sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ($\chi^2=153.26$). Samostalno su kupili nekretninu najčešće mladi s visokim obrazovanjem koji ujedno češće žive u poklonjenoj ili naslijeđenoj te unajmljenoj nekretnini koju sami plaćaju,

a najmanje ih živi s roditeljima ($\chi^2=153.26$) pa se može zaključiti kako će mladi višeg socijalnog statusa češće imati prilike za ostvarenje samostalnog života što je onima sa začelja socijalne ljestvice u većini slučajeva nedostupno.

[15] Skala *autoritativnog odgojnog stila* obuhvaća sljedeće varijable: roditelji su mi objasnili zašto trebam poštovati pravila; bilo mi je dopušteno sudjelovati u stvaranju obiteljskih pravila; roditelji su bili svjesni mojih školskih briga. Skala *autoritativnog odgojnog stila* sadrži sljedeće varijable: pljusnuli su me ako bih se loše ponašao/la; grdili su me i kritizirali ako ne bih ispunio/la njihova očekivanja; moji roditelji su vikali na mene ako bih se loše ponašao/la. Skala *permissivnog odgojnog stila* sadrži varijable: kad bih se uzbunio/la oko nečega, roditelji su obično udovoljili mojim željama; nagrađivali su me (igračkama, slatkišima,...) kako bih se dobro ponašao; roditelji su mi prijetili kaznama koje nikad nisu izvršili.

[16] Naime, utvrđeno je kako su načini odgoja u obitelji povezani s poremećajima u ponašanju, pa adolescenti koji način odgoja svojih roditelja smatraju „konstruktivnim“, pokazuju manje probleme u socijalizaciji i manje su socijalno isključeni (Chen i Kaplan 2001 prema Ferić-Šlehan 2008). To se pogotovo odnosi na autoritativni stil odgoja koji podrazumijeva postavljanje granica i nadzor nad ponašanjem djece, a s druge strane pruža djetetu emocionalnu toplinu i potporu (Čudina-Obradović i Obradović 2006), što je stil odgoja koji dominira prema iskustvima ispitanika u ovom istraživanju.

[17] Nadalje, provjereno je u kojoj mjeri roditelji imaju utjecaj na donošenje važnih životnih odluka ispitanika. Skoro polovica mladih (48 posto) donosi odluke zajednički s roditeljima u čemu nije bilo značajnije promjene u odnosu na 2012. kada je tako odlučivalo 45 posto mladih. Neovisno odlučuje 42 posto mladih (2012. – 46 posto), a u 9 posto slučajeva roditelji odlučuju o svemu što se tiče mladih (2012. – 6 posto). Među onima koji neovisno donose odluke najviše je ispitanika iz najstarije dobne kohorte ($\chi^2=337.59$), onih s najvišom razinom obrazovanja i s trogodišnjom srednjom školom ($\chi^2=277.40$) te onih čiji otac ima najniže obrazovanje ($\chi^2=25.57$).

[18] Radi se o zajednici u kojoj dvoje ljudi živi zajedno a da nisu u braku nego u vezi koja sliči braku i nemaju registrirano partnerstvo.

[19] No, to su samo projekcije budućeg života jer su prema trenutnom statusu mladi većinom samci (61 posto) dok ih je u trajnoj vezi 19 posto. U braku živi 13 posto, a u kohabitaciji 6 posto mladih. Rastavljenih i udovaca ima manje od 1 posto što je i očekivano s obzirom na dob. Naravno, većina samaca nalazi se među najmlađim dobim skupinama, dok se u braku, većinom najstariji, nalaze ispitanici ($\chi^2=410.42$). Gledano kroz obrazovne karakteristike, u brak je vjerojatno zbog završenog školovanja ušlo najviše onih čiji je obrazovni ciklus završio (trogodišnje srednja škola), dok su alternativnim formama braka najskloniji oni najviše obrazovne razine ($\chi^2=201.90$). Ispitanici koji su u braku većinom imaju oca s najnižim obrazovanjem ($\chi^2=22.93$), a kohabitiraju većinom ispitanici čiji otac ima najviše obrazovanje.

[20] U istraživanju iz 2012. najpoželjnija prosječna dob za žene bila je između 26 i 29 godina, a za muškarce je također iznosila 30 godina pa se može reći kako nije došlo do bitnijih promjena u proteklih šest godina. Prosječna dob u kojoj u brak stupaju mladi iz EU-28 podaci pokazuju kako je ona za žene bila 29.9, a za muškarce 32.4 godine, što pokazuje kako je stvarna dob primjetno viša od poželjne (Eurostat 2017). Naime, prosječna dob ulaska u brak iz godine u godinu se povećavala, a tijekom protekle dvije dekade (Eurostat 2017) prisutan je i konstantan jaz u godinama između žena i muškaraca u tom pogledu.

[21] Žene koje već imaju dijete dobile su ga u nižoj dobi (M=23.30) od muškaraca (M=24.97) (t=-4.19), a većina ispitanika koji su dobili prvo dijete pripadaju najstarijoj dobnoj kohorti (F-omjer=29.91). Žene koje nemaju djece planiraju dobiti prvo dijete u različitoj dobi (M=27.72) od muškaraca (M=29.38) (t=-7.46), pri čemu se procjena dobi za rađanje prvog djeteta ispitanika iz srednje i najstarije dobne kohorte razlikuje od procjene dobi ispitanika iz najmlađe kohorte (F-omjer=82.56). U najvišoj dobi za prvo dijete bi se odlučili oni koji studiraju ili imaju visoki obrazovni status (F-omjer=14.41).

[22] Analizom glavnih komponenata ekstrahirana su tri faktora kojima je objašnjeno 65.44 posto varijance ispitivanih varijabli. Pri tome je, nakon rotacije, prvim faktorom objašnjeno 25.72 posto, drugim 20.12 posto, a trećim 19.16 posto varijance varijabli uključenih u analizu. Konfiguracija faktora izgledala je ovako: *tradicionalizam*: nacionalno porijeklo (0.83), vjerska uvjerenja (0.80), odobrenje obitelji (0.71), nevinost (0.65); *socioekonomski kapital*: ekonomski status (0.84), razina obrazovanja (0.83), izgled (0.55); *psihološka obilježja*: osobnost (0.86), zajednički interesi (0.86).

[23] U širem kontekstu odabira budućeg (bračnog) partnera/ice odnos prema rodnim ulogama ili normativnim očekivanjima od žena i muškarca pokazuje u kojoj su mjeri mladi prihvatili i internalizirali tradicionalne vrijednosti, odnosno rodne stereotipe. Neki starija, ali i novija istraživanja u Hrvatskoj u tom smjeru pokazuju kako se barem deklarativno rodna ravnopravnost smatra jednom od temeljnih vrednota koju većina ljudi prihvaća, iako postoje jasno izražene razlike u in-

tenzitetu prihvaćanja te vrednote između žena i muškaraca (Adamović i Maskalan 2017). Žene, naime, češće zagovaraju rodnu ravnopravnost jer su tradicionalna očekivanja od njih veća nego od muškaraca, u pogledu posla, brige za djecu i starije, kućanstva i emocionalnog rada (Milić 2007).

[24] Analizom glavnih komponenata ekstrahiran je jedan faktor sa svojstvenom vrijednošću iznad 1 koji je objašnjavao 55.20 posto varijance ispitivanih varijabli. Faktor koji smo nazvali *patrijarhalizam* saturiraju sljedeće varijable: uloge muškaraca i žena u obitelji trebaju se razlikovati jer su žene te koje bi se trebale primarno posvetiti kućanstvu i brizi o djeci (0.85), nije dobro kad se u obitelji promijene uobičajene uloge pa žena počne zarađivati više od muškarca (0.84), nije nam potrebno više žena na pozicijama moći u društvu jer je ženina primarna uloga briga o obitelji (0.78), muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj (0.76), žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima kao što su učiteljice i njegovateljice nego u tehnici i informatici (0.74), žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove kao što su kuhanje, glačanje i pospremanje (0.40). Zadnja je varijabla bila negativno saturirana dobivenim faktorom pa je obrnuto bodovana.

[25] Treba istaknuti da su prema EUROSTAT-u ovi podaci pod oznakom niske pouzdanosti.

[26] Broj mladih koji je odgovorio na ovo pitanje jest N=531. Pri tome je bilo moguće dati više odgovora te je ukupna frekvencija odgovora 593.

[27] Usporedba rezultata iz 2012. i 2018. pokazuje da postoji i povećanje u prosječnom vremenu koje hrvatski učenici i studenti provode učeći izvan škole/nakon predavanja. Tako opada udio onih koji učeći provode 0–1 sat dnevno s 31 na 19 posto te onih koji provode 1–2 sata s 27 na 25 posto, a raste udio onih koji provode 2–3 sata i to s 27 na 33 posto i onih koji uče više od tri sata dnevno s 15 na 23 posto. Tako je za 5 posto narastao broj onih koji su imali prosjek ocjena 4–5 (s 32 posto 2012. na 37 posto 2018. godine), a smanjio se broj onih koji su imali prosjek 3–4 (s 49 posto na 48) i 2–3 (s 19 posto na 15). Provedena analiza pokazuje da najveće razlike između skupina, s obzirom na prosječnu ocjenu u prošloj školskoj/akademskoj godini, proizlaze upravo iz prosjeka sati koje mladi provedu dnevno učeći ($\chi^2=32.12$). Tako oni koji provedu više od 3 sata učeći dnevno češće od ostalih imaju i viši prosjek ocjena. Ove razlike su vidljive i na razini spola. Naime, djevojke češće uče tri ili više sati dnevno od mladića ($\chi^2=26.37$) što se očituje i u tome da su češće imale višu prosječnu ocjenu ($\chi^2=24.72$) u prethodnoj školskoj/akademskoj godini nego mladići. Osim uloženog vremena u učenje, i porast stresa se očitovao u razlikama u prosjeku ocjena u prethodnoj školskoj/akademskoj godini ($\chi^2=16.44$) pri čemu je povećan stres povezan sa slabijim školskim uspjehom. Naime, mladi koj mladima, i to na način da u javnom sektoru radima je školska svakodnevica lagana i minimalno stresna češće ostvaruju prosječnu ocjenu između 4 i 5, oni kojima je svakodnevica donekle teška i stresna češće ostvaruju prosječnu ocjenu između 3 i 4, a oni kojima je svakodnevica teška i stresna češće ostvaruju prosječnu ocjenu između 2 i 3.

[28] U smjeru tih zaključaka idu i rezultati istraživanja Eurostudent IV (Farnell 2011) i Eurostudent V (Šćukanec i Sinković 2016). U njima se ističe povezanost višeg stupnja obrazovanja roditelja s pozitivnom odlukom studenata o školovanju na tercijarnoj razini te nadzastupljenošću studenata iz obitelji visokoobrazovanih roditelja. Također, studenti čiji su roditelji visokoobrazovani, većinom završavaju gimnaziju, dok studenti čiji roditelji imaju završenu osnovnu školu, većinom imaju završene strukovne škole. Nešto više od trećine studenata smatra svoje financijske teškoće ozbiljnima ili vrlo ozbiljnima, a od njih čak polovica ima roditelje s osnovnom školom, tj. najnižim stupnjem obrazovanja. S druge strane, među studentima koji imaju male ili pak nemaju financijske teškoće najveći je udio onih čiji su roditelji sa završenim visokim obrazovanjem i to oko dvije petine (Šćukanec i Sinković 2016).

[29] Prema podacima ovog istraživanja visokih 75 posto mladih još uvijek živi s roditeljima, a mladi u prosjeku odlaze iz roditeljskog doma s 31 godinom i po tome su u vrhu Europe, 10 godina kasnije od mladih iz skandinavskih zemalja (izvor: Eurostat [yth_demo_030]). Pritom, prema podacima našeg istraživanja, čak 82 posto mladih navodi financijske razloge kao glavnu prepreku stambenog osamostaljenja.

[30] Izvor: Eurostat [yth_empl_010]

[31] Izvor: Eurostat [yth_empl_090]

[32] Izvor: Eurostat [edat_ifse_20]

[33] U ostalim ponuđenim vrstama udruga volonterski je djelovalo manje od 10 ispitanika stoga ih možemo ovdje prikazati – nevladine organizacije (7 posto) Građanske inicijative (6 posto), služba za spašavanje života (5 posto), političke stranke (3 posto) i sindikat (1 posto).

[34] Mladih pripadnika ostalih konfesija je malo: 2 posto je muslimana, 1 posto pravoslavnih.

[35] Religioznost ili religiozna samoidentifikacija među mladima je od 1999. do danas varirala – od 1999. do 2004. obilježava je uzlazna putanja (sa 66 na 73 posto) da bi 2013. pala na 60 posto (Ilišin i Radin 2002; Ilišin i Radin 2007; Ilišin i Spajić Vrkaš 2017), a 2018. godine opet porasla na 69 posto. Drugim riječima, u zadnjih 20 godina religioznost mladih bilježila i negativnu i pozitivnu dinamiku pri čemu

je u proteklom petogodišnjem periodu (od 2013.) došlo do porasta religioznosti pa je ona sada otprilike na onoj razini na kojoj je bila početkom 2000. godine.

[36] Ispitanici su svoje roditelje uglavnom procijenili kao umjereno religiozne (37 posto), zatim dominantno religiozne (26 posto) i vrlo religiozne (20 posto). Ljestvice koje su korištene za procjenu religioznosti roditelja i religioznu samoidentifikaciju ispitanika nisu iste, stoga nije moguće precizno utvrditi eventualne razlike u religioznosti između roditelja i mladih.

[37] Skala religioznosti preuzeta je iz *World value survey* i sadržava tri varijable: važnost boga u životima ispitanika, učestalost pohađanja vjerskih obreda i religioznost roditelja.

[38] Analizom glavnih komponenata ekstrahirana su četiri faktora sa svojstvenom vrijednošću iznad 1, međutim postojale su varijable saturirane s više od jednim faktorom. Iz tog razloga iz daljnjih analiza isključeno je završavanje fakulteta, vjernost poslodavcu te zdrava prehrana. Finalnim četvero-faktorskim rješenjem objašnjeno je u ukupno 64.86 posto varijance ispitivanih varijabli. Pri tome je, nakon ortogonalne (varimax) rotacije, prvim faktorom objašnjeno 22.55 posto, drugim 14.21 posto, trećim 14.19 posto, a četvrtim 13.92 posto varijance varijabli uključenih u analizu. Prvi *emancipacijsko-relacijski* faktor sadrži varijable: biti neovisan (0.74), preuzeti odgovornost (0.70), biti vjeran/a prijateljima (0.73), imati uspješnu karijeru (0.65), biti vjeran/a partneru/ici (0.66). Drugi faktor *tradicionalizam* sadrži: vjenčati se/biti u braku (0.87), imati djecu (0.83). Treći faktor *sociopolitička aktivnost* sadrži: sudjelovati u građanskim aktivnostima/inicijativama (0.85), biti aktivan/na u politici (0.77), baviti se sportom (0.63). Četvrti faktor *materijalizam* sadrži: nositi markiranu odjeću (0.76), obogatiti se/biti bogat (0.71), dobro izgledati (0.68).

[39] Usporedba prosječnog prihvaćanja emancipativno-relacijskih i tradicionalističkih vrijednosti pokazuje da su prve značajno prihvaćenije od potonjih ($t=11.56$). Pritom, emancipativno-relacijsku vrijednosnu orijentaciju značajno više ističu visokoobrazovani u odnosu na ispitanike sa završenom srednjom četverogodišnjom školom (F-omjer=8.02), ali i oni čiji očevi su nižeg obrazovanja (trogodišnje strukovne škole) u odnosu na ispitanike očeva višeg obrazovanja (F-omjer=5.24). Potonje može ukazivati na to da veću ambiciju za samoaktualizacijom i ostvarenjem vlastitih potencijala pokazuju oni mladi koji su kroz manjeg socijalnog porijekla, a nadmašili su obrazovni status roditelja. Pored toga, ova je dimenzija povezana s religioznom samoidentifikacijom (F-omjer=15.84) pa tako nereligiozni značajno više zastupaju ovu orijentaciju u odnosu na neodlučne i religiozne.

[40] Analizom glavnih komponenata ekstrahirana su dva faktora kojima je objašnjeno ukupno 66.50 posto varijance ispitivanih varijabli. Pri tome je, nakon rotacije, prvi faktor objašnjavao 35.73 posto, a drugi 30.77 posto varijance.

[41] Prvi faktor *strah od različitih vrsta nasilja* obuhvaća varijable: biti žrtvom fizičkog nasilja (0.86), biti opljačkan/a (0.84), teroristički napad (0.78), rat u regiji/svijetu (0.73), ozbiljno se razboljeti (0.70), previše imigranata i izbjeglica (0.66) a drugi faktor *strah od društvenoekonomskog nazadovanja* sadrži varijable: društvena nepravda (0.79), korupcija (0.79), povećanje siromaštva u društvu (0.78), zagađenje i klimatske promjene (0.73), biti bez posla/zaposlenja (0.54).

[42] Ljestvica je trostupanjska (1-uopće ne, 2-donekle, 3 – jako), a prosječna vrijednost prve skale straha od različitih vrsta nasilja je 2, a skale društvenoekonomskog nazadovanja 2.2.

[43] Unatoč postojećim brigama i strahovima, većina ispitanika generalno je zadovoljna svojom životnom situacijom – ponajviše svojim životom općenito i obiteljskim životom (78 posto), kao i svojim krugom prijatelja (74 posto). Može se reći da je u petogodišnjem razdoblju došlo do porasta općeg zadovoljstva životom s obzirom na to da je u istraživanju 2013. (Ilišin i Gvozdanović 2017) životno zadovoljstvo izrazilo 66 posto ispitanika. S druge strane, zadovoljstvo prijateljima ili prijateljstvima doživjelo je značajan pad od 2012. (Ilišin i dr. 2013) s obzirom na to da je tada zadovoljstvo izrazilo visokih 94 posto ispitanika, a 2018. g. gotovo dvadeset posto manje. Svojim obrazovanjem zadovoljno je dvije trećine ispitanika (69 posto), a poslom više od polovice zaposlenih (57 posto). Ispitivane varijable čine jedan faktor općeg životnog zadovoljstva koji je značajno povezan sa spolom ($t=3.17$) pri čemu žene iskazuju veći stupanj životnog zadovoljstva. Također, značajno je povezan s razinom obrazovanja i ispitanika (F-omjer=6.06) i njihovih očeva (F-omjer=6.52) pri čemu najviši stupanj životnog zadovoljstva iskazuju mladi koji su završili tercijarno obrazovanje i ispitanici očeva sa završenim četverogodišnjim srednjim obrazovanjem posebno u odnosu na ispitanike očeva najnižeg obrazovnog stupnja. Ukratko, može se zaključiti da je životno zadovoljstvo povezano sa socijalnim statusom i vjerojatno kvalitetom života koja iz toga proizlazi. Na tom tragu, ispitanici nižeg stupnja obrazovanja (trogodišnje srednje škole) i iz obitelji niskog socioekonomskog statusa (očevi sa završenom osnovnom školom) izražavaju značajno niži stupanj životnog zadovoljstva.

[44] U odnosu na osobnu budućnost društva mladi percipiraju s nešto više opreza. Tako ih 45 posto smatra da će društvo za deset godina biti u boljem stanju nego danas, a desetina je u tom smislu pesimistična. Više od trećine (36 posto) vjeruje da budućnost društva neće biti bitno različita od sadašnjosti, a 8 posto ne može ili ne zna procijeniti. Ispitanici sa završenim višim ili visokim obrazovanjem

očekuju značajno pesimističniju perspektivu budućnosti društva ($\chi^2=25.39$) kao i stariji ispitanici u dobi od 25 do 29 godina ($\chi^2=7.76$).

[45] Odnos prema bivšim zatvorenicima i ovisnicima nije bio ispitan 2012.g.

[46] U istraživanju 2012.g. romsku obitelj prihvaćalo je 24 posto ispitanika a 2018.g. 16 posto ispitanika, dok je homoseksualni par ili osobu 2012.g. prihvaćalo 27 posto a 2018. 37 posto ispitanika (Ilišin i dr., 2013).

[47] Analizom glavnih komponenata ekstrahirana su dva faktora sa svojstvenom vrijednosti većom od 1 te je njima objašnjeno 65.20 posto varijance ispitivanih varijabli. Nakon rotacije prvim faktorom je objašnjeno 35.86 posto, a drugim 29.34 posto varijance varijabli uključenih u analizu.

[48] Prvi faktor sastoji se od sljedećih varijabli: umirovljenički par (0.84), obitelj iz Zapadne Europe (0.80), lokalna obitelj s mnogo djece (0.80), studenti (0.78). Drugi faktor sastoji se od: ovisnici o drogama (0.87), bivši zatvorenici (0.85), obitelj Roma (0.72), izbjeglice (0.57), homoseksualna osoba ili par (0.52).

[49] F-skala sadržava sljedeće tvrdnje ispitivane na ljestvici od 1 do 5 (1-uopće se ne slažem do 5-potpuno se slažem): Ono što mladi najviše trebaju je stroga roditeljska disciplina (M=3); Uvreda nečije časti nikad ne treba biti zaboravljena (M=3.2); Većina ljudi koji ne uspiju u životu jednostavno nemaju dovoljno jaku snagu volje (M=3.3); Trebali bismo imati vođu koji vlada Hrvatskom čvrstom rukom za javno dobro (M=3.5).

[50] Skala nacionalizma sadržava sljedeće tvrdnje ispitivane na ljestvici od 1 do 5 (1-uopće se ne slažem do 5-potpuno se slažem): Bilo bi najbolje kada bi Hrvatska bila naseljena samo pravim Hrvatima (M=2.6); Ne-Hrvati koji žive u Hrvatskoj bi trebali usvojiti hrvatske običaje i vrijednosti (M=3.3); Pravi Hrvat je samo osoba koja ima hrvatske krvi (M=2.8).

[51] Zbog postizanja jednostavnosti faktorske strukture izostavljena je varijabla: mogu se zamisliti u prijateljskom odnosu s osobom druge rase, vjere ili nacionalnosti. Nakon isključivanja te čestice iz analize, identificirana su dva faktora, kojima je objašnjeno 66.52 posto varijance varijabli uključenih u analizu. Pri tome je, nakon rotacije, prvim faktorom objašnjeno 45.03 posto, a drugim 21.50 posto varijance ispitivanih varijabli.

[52] *Faktor multikulturalnosti* sadrži: za Hrvatsku je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura (0.85), useljavanje ljudi iz drugih zemalja u Hrvatsku je dobro za ekonomski razvoj (0.87), ljudi iz drugih zemalja koji bi došli živjeti ovdje obogatili bi kulturu Hrvatske (0.88). Faktor *kulturnog konzervativizma* sadrži: očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti (0.77), ljudi koji dođu živjeti u Hrvatsku trebaju odustati od svojih običaja i potpuno se prilagoditi hrvatskim običajima i tradiciji (0.69).

[53] Naime, 12 posto ispitanika iskusilo je diskriminaciju zbog svoje dobi, po 8 posto mladih zbog svog ekonomskog statusa i spola, a 7 posto zbog stečenog stupnja obrazovanja. Ispitanici su najrijeđe bili diskriminirani s obzirom na kulturna obilježja – po pet posto ispitanika diskriminaciju je ponekad doživljavalo zbog svoje regionalne pripadnosti te političkih i religijskih uvjerenja; po tri posto ispitanika zbog socijalnog angažmana i etničkog porijekla, a tek jedan posto zbog spolne orijentacije. Analizom glavnih komponenata ekstrahirana je jedan faktor koji predstavlja dimenziju *iskustva diskriminacije*. Mladi koji češće osjećaju i prepoznaju da su bili objektom diskriminacije su žene ($t=2.60$), viših stupnjeva obrazovanja (više ili visoko obrazovanje) (F-omjer=3.03) te iz najstarije dobne skupine (F-omjer=6.45).

[54] Tako je u *Deklaraciji o Domovinskom ratu* (NN 102/2000) Hrvatski državni sabor 2000.g. službeno definirao karakter Domovinskog rata: „Republika Hrvatska vodila je pravedan i legitiman, obrambeni i osloboditeljski, a ne agresivni i osvajački rat prema bilo kome u kojem je branila svoj teritorij od velikosrpske agresije unutar međunarodno priznatih granica“ čime je politička institucija zadala službeni diskurs o nedavnoj prošlosti.

[55] Provedenom analizom identificirana su tri faktora sa svojstvenom vrijednosti većom od 1 te je njima objašnjeno 58.23 posto varijance varijabli uključenih u analizu. Međutim, tvrdnja „U raspravama o Domovinskom ratu, treba ograničiti mogućnost da svi građani javno iznose svoje stavove“ bila je saturirana s dva faktora, stoga je isključena iz analize. Nakon njezina isključivanja, ponovno su tri faktora imala svojstvenu vrijednost iznad 1, no između svojstvene vrijednosti drugog i trećeg faktora bila je prisutna veća razlika, te su prema Scree testu, zadržana dva faktora. Ekstrahiranim faktorima objašnjeno je ukupno 50.07 posto varijance varijabli uključenih u analizu, a nakon rotacije prvim faktorom je objašnjeno 27.42 posto, a drugim 22.65 posto varijance. Prvi faktor *nekritički odnos prema Domovinskom ratu* sadržava sljedeće varijable: Domovinski rat za mene je svetinja koju ne treba kritizirati ili preispitivati (0.81), najveću žrtvu u ratu podnijeli su branitelji stoga bi sve njihove zahtjeve trebalo ispuniti (0.78), treba zaustaviti svaki pokušaj sudskog progona hrvatskih vojnika zbog eventualnih zločina počinjenih tijekom Domovinskog rata (0.74), u mojoj obitelji često se razgovara o događajima iz Domovinskog rata (0.72), smatram da sam dobro upoznat s događajima koji su se zbili tijekom Domovinskog rata (0.70), redovito pratim teme vezane za Domovinski rat u medijima (0.67), sve civilne žrtve rata u Hrvatskoj, bez obzira na nacionalnost, zaslužuju jednako poštovanje (0.40). Drugi faktor *otklon od tema Domovinskog rata* obuhvaća: bavljenje nedavnom prošlosti treba prepustiti isključivo povjesni-

čarima (0.78), smatram da se u Hrvatskoj previše raspravlja o Domovinskom ratu i braniteljima umjesto o sadašnjem i budućem razvoju zemlje (0.71), teme vezane uz Domovinski rat i nedavnu prošlost me ne zanimaju (0.68), danas je kvalitetan suživot omogućen Hrvatima i Srbima u područjima koja su nekad bila zahvaćena ratnim sukobom (0.67), u Hrvatskoj bi trebalo dopustiti korištenje jezika i pisma nacionalnih manjina u službenim prostorijama državnih institucija (0.66), najviše znanja o Domovinskom ratu stekao sam u školi (0.60).

[56] Analizom glavnih komponenata ekstrahirana s dva faktora kojima je objašnjeno 69.20 posto varijance ispitivanih varijabli. Nakon rotacije prvim faktorom je objašnjeno 41.90 posto, a drugim 27.3 posto varijance varijabli uključenih u analizu.

[57] „Veze“ kao faktor uspjeha ispitanici prepoznaju najvažnijima već dulje od desetljeća (Ilišin i Radin 2007; Ilišin i Spajčić 2017). Istodobno, usporedba pokazuje da se hijerarhija percipiranih društvenih vrijednosti u proteklom petogodišnjem razdoblju nije dramatično promijenila. Ipak, određeni pomaci se primjećuju, pri čemu su gotovo sve vrijednosti 2018. u odnosu na 2013.godinu prihvaćene slabijim intenzitetom. Pomaci se vide u rangovima pa su tako sljedeći faktori uspjeha zauzeli ipak viša mjesta na ljestvici nego li prije pet godina: poštenje prema drugima (s jedanaestog na šesto mjesto), fakultetske diplome (sa sedmog na četvrto mjesto), znanja i sposobnosti (s petog na drugo mjesto). Iz navedenih podataka nazire se svojevrsna promjena percepcije društvenih „pravila igre“, no buduća će istraživanja dati konačan sud o eventualnim vrijednosnim promjenama.

[58] Provedenom analizom identificirana su tri faktora kojima je objašnjeno ukupno 63.03 posto varijance varijabli uključenih u analizu. Međutim, čestice „Poslušnost i pokornost pretpostavljenima“ i „Spremnost na preuzimanje rizika“ bile su zasićene s više faktora, stoga su isključene iz analize. Nakon njihova isključivanja ponovno su ekstrahirana tri faktora, kojima je objašnjeno ukupno 64.85 posto varijance varijabli uključenih u analizu. Nakon rotacije, udio varijance objašnjene prvim faktorom iznosio je 26.08 posto, drugim 21.38 posto, a trećim 17.39 posto. Prvi faktor *pripadnost grupi i posjedovanje materijalnih resursa* sastoji se od sljedećih varijabli: pripadnost većinskoj naciji (0.78), pripadnost većinskoj religijskoj zajednici (0.74), osobno i/ili obiteljsko bogatstvo (0.70), promućurnost, lukavstvo, snalažljivost (0.70), sreća, sretan slučaj, povoljan stjecaj okolnosti (0.69). Drugi faktor *osobne kompetencije* sadrži: profesionalna odgovornost i zalaganje na poslu (0.80), stečena znanja i sposobnosti (0.79), poštenje, pravednost i korektan odnos prema drugima (0.73), fakultetska diploma (0.66). Treći faktor *nećivilna ponašanja* sadrži sljedeće varijable: podmićivanje (korupcija) utjecajnih osoba (0.84), osobne i obiteljske „veze“ i poznanstva (0.74), politička podobnost (0.68).

[59] Prihvaćanje faktora *pripadnost grupi i posjedovanja materijalnih resursa* (M=3.5) diferencira mlade s obzirom na stupanj obrazovanja ispitanika (F-omjer=12.14) i stupanj obrazovanja oca (F-omjer=5.86) pri čemu veću važnost materijalnim resursima i pripadnosti etničkoj/religijskoj grupi za uspjeh u hrvatskom društvu daju ispitanici nižih obrazovnih stupnjeva te oni čiji očevi također imaju niže stupnjeve obrazovanja. Važnost *osobnih kompetencija* pak, značajno više ističu ispitanici iz najmlađe naspram najstarije dobne skupine (F-omjer=6.26) te oni čiji očevi imaju trogodišnju strukovnu školu naspram fakultetski obrazovnih (F-omjer=5.06). U percepciji *važnosti nećivilnih ponašanja* za društveni uspjeh mladi se ne razlikuju s obzirom na svoja obilježja što znači da ovo uvjerenje dijele neovisno o svojim strukturalnim i drugim karakteristikama.

[60] Interesantna je sklonost mladih (potencijalnom) autoritarnom vođi i čvrstoj ruci i istovremeno nepovjerenje prema političkim vođama tim prije jer ovi pokazatelji nisu značajno povezani, što znači da sklonost autoritarnom vođi nema veze s odnosom povjerenja prema trenutnim političkim liderima (koji možda nisu dovoljno čvrste ruke).

[61] Analizom glavnih komponenata ekstrahirana su dva faktora sa svojstvenom vrijednošću iznad 1, međutim varijable koje se odnose na povjerenje u političke vođe te kolege iz škole, fakulteta ili posla bile su zasićene s oba faktora, stoga su isključene iz analize. Finalno rješenje činila su dva faktora kojima je objašnjeno ukupno 64,45 posto varijance varijabli uključenih u analizu. Nakon rotacije prvim faktorom je objašnjeno 37.49 posto, a drugim 29.96 posto ispitivanih varijabli

[62] Ovaj faktor obuhvaća varijable: ljudi drugih nacionalnosti (0.89), ljudi drukčije vjeroispovijesti (0.88), ljudi drukčijih političkih uvjerenja (0.84) i susjedi (0.51) (aritmetička sredina skale socijalnog povjerenja jest M=3.2). Drugi faktor, parti-kularno povjerenje obuhvaća varijable: članovi bliže obitelji (0.85), članovi šire obitelji (rođaci) i prijatelji (0.74) i prijatelji (0.68) (aritmetička sredina skale parti-kularnog povjerenja M=4.2).

[63] Ispodprosječan angažman mladih u formalnoj politici istraživačku pozornost nužno preusmjerava na neformalne oblike političkog aktivizma koji su inicijalno promatrani kao svojevrsni supstituti ili kompenzacija za institucionalni politički angažman. Istraživanja su pokazala kako mladi uglavnom preferiraju izvaninstitucionalne političke aktivnosti (kao što su demonstracije, bojkoti i potpisivanje peticija) čemu se pridružuje njihova uključenost u volonterski i humanitarni rad te u organizacije civilnog društva koje su primarno zaokupljene rješavanjem parti-kularnih (konkretnih) društvenih problema (Norris 2003; Quéniart 2008; Younnis i Levine 2009; Flanagan i Levine, 2010; Grasso 2016). Naznačeni spektar društvenog angažmana s političkim konotacijama u novije doba je dopunjen aktiv-

nostima na društvenim mrežama i portalima što je optimistički prepoznato kao lako dostupna i vrlo otvorena platforma za proširenje političkog angažmana mladih (Benet 2008; Quintelier i Vissers 2008; Collin 2015; Cammaerts i dr. 2016). U takvom novom kontekstu razvili su se pristupi koji polaze od pluralizacije oblika političke participacije suvremene omladine (Harris i dr. 2010; Hustinx i dr. 2012; Amna i Ekman 2013) što podrazumijeva kombiniranje tradicionalnih i novih oblika građanskog angažman.

[64] Važan pokazatelj političkog interesa i uloge politike u svakodnevnom životu mladih je učestalost rasprave o politici u krugu obitelji, prijatelja i poznanika. Rezultati su na tragu već iskazane slabe političke zainteresiranosti mladih s obzirom na to da 54 posto njih nikad ne raspravlja o politici sa svojom okolinom, dok samo 18 posto raspravlja često ili vrlo često. Kao i kada je bila riječ o općem interesu za politiku, o njoj u privatnom okruženju najmanje raspravljaju ispitanici s nezavršenom ili završenom osnovnom školom ($\chi^2=42.10$), a najčešće oni sa završenim preddiplomskim i diplomskim studijem čiji očevi su također visokoobrazovani ($\chi^2=44.79$).

[65] Zajednička varijanca dobivenih faktora je 59.79 posto, a njihova je konfiguracija sljedeća: *prihvatanje demokratskih pravila* uključuje stavove da je demokracija, općenito, dobar oblik vladavine (0.73) i da je dužnost svakog građanina u demokraciji glasati na izborima (0.72); *prihvatanje društvene konfliktnosti i diktature* uključuje stavove da u svakom društvu postoje konflikti koji mogu biti riješeni samo nasiljem (0.80), da je u određenim okolnostima diktatura bolji oblik vladavine od demokracije (0.77) te da znaju puno o politici (0.74); *isticanje demokratskih deficita* uključuje stavove da političare nije briga za mišljenje mladih (0.76), da Hrvatskoj u ovom trenutku treba jaka stranka koja predstavlja obične ljude (0.70), da bi Hrvatska trebala imati jakog vođu koji vlada čvrstom rukom za opće dobro (0.63) i da bi mladi ljudi trebali imati više mogućnosti da se u politici čuje njihov glas (0.53).

[66] U isticanju demokracije, jednakosti i osobnih sloboda kao vrijednosti, mladi se međusobno statistički značajno ne razlikuju. S druge strane, zapošljavanje kao vrijednost natprosječno ističu najstariji ispitanici ($\chi^2=9.47$), a najmanje oni u dobi od 20 do 24 godine te mladi koji su završili osnovnu školu ($\chi^2=12.35$) što je i očekivano jer su najudaljeniji od vremena kada će morati razmišljati o dobivanju posla. Ekonomsku dobrobit građana ($\chi^2=7.60$) i ljudska prava ($\chi^2=6.80$) kao vrijednosti natprosječno navode mlade žene. Istodobno, vladavinu prava natprosječno ističu akademski obrazovani ($\chi^2=20.95$), a ispodprosječno niže obrazovani ispitanici, dok sigurnost kao vrijednost najviše ističu oni sa završenom trogodišnjom strukovnom školom ($\chi^2=20.82$), a najmanje mladi koji su završili neki stupanj akademskog obrazovanja.

[67] Prethodni podaci sugeriraju kako mlade ponajviše tište problemi socioekonomske naravi. U tom je kontekstu zanimljivo vidjeti kako percipiraju razvoj ekonomske situacije građana Hrvatske u narednih 10 godina. Rezultati pokazuju da je optimizam skromno prisutan jer 34 posto ispitanika očekuje da će se ekonomska situacija poboljšati, 40 posto da će ostati ista (znači, relativno nepovoljna), 16 posto da će se pogoršati, dok ih 10 posto ne može procijeniti. Pesimizam i optimizam u pogledu hrvatske ekonomske budućnosti ravnomjerno je raspoređen u svim podskupinama mladih.

[68] Zajednička varijanca dobivenih faktora je 68.80, a njihova je konfiguracija sljedeća: *osiguranje ekonomskog i demokratskog razvoja* obuhvaća smanjenje nezaposlenosti (0.85), ekonomski rast i razvoj (0.85), borbu protiv kriminala i korupcije (0.83), socijalnu pravednost i socijalnu sigurnost za sve (0.77), poboljšanje položaja mladih (0.75), osiguranje ljudskih prava i sloboda (0.72), očuvanje prirodnog okoliša (0.62) i poticanje demografskog rasta (0.61); *jačanje nacionalne sigurnosti i identiteta* obuhvaća jačanje vojne snage i državne sigurnosti (0.86), očuvanje nacionalnog identiteta (0.75), borbu protiv ilegalnog useljavanja ljudi (0.73), poboljšanje položaja žena (0.60) i razvoj privatnog poduzetništva (0.59).

[69] Identično dno ljestvice povjerenja ustanovljeno je i u istraživanju iz 2012. godine (kao, uostalom, i u svim drugim istraživanjima mladih) na temelju čega se može konstatirati kako je među mladima trajno prisutna kriza povjerenja u političke institucije. No, kako su na vrhu ljestvice stalno prisutne vojska, policija i religijske institucije, može se pretpostaviti kako je među mladima prisutno autoritarno usmjerenje sa stanovitim militarističkim naznakama. Potonje je, vjerojatno, posljedica relativno nedavne ratne prošlosti i mirnodopskog djelovanja vojske u saniranju posljedica elementarnih nepogoda te aktualnog angažmana policije na zaštiti državnih granica od ilegalnih imigranata, dok povjerenje u religijske institucije zacijelo izrasta iz dominantne religioznosti hrvatskog stanovništva i sveprisutnosti Katoličke Crkve u ukupnom društvenom životu zemlje.

[70] Zajednička varijanca dobivenih faktora je 63.94 posto, a njihova je konfiguracija sljedeća: *nositelj političke i ekonomske moći* uključuju Hrvatski sabor (0.83), Vladu (0.83), političke stranke (0.82), lokalnu vlast (0.71), Predsjednicu Republike (0.65), banke (0.59), pravosuđe (0.58) i velike tvrtke (0.53); *civilni sektor i međunarodne organizacije* obuhvaćaju volonterske pokrete (0.73), organizacije civilnog društva (0.70), Ujedinjene narode (0.70), OSCE (0.69), IMF (0.61), Europsku uniju (0.56), NATO (0.55) i sindikate (0.55); *represivne, medijske i vjerske institucije* obuhvaćaju policiju (0.79), vojsku (0.76), medije (0.68) i vjerske institucije (0.64).

[71] O naglašenom nacionalnom identitetu govore i podaci o percepciji položaja Hrvatske u međunarodnom kontekstu. Tako je 64 posto ispitanika ponosno što su građani Hrvatske (9 posto ne ističe taj ponos), pri čemu ih 50 posto smatra da interesi Hrvatske nisu dovoljno naglašeni u svjetskoj politici (nasuprot 11 posto onih koji se s tim ne slažu), a 31 posto se nada da će međunarodna važnost Hrvatske rasti u nekoliko narednih godina (s čime se ne slaže 22 posto ispitanika). Istovremeno – i to unatoč vrlo nepovoljnoj demografskoj situaciji u zemlji – samo se 20 posto ispitanika slaže (a 38 posto ne slaže) kako bi Hrvatska trebala primiti više useljenika, a još manje, tj. 15 posto (nasuprot 43 posto onih koji se ne slažu) drži da bi trebala primiti više izbjeglica. Svi se ispitanici podjednako slažu kako hrvatski nacionalni interesi nisu adekvatno zastupljeni u svjetskoj politici. S druge strane, potencijalno gostoprimstvo izbjeglicama ($\chi^2=20.09$) i useljenicima ($\chi^2=20.09$) najmanje iskazuju mladi sa završenom trogodišnjom strukovnom školom. Osjećaj ponosa što su građani Hrvatske smanjuje se paralelno s porastom životne dobi ($\chi^2=14.25$), kao što se i usporedo s porastom razine obrazovanja ($\chi^2=18.09$) smanjuje uvjerenje kako će se međunarodna važnost Hrvatske povećati.

[72] Usporedba podataka za Hrvatsku i EU zorno pokazuje kako je EU po sudu većine ispitanika superiorna Hrvatskoj u pogledu poštivanja gotovo svih ispitivanih vrijednosti, među kojima se osobito ističe slab status zapošljavanja i ekonomske dobrobiti građana u Hrvatskoj i istodobno velika prednost Europske unije. Pritom je važno upozoriti kako se radi o vrijednostima koje su osobno ispitanicima – uz sigurnost i osobnu slobodu – prethodno pokazale najvažnijima što može biti jedan od motiva za iseljavanje iz domovine u razvijenije europske zemlje. Mladima je osobno jako važna i sigurnost što je jedina iznimka u korist Hrvatske, a što je zacijelo posljedica okolnosti da Hrvatska nije bila metom terorističkih napada kao neke druge europske zemlje. No izostanak takvog neposrednog traumatičnog iskustva može umanjiti važnost te vrijednosti kada se nađe u konkurenciji s potrebom rješavanja akutnih socioekonomskih problema na individualnoj razini.

[73] Zajednička varijanca dobivenih faktora je 71.82 posto, a njihova je konfiguracija sljedeća: *liberalno-demokratske vrijednosti* obuhvaćaju osobnu slobodu (0.84), sigurnost (0.83), ljudska prava (0.80), demokraciju (0.74) i jednakost (0.69); *socioekonomske vrijednosti* uključuju zapošljavanje (0.89), ekonomsku dobrobit građana (0.83) i vladavinu prava (0.64).

[74] Zajednička varijanca ekstrahiranog faktora iznosi 62.54 posto, a saturacija vrijednosti od 0.84 do 0.69.

[75] Kako među mladima prevladava percepcija pozitivnih promjena koje su se dogodile nakon ulaska Hrvatske u EU, nije neočekivan nalaz da podržavaju i ostanak zemlje u toj asocijaciji. Rezultati pokazuju da je ta potpora vrlo respektabilna: 67 posto ispitanih smatra da Hrvatska ne treba izaći iz EU, 10 posto misli da treba, a 23 posto nema izgrađen stav. Po tome što nemaju stava osobito se ističu najmlađi ispitanici ($\chi^2=16.52$) koji su završili osnovnu školu ($\chi^2=19.10$), dok najstariji ispitanici koji su stekli akademsko obrazovanje, nešto češće od ostalih ispitanika smatraju da Hrvatska treba napustiti Europsku uniju, a što je u skladu s njihovom prethodno ustanovljenom skepsom kada je riječ o uspješnosti europske integracije Hrvatske.

[76] Zajednička varijanca ekstrahiranih faktora je 57.53 posto, a njihova je konfiguracija sljedeća: *pozitivne socioekonomske i političke posljedice integracije* uključuju viši životni standard ljudi u Hrvatskoj (0.81), bolje mogućnosti zapošljavanja u Hrvatskoj (0.81), kvalitetniji i brži gospodarski razvoj Hrvatske (0.80), bolje i kvalitetnije obrazovanje u Hrvatskoj (0.75), bržu demokratizaciju društva (0.68), bolju realizaciju hrvatskih interesa u europskoj politici (0.66) i bolju vojnu zaštitu Hrvatske (0.61); *negativne političke i socioekonomske posljedice integracije* obuhvaćaju narušavanje suvereniteta hrvatske države (0.76), ograničavanje gospodarskog razvoja Hrvatske (0.75), ugrožavanje nacionalnog identiteta hrvatskog naroda (0.72) i ovisnost Hrvatske o razvijenim europskim zemljama (0.59); *pozitivne sociokulturne posljedice integracije* uključuju veće mogućnosti za putovanja i sklapanje prijateljstava (0.48), bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda (0.77) i bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava u Hrvatskoj (0.45).

[77] FES Youth in East Europe (YEE) studies <http://projects.ff.uni-mb.si/cepss/index.php/youth-studies/>

[78] Kvalitativno istraživanje potencijalnih migracija mladih provedeno 2017. godine (Potočnik i Adamović 2017) pokazalo je da su mladi izrazili nevoljkost za emigriranje, za koje bi se u većem broju odlučili u uvjetima kada u Hrvatskoj ne bi mogli ostvariti svoje privatne i karijerne ciljeve. Pritom preferiranje ostanaka u Hrvatskoj objašnjavaju zadovoljstvom trenutnim životom, vezanosti uz obitelj, (lokal)patriotizmom te percipiranim poteškoćama pri preseljenju. S druge strane, mladi skloni odlasku i dugotrajnijem ostanu u inozemstvu kao poticaje za emigriranje navode razloge koji variraju od utjecaja prijatelja koji su već otišli u inozemstvo, obrazovanja, zapošljavanja, preko općenitog nezadovoljstva životom u RH, do političkih razloga. Jedan dio mladih kao primarnu posljedicu života u inozemstvu, ističe život u „uređenijoj zemlji“, gdje će se njihovo obrazovanje i rad cijeliti na odgovarajući način.

[79] Posjedovanje knjiga u domaćinstvu koristi se kao indikator kulturnog kapitala ispitanika.

[80] Ljestvice kojima je mjerena namjera preseljenja u druge zemlje u istraživanju provedenom 2018. i 2012. nisu potpuno usporedive. U 2018. korištena je peterostupanjaska ljestvica za iskazivanje želje za preseljenjem, a 2012. korištena je četverostupanjaska pa je ovdje uspoređivan potencijal za odlazak/ostanak, tj. svi oni koji su izrazili želju za odlaskom (ukupno) te svi oni koji nisu izrazili želju za odlaskom.

[81] Problematiku odlaska treba, osim u kontekstu globalne ekonomske krize 2008.-2009. koja je osobito jako pogodila tranzicijske zemlje, sagledati i u svjetlu činjenice da tranzicija nije završila ulaskom Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine jer je u mnogim aspektima ostala nedovršena (struktura gospodarstva i politički utjecaj na gospodarstvo, institucionalno naslijeđe bivšeg političkog sustava, loše provedena privatizacija, nedostatna i nerazvojna pomoć Zapada) (Haramija i Njavro 2016). Hrvatska se, zbog svega toga, našla među zemljama koje gospodarski nazaduju s visokom nezaposlenošću mladih (od 15–24 godine) koja se od 2013. do 2017. postupno smanjivala (s prvotnih 50 na 27 posto). Što se emigracijskih aspiracija mladih tiče, one su itekako prisutne, kao što je to bio slučaj i s drugim zemljama po ulasku u EU (Rumunjska, Slovenija, Bugarska) (Van Mol 2016), ali Hrvatska je i stvarno pogodena emigracijama ukupnog stanovništva jer podaci pokazuju kako se godišnji broj emigranata neprestano uvećavao od npr. 9.940 (2009.), 20.858 (2014.) do 36.436 emigranata 2016. godine pa to čitavo razdoblje od 2009. karakterizira negativan migracijski saldo. Izvor: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/07-01-02_01_2017.htm (Pristupljeno 18. srpnja 2018.)

[82] Spol se pokazao značajno povezan s vremenskim planovima za odlazak jer su u svim kategorijama (osim za odlazak za više od pet godina) muškarci zastupljeniji od žena ($\chi^2=18.56$). Nadalje, u svim vremenskim planovima dominiraju najstariji ispitanici, osim u kategoriji odlaska za više od 5 godina u kojoj prevladavaju najmlađi ispitanici ($\chi^2=52.64$). Za vrlo brzi odlazak (kroz 6 mjeseci ili u sljedeće dvije godine) najviše su zainteresirani ispitanici s trogodišnjom srednjom školom, dok obrazovaniji (četverogodišnja srednja škola i viša/visoka naobrazba) preferiraju odlazak u sljedećih pet godina ($\chi^2=68.68$). U prva dva kraća vremenska razdoblja (u sljedećih 6 mjeseci ili 2 godine) najčešće bi željeli otići oni čiji otac ima srednju naobrazbu (trogodišnju ili četverogodišnju), dok bi u sljedećih 5 godina najviše željeli otići oni čiji otac ima visoko obrazovanje ($\chi^2=39.64$). U planovima za odlazak istaknule su se dvije regije, a to su Slavonija (iz koje su najčešće ispitanici koji bi željeli najbrže napustiti Hrvatsku, tj. za 6 mjeseci ili u roku od 2 godine) i Dalmacija iz koje su češće ispitanici koji bi željeli otići u sljedećih pet godina ($\chi^2=69.68$).

[83] Komparacije u odnosu na 2012. godine su samo ilustrativne prirode jer skala glavnih razloga za odlazak nije identična.

[84] Zemlje drugog izbora bile su: Njemačka (17 posto), Austrija (15 posto), nesigurnih je bilo 10 posto, za Veliku Britaniju bi se odlučilo 9 posto mladih, za Švicarsku 8 posto, Nizozemsku, SAD i Švedsku po 6 posto, a ostale zemlje drugog izbora pojedinačno su prikupile manje od 5 posto odgovora mladih. Švedska (14 posto), Švicarska (13 posto), Njemačka (9 posto), Velika Britanija i Austrija (po 8 posto), Nizozemska i Danska (po 7 posto), te Norveška (6 posto) ulaze u vrh liste zemalja koje mladima predstavljaju treći izbor pri razmišljanju o potencijalnom preseljenju.

[85] Slobodno vrijeme hrvatske mladeži uvelike je slično dokolici mladih u regionalnom okruženju (Ilišin i dr. 2013; Flere i dr. 2014; Tomanović i Stanojević 2015; Žiga i dr. 2015). Druga istraživanja provedena u Hrvatskoj u tranzicijskom razdoblju (Ilišin 2006, 2007, 2014, 2017; Ilišin i Radin 2002; Bouillet 2008; Bouillet i dr. 2008; Krolo i dr. 2016) pokazala su kako hrvatska omladina u gotovo svim aktivnostima participira više od starijih, posebice u onima koje se odvijaju izvan doma, pri čemu s približavanjem 30. godini života takva participacija počinje opadati. Ujedno, komparativne analize pokazuju kako su tijekom posljednjih dvadesetak godina hijerarhija i strukturira aktivnosti slobodnog vremena ostale razmjerno stabilne. Međutim, dogodile su se promjene u intenzitetu participacije u aktivnostima dokolice tako da se među mladima smanjilo sudjelovanje u većini ispitivanih aktivnosti, a samo u nekim rijetkim slučajevima participacija se povećala. Potonje se prvenstveno tiče velikog rasta korištenja novih tehnologija i interneta (Potočnik 2007, 2014; Ilišin i dr. 2013) i to posebice u svrhu komuniciranja i pristupa društvenim mrežama. Ustanovljeni trendovi sugeriraju kako je među mladima došlo do preorijentacije u prioritetima pri čemu se pasivizacija zbiva upravo u onim sadržajima slobodnog vremena koji imaju velikih potencijala za kultiviranje i podizanje kvalitete života.

[86] U kontekstu saznanja kako od adolescentskog razdoblja mladi postaju izrazito usmjereni na svoje vršnjake zanimljiva je dominacija provođenja slobodnog vremena s obitelji. Treba pretpostaviti da je to primarno posljedica okolnosti da 71 posto ispitanika živi s roditeljima i još 13 posto s obitelji koju su osnovali, a život u zajedničkom kućanstvu podrazumijeva svakodnevno obiteljsko okupljanje i obavljanje kućnih obveza. Tu je riječ o tzv. poluslobodnom vremenu i manje je vjerojatno da se radi o zajedničkom sudjelovanju u nekoj aktivnosti dokolice (tim prije jer 76 posto mladih raspolaže vlastitom sobom u kojoj se mogu posvetiti nekim aktivnostima po vlastitu izboru).

[87] Podatak da 69 posto ispitanika odgovara da često ne radi ništa, druži se ili opušta, primjetno odudara od dosadašnjih saznanja, po kojima su druženja s prijateljima najučestalija aktivnost (76 posto), dok je ljenčarenju često sklono 35 posto mladih (Ilišin 2017). Stoga se može pretpostaviti da su u ovom ispitivanju

mladi prvenstveno odgovarali misleći na druženja i opuštanje – neovisno s kim i u kojim prostorima – a ne na potpuno nesadržajno provođenje dokolice.

[88] Po takvom načinu provođenja slobodnog vremena hrvatska mladež slična je svojim vršnjacima iz drugih ispitivanih zemalja, no evidentirana su i znakovita odstupanja. Konkretno, mladi u Hrvatskoj najmanje često slušaju glazbu, izlaze s prijateljima te sudjeluju u sportskim i kreativnim aktivnostima, dok u kategoriji „nikada“ bilježe najniže rezultate u slučaju čitanja novina, igranja videoigara i opuštanja i ljenčarenja. Naznačene razlike sugeriraju kako hrvatska mladež u svom slobodnom vremenu u nešto manjoj mjeri inklirina intelektualno i fizički zahtjevnijim sadržajima nego njihovi vršnjaci u široj regiji.

[89] Zajednička varijanca dobivenih faktora je 57.97 posto, a njihova je konfiguracija sljedeća: *usmjerenost na duhovnost i društveni angažman* uključuje čitanje o duhovnosti i osobnom razvoju (0.76), provođenje vremena u centrima za mlade (0.76), volontiranje u društvenim projektima, inicijativama i udrugama (0.73), meditaciju i vježbanje joge (0.71) i putovanja u inozemstvo (0.65); *zabava i opuštanje* uključuje slušanje glazbe (0.71), provođenje vremena s obitelji (0.65), nikakve aktivnosti, druženje i opuštanje (0.61), gledanje filmova (0.58) i kupovinu (.42); *zaokupljenost izlascima* uključuje izlaske u kafiće, barove i klubove (0.73) i izlaske s prijateljima (0.71); *usmjerenost na osobni razvoj* obuhvaća čitanje knjiga (0.70), čitanje novina/magazina (0.63) i bavljenje kreativnim aktivnostima (0.52); *zaokupljenost videoigrama i sportom* uključuje igranje videoigara (0.76) i sportske aktivnosti (0.58).

[90] Kvaliteta i dinamika provođenja slobodnog vremena, uz dostupnost raznih sadržaja i raspoloživost vremena, ovisi i o finansijskim sredstvima. U tom smislu je indikativna percepcija mladih o tome s koliko novca raspolažu za zadovoljavanje svojih osobnih potreba. Rezultati ispitivanja pokazuju kako 67 posto ispitanika procjenjuje da, u usporedbi sa svojim vršnjacima, raspolažu s podjednakim iznosom novca, 15 posto ih smatra da raspolažu sa znatno ili nešto više i 16 posto sa znatno ili nešto manje novca, dok ih 2 posto ne zna ili nije odgovorilo. To znači da je otprilike svaki šesti ispitanik frustriran jer si ne može priuštiti ono što je većini njegovih vršnjaka finansijski dostupno. Analiza pokazuje da potencijalno više nezadovoljnih ima među najmlađim ispitanicima ($\chi^2=25.98$) jer s porastom životne dobi opada procjena da raspolažu s ispodprosječnim, a raste procjena da raspolažu s natprosječnim finansijskim sredstvima za zadovoljenje osobnih potreba. Također, i mladi sa završenom trogodišnjom strukovnom školom ($\chi^2=76.54$), kao i oni čiji su očevi najnižeg stupnja obrazovanja ($\chi^2=60.17$), najčešće procjenjuju da raspolažu s ispodprosječnim finansijskim sredstvima, pri čemu procjena raspolaganja s natprosječnim novčanim izvorima raste sa stupnjem obrazovanja.

[91] Mladi u Hrvatskoj u usporedbi sa svojim vršnjacima u drugim ispitivanim zemljama primjetno više internet koriste za bankarsko poslovanje, kupnju i ocjenjivanje proizvoda, najmanje često „skidaju“ i gledaju filmove, a najrjeđe nikada ne igraju igrice. Ove razlike pokazuju kako je hrvatska mladež nešto više okrenuta utilitaranom korištenju interneta i to upravo u onim područjima za koja se očekuje kako će u relativno bliskoj budućnosti postati dominantan način obavljanja određenih poslova.

[92] Zajednička varijanca dobivenih faktora je 53.28 posto varijance, a njihova je konfiguracija sljedeća: *utilitarni razlozi* uključuju *email* (0.77), internet bankarstvo (0.71), internet kupovinu (0.69), čitanje vijesti i dobivanje informacija (0.62), ocjenjivanje proizvoda i usluga (0.53) te potrebe obrazovanja i posla (0.44); *preuzimanje i dijeljenje sadržaja* uključuje dijeljenje slika, videa i glazbe (0.69), preuzimanje ili slušanje glazbe (0.68), preuzimanje ili gledanje videa i filmova (0.67) i igranje igrice (0.63); *komunikacijski razlozi* uključuju komunikaciju s prijateljima i rođacima putem Skypea, WhatsAppa, Vibera itd. (0.79) i korištenje društvenih mreža (0.79).

LITERATURA

- Adamović, Mirjana; Maskalan, Ana (2017): Pogled iz rodne perspektive na neke vrijednosti i interese mladih, in: Vlasta Ilišin/Vedrana Spajčić Vrkaš (eds.): *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 379–398.
- Adamović, Mirjana; Mežnarić, Silva (2003): Potencijalni i stvarni „odljev“ znanstvenog podmlatka iz Hrvatske: empirijsko istraživanje. *Revija za sociologiju*, 34(2): 143–160.
- Akrap, Anđelko; Čipin, Ivan (2011): *Zaposlenost žena i fertilitet u Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Albacete, Gema Garcia (2014): *Young People's Political Participation in Western Europe. Continuity or Generational Change?* London: Palgrave Macmillan.
- Altemeyer, Bob (1981): *Right-wing authoritarianism*. University of Manitoba press.
- Almond, Gabriel Abraham; Verba, Sidney. (1989): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park: Sage Publications.
- Amna, Erik; Ekman, Joakim (2013): Standby citizens: diverse faces of political passivity. *European Political Science Review* 6(2): 261–281.
- Baranović, Branislava (2002): Mladi u Hrvatskoj – između nacionalnog identiteta i europske integracije, in: Vlasta Ilišin/Furio Radin (eds.): *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 125–154.
- (ed) (2015): *Koji srednjoškolci namjeravaju studirati? Pristup visokom obrazovanju i odabir studija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Barkan, Steven E. (2011): *Sociology: Understanding and Changing the Social World*; available at: <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=olbp61047> (Pristupljeno 15. veljače 2018.).
- Benet, W. Lance (2008): Changing citizenship in the digital age. *Civic life online: learning how digital media can engage youth*: 1–24.
- Billante, Nicole; Saunders, Peter (2002): *Six Questions about Civility*. CIS Occasional Paper 82, The Centre for Independent Studies.
- Blanuša, Nebojša (2011): Euroskepticizam u Hrvatskoj, in: Ivan Šiber (ed.): *Hrvatska i Europa. Strahovi i nade*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 11–46.
- Blanuša, Nebojša; Šiber, Ivan (2011): Nade i strahovi mladih prema Europskoj Uniji, in: Ivan Šiber (ed.): *Hrvatska i Europa. Strahovi i nade*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 86–119.
- Bouillet, Dejana (2008): Slobodno vrijeme zagrebačkih studenata: prilika za hedonizam ili samoostvarenje. *Sociologija i prostor*, 46(3–4): 341–367.
- (2014): Neki aspekti obiteljskog života studenata, in: Vlasta Ilišin (ed.): *Sociološki portret hrvatskih studenata*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 29–55.
- (2017): Zdravlje i rizična ponašanja suvremene generacije mladih, in: Vlasta Ilišin/Vedrana Spajčić Vrkaš (eds.): *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 319–346.
- Bouillet, Dejana; Ilišin, Vlasta; Potočnik, Dunja (2008): Continuity and Changes in Croatian University Students' Leisure Time Activities (1999–2004). *Sociologija i prostor*, 46(2): 123–142.
- Bovan, Kosta; Širinić, Daniela (2016): (Ne)demokratski stavovi maturanata u Hrvatskoj – prisutnost i odrednice, in: Marko Kovačić/Martina Horvat (eds.): *Od podanika do građana: razvoj građanske kompetencije mladih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, GONG, 73–89.
- Braš Roth, Michelle; Markočić Dekanić, Ana; Markuš Sandrić, Marina (2017): *PISA 2015 – Prirodoslovne kompetencije za život*. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.
- Caliendo, Marco; Schmidl, Ricarda (2016): Youth unemployment and active labor market policies in Europe. *IZA Journal of Labor Policy*, 5(1): 1–30.
- Cammaerts, Bart; Bruter, Michael; Banaji, Shakuntala; Harrison, Sarah; Anstead, Nick (2016): *Youth Participation in Democratic Life. Stories of Hope and Disillusion*. London: Palgrave Macmillan.
- Castles, Stephen (2010): Why migration policies fail, *Ethnic and Racial Studies*, 27(2): 205–227.
- Castles, Stephen; Miller, J. Mark (1993): *The Age of Migration. International population Movements in the Modern World*. New York: The Guilford Press.
- Collin, Philipa (2015): *Young Citizens and Political Participation in a Digital Society. Addressing the Democratic Disconnect*. London: Palgrave Macmillan.
- Columbus, Alexandra (ed) (2006): *Advances in Psychology Research, Volume 39*. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Čudina-Obradović, Mira; Obradović, Josip (2006): *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Dalton, Russell J. (2011): *Engaging Youth in Politics. Debating Democracy's Future*. New York & Amsterdam: International Debate Education Association.
- Deklaracija o Domovinskom ratu. (NN 102/2000). Hrvatski državni sabor.
- DeBardeleben, Joan; Pammett, Jon (2009): *Activating the Citizen. Dilemmas of Participation in Europe and Canada*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Doherty, Noeleen; Dickmann, Michael; Mills, Timothy (2010): Mobility attitudes and behaviours among young Europeans. *Career Development International*, 15(4): 378–400.
- Dragun, Antonio; Relja, Renata (2006): Akademska mobilnost studenata: stavovi studenata Ekonomskog fakulteta u Splitu. *Revija za sociologiju*, 27(1–2): 63–76.
- Dumazedier, Joffre (1967): *Towards A Society of Leisure*. New York: Free Press.
- (1974): *Sociology of Leisure*. Amsterdam: Elsevier.
- DZS (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske) (2017): https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/07-01-02_01_2017.htm (Pristupljeno 18. srpnja 2018)
- Đuranović, Marina (2013): Obitelj i vršnjaci u životu adolescenata. *Napredak – časopis za pedagojsku teoriju i praksu*, 154(1–2): 31–46.
- Elster, Jon (2007): *Explaining Social Behaviour: More Nuts and Bolts for Social Science*. New York: Cambridge University Press.
- Eurofound (2017): *Long-term unemployed youth: Characteristics and policy responses*; available at <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2017/long-term-unemployed-youth> (Pristupljeno 23. veljače 2018.).
- European Commission (2017): Pregled obrazovanja i osposobljavanja za 2017. — Hrvatska. https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/monitor2017-hr_hr.pdf (Pristupljeno 18. lipnja 2018.).
- Eurostat (2011): Income, Social inclusion and Living conditions. European Commission.
- Eurostat (2015): Marriage and birth statistics – new ways of living together in the EU http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_birth_statistics_-_new_ways_of_living_together_in_the_EU#cite_note-3 (Pristupljeno 22. srpnja 2018.).
- Eurostat (2015): Being young in Europe today <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6776245/KS-05-14-031-EN-N.pdf/18bee6f0-c181-457d-ba82-d77b314456b9> (Pristupljeno 15. srpnja 2018.).
- Eurostat (2017): Being young in Europe today – family and society. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Being_young_in_Europe_today_-_family_and_society (Pristupljeno 15. svibnja 2018.).
- Eurostat (2017): 7 in 10 people in the EU live in a dwelling they own <http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20171102-1?inheritorRedirect=true> (Pristupljeno 13. veljače 2018.).
- Eurostat (2018): [ilc_lvps08] http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvps08&lang=en (Pristupljeno 13. srpnja 2018.).
- European Commission (2017): *Pregled obrazovanja i osposobljavanja za 2017. – Hrvatska*. https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/monitor2017-hr_hr.pdf (Pristupljeno 18. lipanj 2018.).
- Eurostat (2017): available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics (Pristupljeno 23. veljače 2018.).
- Eurostat Database <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Pristupljeno 23. veljače 2018.).
- Eurostat [yth_demo_030] available at http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/YTH_DEMO_030 (Pristupljeno 18. veljače 2018.).
- Eurostat [yth_empl_010] available at: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=yth_empl_010&lang=en, (Pristupljeno 15. veljače 2018.).
- Eurostat [tessi171] <http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/product?code=tessi171> (Pristupljeno 15. lipnja 2018.).
- Eurostat [ilc_mdmsd07] http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_mdmsd07&lang=en (Pristupljeno 15. lipnja 2018.).
- Eurostat [ilc_mddd11] http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_mddd11&lang=en
- Eurostat <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Pristupljeno 15. lipnja 2018.).
- Eurostat [tipslm80]: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tipslm80&tableSelection=1> (Pristupljeno 1. lipnja 2018.).

- Eurostat database <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Pristupljeno 1. lipnja 2018.).
- Euronews (2017) <http://www.euronews.com/2017/09/05/people-living-alone-europe-solo-living> (Pristupljeno 13. srpnja 2018.).
- Fahmy, Eldin (2006): *Young Citizens. Young People's Involvement in Politics and Decision Making*. Aldershot: Ashgate.
- Farnell, Thomas (ed.) (2011): *Socijalna i ekonomska slika studentskog života u Hrvatskoj. Nacionalno izvješće istraživanja EUROSTUDENT za Hrvatsku*. Zagreb: Institut za razvoj obrazovanja.
- Farthing, Rys (2010): The politics of youthful antipolitics: representing the 'issue' of youth participation in politics. *Journal of Youth Studies* 13(2): 181–195.
- FES Youth in East Europe (YEE) studies; available at: <http://projects.ff.uni-mb.si/cepss/index.php/youth-studies/> (Pristupljeno 23. veljače 2018)
- Filipić, Petar (2007): Uvod u makroekonomiju stanovanja, *Ekonomski pregled*, 58(7–8): 393–420.
- Hrvatska u brojkama 2015 (2015) Zagreb: Državni zavod za statistiku. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/CroInFig/croinfig_2015.pdf (Pristupljeno 15. veljače 2018)
- Flanagan, Constance; Levine, Peter (2010): Civic engagement and the transition to adulthood. *Future of Children* 20(1): 159–179.
- Flere, Sergej; Klanjšek, Rudi; Lavrič, Miran; Kirbiš, Andrej; Tavčar Krajnc, Marina; Divjak, Marko; Boroja, Tjaša; Zagorc, Barbara; Naterer, Andrej (2014): *Slovenian Youth 2013. Living in times of disillusionment, risk and precarity*. Maribor/Zagreb: CEPYUS/Friedrich Ebert Stiftung.
- Forbrich, Joerg (ed.) (2005): *Revisiting Youth Political Participation. Challenges for Research and Democratic Practice in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Franc, Renata; Međugorac, Vanja (2015): Mladi i (ne) povjerenje u institucije: moguće odrednice i posljedice, in: Vlasta Ilišin/Anja Gvozdanović/Dunja Potočnik (eds.): *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu / Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 47–65.
- Franc, Renata; Perasović, Benjamin; Mustapić, Marko (2017): Youth, History and a Crisis of Democracy? Perspectives from Croatia, in: Hilary Pilkington/Gary Pollock/Renata Franc (eds): *Understanding Youth Participation Across Europe*. London: Palgrave Macmillan, 123–153.
- Fulgosi, Ante; Radin, Furio (1982): *Stilovi života zagrebačkih srednjoškola*. Zagreb: CDD SSOH.
- Furlong, Andy; Cartmel, Fred (2012): Social Change and political engagement Among Young People: Generation and 2009/2010 British Election Survey. *Parliamentary Affairs*, 65(1): 13–28.
- Galić, Branka (2011): Društvena uvjetovanost rodne diskriminacije, in: Željka Kamenov/Branka Galić (eds.): *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj. Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj“*. Zagreb: Vlada RH, Ured za ravnopravnost spolova, 9–27.
- Gammon, Sean; Elkington, Sam (eds) (2015): *Landscapes and Leisure. Space, Place and Identities*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gelo, Jakov; Akrap, Anđelko; Čipin, Ivan (2005): *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća)*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Georg, Werner. (2016): Transmission of cultural capital and status attainment—an analysis of development between 15 and 45 years of age. *Longitudinal and Life Course Studies*, 7(2), 106–123.
- Gelo, Jakov; Smolić, Šime; Strmota, Marin (2011): Sociodemografske odrednice zaposlenosti žena u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 20(111): 69–88.
- Golub, Branka (2000): Potencijalni (profesionalni i vanjski) egzodus mladih znanstvenika, in: Prpić, Katarina (ed.): *U potrazi za akterima znanstvenog i tehnološkog razvoja*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 129–186.
- (2003): Zašto odlazimo?, *Društvena istraživanja*, 12(1–2): 115–140.
- Grasso, Maria T. (2016): *Generations, Political Participation and Social Change in Western Europe*. London: Routledge.
- Hammond, Ron; Cheney, Paul; Pearsey, Reawyn (2015): *Sociology of the Family*; available at:
- Haramija, Pavle; Njavro, Đuro (2016): Tranzicija i njezini rezultati — zašto tranzicija iz komunističkog u demokratski sustav tržišnog gospodarstva nije ostvarila očekivanja, *Obnovljeni život*, 71(4): 515–528.
- Harris, Anita; Win, Johanna; Younes, Salem. (2010): Beyond apathetic or activist youth. 'Ordinary' young people and contemporary forms of participation. *Young* 18(1): 9–32.
- Harris, David (2005): *Key Concepts in Leisure Studies*. London: Sage Publications Ltd.
- Haworth, John Trevor; Veal, Anthony James (eds). (2004): *Work and Leisure*. New York: Routledge. http://freesociologybooks.com/Sociology_Of_The_Family/02-Studying_Marriage_and_Families.php (Pristupljeno 12. February 2018.).
- Hodžić, Alija (2014): *Konoba u svjetskom kasinu*. Zagreb: Razlog.
- Hurrelmann, Klaus; Weichert, Michael (eds.) (2015): *Lost in Democratic Transition? Political Challenges and Perspectives for Young People in South East Europe*. Berlin, Maribor, Skopje: Friedrich Ebert Stiftung.
- Hustinx, Lesley; Meijs, Lucas; Handy, Femida; Cnaan, Ram A. (2012): Monitorial Citizens or Civic Omnivores? Repertoires of Civic Participation Among University Students. *Youth & Society* 44(1): 95–117.
- Ilišin, Vlasta (ed.) (1999): *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- (2005)-(ed): *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- (2006): Slobodno vrijeme i kultura mladih, in: Vlasta Ilišin (ed.): *Mladi između želja i mogućnosti. Položaj, problemi i potrebe mladih Zagrebačke županije*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu / Zagrebačka županija, 299–330.
- (2007a): Slobodno vrijeme i interesi mladih, in: Vlasta Ilišin/Furio Radin (eds.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 179–201.
- (2007b): Political values, attitudes and participation of youth: continuity and change, in: Vlasta Ilišin (ed.): *Croatian youth and European integration*. Zagreb: Institute for social research – Zagreb, 69–148.
- (2014) (ed): *Sociološki portret hrvatskih studenata*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- (2017a): Neke dimenzije slobodnog vremena mladih, u: Vlasta Ilišin/Vedrana Spajić Vrkaš (eds.): *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 293–317.
- (2017b): Mladi i politika: trendovi (dis)kontinuiteta, in: Vlasta Ilišin/Vedrana Spajić Vrkaš (eds.): *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 185–259.
- Ilišin, Vlasta; Radin, Furio (eds). (2002): *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja / Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Ilišin, Vlasta; Mendeš, Ivona (2006): Youth and European Union: perceptions of the consequences of integration, in: Vlasta Ilišin (ed.): *Croatian youth and European integration*. Zagreb: Institute for social research – Zagreb, 209–269.
- Ilišin, Vlasta; Bouillet, Dejana; Gvozdanović, Anja; Potočnik, Dunja (2013): *Mladi u vremenu krize*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung/Institut za društvena istraživanja.
- Ilišin, Vlasta; Gvozdanović, Anja; Potočnik, Dunja (eds). (2015): *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu / Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Ilišin, Vlasta; Gvozdanović, Anja (2016): Struktura i dinamika vrijednosti mladih u Hrvatskoj, in: Sekulić, Duško (ed): *Vrijednosti u hrvatskom društvu*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 169–197.
- Ilišin, Vlasta; Gvozdanović, Anja (2017): Vrijednosti, (ne)zadovoljstvo životom i percepcija budućnosti mladih, in: Vlasta Ilišin/Vedrana Spajić-Vrkaš (eds): *Generacija osujećenih, Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 347–378.
- Ilišin, Vlasta; Spajić Vrkaš, Vedrana (eds). (2017): *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Inglehart, Ronald (1999): Postmodernization Erodes Respect for Authority but Increases Support for Democracy, in Pippa Norris (Ed.): *Critical citizens: Global support for democratic government*. OUP Oxford, 236–256.
- Inglehart, Ronald; Baker, Wayne E. (2000): Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American sociological review*, 65(1): 19–51.
- Inglehart, Ronald; Welzel, Christian (2005): *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Jović, Dejan (2017): *Rat i mit*. Zagreb: Fraktura.
- Jokić, Boris and Ristić Dedić, Zrinka (2014): *Postati student u Hrvatskoj*. Zagreb: Agencija za znanost i visoko obrazovanje.
- Kamenov, Željka (2011): Stavovi, predrasude i uvjerenja o uzrocima rodne diskriminacije, in: Željka Kamenov/Branka Galić (eds.): *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj. Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj“*. Zagreb: Vlada RH, Ured za ravnopravnost spolova, 92–111.

- Kamenov, Željka; Huić, Aleksandra; Jugović, Ivana (2011): Uloga iskustva rodno neravnopravnog tretmana u obitelji u percepciji, stavovima i sklonosti rodnoj diskriminaciji, *Revija za socijalnu politiku*, 18(2): 195–215.
- Kestilä-Kekkonen, Elina (2009): Anti-party sentiment among young adults: Evidence from fourteen West European countries. *Young* 17(2): 145–165.
- Košutić, Iva (2017). The role of cultural capital in higher education access and institutional choice. *Center for Educational Policy Studies Journal*, 7(1), 149–169.
- Košutić, Iva; Puzić, Saša; Doolan, Karin (2015): Društveni i institucionalni aspekti odluke o studiranju i odabira visokoškolske institucije, in: Branislava Baranović (ed.): *Koji srednjoškolski namjeravaju studirati? – Pristup visokom obrazovanju i odabir studija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja: 123–163.
- Kovačić, Marko; Horvat, Martina (eds). (2016): *Od podanika do građana: razvoj građanske kompetencije mladih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Kovačić, Marko; Dolenc, Danijela (2018): Youth participation in Eastern Europe in the age of austerity, in: Sarah Pickard/Judith Bessant (eds): *Young People Re-Generating Politics in Times of Crises*. London: Palgrave Macmillan, 375–394.
- Krolo, Krešimir; Marčelić, Sven; Tonković, Željka (2016): Roditeljski kulturni kapital kao odrednica kulturnih preferencija mladih. *Društvena istraživanja*, 25(3): 329–351.
- Lee, Everett S. (1966): A Theory of Migration, *Demography*, 3(1): 47–57.
- Lefebvre, Henry (1991): *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Marién, Sofie; Hooghe, Marc; Quintelier, Ellen (2010): Inequalities in Non-institutionalised Forms of Political Participation: A Multi-level Analysis of 25 countries. *Political Studies* 58: 187–213.
- Marsh, David; O'Toole, Therese; Jones, Sue (2007): *Young People and Politics in the UK: Apathy or Alienation?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Massey, S. Douglas; Arango, Joaquin; Hugo, Graeme; Kouaouci, Ali; Pellegrino, Adela; Taylor, J. Edward (1994): An Evaluation of Internal Migration Theory: The North American Case. *Population and Development Review*, 20(4): 699–751.
- Matković, Teo (2011): *Obrasci tranzicije iz obrazovnog sustava u svijet rada u Hrvatskoj*. Doktorska disertacija. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada.
- Miles, Steven (1998): *Consumerism as a way of life*. London: Sage.
- (2000): *Youth Lifestyles in a Changing World*. Buckingham: Open University Press.
- Millić, Anđelka (2007): *Sociologija porodice. Kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Norris, Pippa (2003): *Young People & Political Activism: From the politics of loyalties to the politics of choice?* Strasbourg: Council of Europe.
- (2011). *Democratic Deficit. Critical Citizens Revisited*. New York: Cambridge University Press.
- Pešić, Vesna (1977): Društvena slojevitost i stil života, in: Mihailo Popović/Milosav Janičević (eds.): *Društveni slojevi i društvena svest*. Beograd: Institut društvenih nauka, 121–196.
- Plummer, Ken (1995): *Telling Sexual Stories: Power, Change and Social Worlds*. London: Routledge.
- Potočnik, Dunja (2007): Mladi i nove tehnologije, in: Vlasta Ilišin/Furio Radin (eds.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 105–136.
- (2011): *Međugeneracijska mobilnost u Hrvatskoj (1984.-2004.): Usporedba socijalističkog i tranzicijskog razdoblja* (doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- (2014a): Studenti u umreženom društvu, in: Vlasta Ilišin (ed.): *Sociološki portret hrvatskih studenata*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 377–397.
- (2014b): Socijalni status hrvatskih studenata, in: Vlasta Ilišin (ed.): *Sociološki portret hrvatskih studenata*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja: 57–96.
- (2014): Socijalni status hrvatskih studenata, in: Ilišin, V. (ed.): *Sociološki portret hrvatskih studenata*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu: 57–96.
- (2017): Obiteljske okolnosti mladih, in: Ilišin, Vlasta/Vedrana Spajić Vrkaš (eds.): *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 31–73.
- People in the EU – statistics on household and family structures (2018) http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_household_and_family_structures#Average_household_size
- Pernar, Mirjana (2010): Roditeljstvo, *Medicina Fluminensis*, 46(3): 255–260.
- Potočnik, Dunja; Spajić Vrkaš, Vedrana (2017): Mladi u Hrvatskoj: sudjelovanje na tržištu rada i prostorna mobilnost, in: Vlasta Ilišin/Vedrana Spajić Vrkaš (eds.): *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 143–184.
- Potočnik, Dunja; Adamović, Mirjana (2018): *Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert u Hrvatskoj.
- Rojek, Chris (2005): *Leisure Theory. Principles and Practices*. New York: Palgrave Macmillan.
- (2010): *The Labour of Leisure. The Culture of Free Time*. London: Sage.
- Quénart, Anne (2008): The Form and Meaning of Young People's Involvement in Community and Political Work. *Youth & Society* 40(2): 203–223.
- Quintelier, Ellen. (2007): Differences in Political Participation between Young and Old People. *Contemporary Politics* 13(2): 165–180.
- Quintelier, Ellen; Vissers, Sara (2008): The Effect of Internet Use on Political Participation. *Social Science Computer Review* 26(4): 411–427.
- Radin, Furio (2007): National identity and attitudes toward Europe, in: Vlasta Ilišin (ed.): *Croatian youth and European integration*. Zagreb: Institute for social research – Zagreb, 185–208.
- Radkiewicz, Piotr (2016): Does authoritarianism imply ethnocentric national attitudes: A revised look at the "authoritarian triad" and right-wing ideology. *European Journal of Social Psychology*, 46(2), 224–236.
- Richmond, H. Anthony (1978): Migration, ethnicity and race relations. *Ethnic and racial Studies*, 1(1): 1–18.
- Roberts, Ken; Fagan, Collette (1999): Young people and their leisure in former communist countries: Four theses examined. *Leisure studies*, 13(1): 33–48.
- Roberts, Ken (2006): *Leisure in Contemporary Society*. Oxfordshire: CABI Publishing.
- Roberts, Ken; Povall, Sue; Tholen, Jochen (2005): Farewell to the Inteligentsia: Political Transformation and Changing Forms of Leisure Consumption in the Former Communist Countries of Eastern Europe. *Leisure Studies*, 24(2): 115–135.
- Rojek, Chris; Shaw, Susan; Veal, Anthony James (eds). (2006): *A Handbook of Leisure Studies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ross, Alister; Puzić, Saša; Doolan, Karin (2017): Balkan and European? Place Identifications of Young People in Croatia. *Revija za sociologiju* 47(2), 125–150.
- Schwab, Klaus – Ed. (2017): *The Global Competitiveness Report 2017–2018*. World Economic Forum. <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf> (Pristup 18. lipanj 2018.)
- Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online readings in Psychology and Culture*, 2(1), 11.
- Šćukanec, Ninoslav and Sinković, Matija (eds). (2016): *Socijalni i ekonomski uvjeti studentskog života u Hrvatskoj. Nacionalno izvješće istraživanja EURO-STUDENT V za Hrvatsku za 2014*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
- Štulhofer, Aleksandar (2000): *Nevidljiva ruka tranzicije: ogledi iz ekonomske sociologije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Sekulić, Duško (2011): Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena. *Politička misao*, 48(3):35–64.
- Sekulić, Duško (2014): *Identitet i vrijednosti*. Zagreb: Politička kultura.
- Shildrick, Tracy; MacDonald, Robert (2006): In Defence of Subculture: Young People, Leisure and Social Divisions. *Journal of Youth Studies*, 9(2): 125–140.
- Sloam, James (2013): 'Voice and Equality': Young People's Politics in the European Union. *West European Politics* 36(4): 836–858.
- Spajić Vrkaš, Vedrana and Potočnik, Dunja (2017): Mladi i obrazovanje pred izazovima globalne konkurentnosti, in: Vlasta Ilišin/Vedrana Spajić Vrkaš (eds): *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja: 75–141f.
- Stellmacher, Just; Petzel, Thomas. (2005): Authoritarianism as a group phenomenon. *Political Psychology*, 26(2), 245–274.
- Tomanović, Smiljka; Stanojević, Dragan (2015): *Mladi u Srbiji 2015. Stanja, opažanja, verovanja i nadanja*. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung / SeConS.
- Tomić, Iva (2015): Zaposlenost i nezaposlenost u Hrvatskoj – stanje, trendovi i okruženje, in: Davorko Vidović (ed.): *ZAPOSILIMO HRVATSKU! Strateške smjernice za rast zaposlenosti*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 21–43.

Topolčić, Davor (2001): Muškarci to ne rade: podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja*, 10(4–5): 767–790.

— (2008): Udio žena na tržištu rada, obrasci radne karijere i uloga države. *Društvena istraživanja*, 17(6): 1023–1046.

Van Mol, Christof (2016): Migration aspirations of European youth in times of crisis, *Journal of Youth Studies*, 19(10): 1303–1320.

Waters, Johanna (2008): *Education, migration, and cultural capital in the Chinese diaspora*. Cambria Press: Hong Kong, Canada.

Weeks, Jeffrey; Heaphy, Brian; Donovan, Catherine (2001): *Same Sex Intimacies: Families of Choice and Other Life Experiments*. London: Routledge.

Wilson, Denise M.; Gottfredson, Denise C.; Cross, Amanda B.; Rorie, Melissa; Connell, Nadine (2010): Youth Development in After-School Leisure Activities. *The Journal of Early Adolescence*, 30(5): 668–690.

Youniss, James; Levine, Peter (2009): *Engaging young people in civic life*. Nashville: Vanderbilt University Press.

Zeijl, Elke; Du Bois-Reymond, Manuela (2002): Young Adolescents' Leisure Patterns. *Society and Leisure*, 24(2): 379–402.

Žiga, Jusuf; Turčilo, Lejla; Osmić, Amer; Bašić, Sanela; Džananović Miraščija, Nedžma; Kapidžić, Damir; Brkić Šmigoc, Jelena (2015): *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Županov, Josip (1995): *Poslije potopa*. Zagreb: Globus.

Župarić-Ilić, Drago (2016): *Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju*. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung.

BILJEŠKE O AUTORICAMA I AUTORIMA

Dr. sc. Anja Gvozdanić, znanstvena suradnica u polju sociologije, zaposlena je u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu. Od 2007. godine bavi se istraživanjima mladih i politikama za mlade. Kao suautorica i suurednica objavila je pet knjiga te je objavila više znanstvenih članaka, poglavlja u knjigama i stručnih radova u kojima se bavila političkom kulturom, socijalnim kapitalom, vrijednostima i povjerenjem mladih, kao i pomirenjem u Hrvatskoj i Zapadnom Balkanu. Tajnica je Hrvatskog sociološkog društva od 2015. godine.

Prof. dr. sc. Vlasta Ilišin, znanstvena savjetnica u trajnom zvanju u polju politologije i sociologije, predstojnica je Centra za omladinska i rodna istraživanja u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu na čijem je čelu kao ravnateljica bila od 2007. do 2011. Naslovna je redovita profesorica te suvoditeljica studijskog programa Mladi u suvremenom društvu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Njezini istraživački interesi uključuju istraživanja mladih kao i istraživanja političke kulture i participacije, slobodnog vremena, medija, europskih procesa i hrvatske političke elite. Vodila je 12 istraživačkih projekata, kao suradnica bila je angažirana u 18 projekata, od kojih su tri bili međunarodnog karaktera. Objavila je više od 150 publikacija od čega 17 znanstvenih monografija. Članica je Savjeta mladih Vlade RH, istraživačkog vijeća Centra za demokraciju i pravo Miko Tripalo te članica Vijeća Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Dr. sc. Mirjana Adamović, viša znanstvena suradnica u području sociologije, zaposlena je u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu od 2005. godine. Vanjska je suradnica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i Doktorskom studiju humanistike Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu. Samostalno ili u koautorstvu objavila je četiri knjige i tridesetak znanstvenih i stručnih članaka na temu roda, mladih žena, rodnih politika ravnopravnosti, migracija mladih i kulturne participacije. Istraživačku i stručnu ekspertizu stekla je u suradnji s nacionalnim i međunarodnim vladinim i civilnim organizacijama.

Dr. sc. Dunja Potočnik, viša znanstvena suradnica u polju sociologije, zaposlena je u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu od 2003. godine. Suautorica je tri knjige te autorica oko 40 znanstvenih i stručnih radova o obrazovanju, zapošljavanju, socijalnoj strukturi i međugeneracijskoj mobilnosti. Surađivala je s mnogim nacionalnim i međunarodnim vladinim i nevladinim organizacijama. Članica je Stručne skupine za istraživanje mladih Europske komisije i Vijeća Europe (Pool of the European Youth Researchers) od 2010. godine.

Dr. sc. Nikola Baketa, politolog, postdoktorand, zaposlen u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu od 2016. godine. Tijekom doktorskog studija bio je angažiran kao istraživač na NORGLOBAL istraživačkom projektu European Integration in Higher Education and Research at the Western Balkans. Suautor i autor je više od deset znanstvenih i policy radova u području obrazovanja, političke pismenosti mladih i građanskog obrazovanja. Surađuje sa Salto-Youth, nacionalnim agencijama, obrazovnim institucijama i organizacijama civilnog društva.

Marko Kovačić, MSc, politolog, kao asistent zaposlen u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu. Njegovo obrazovanje uključuje doktorski program u području javnih politika za mlade pri Sveučilištu u Ljubljani te master programe na Central European University i Sveučilištu u Zagrebu u području političkih znanosti. Bavi se istraživanjem političke participacije mladih, njihove političke kompetencije i rada s mladima. Suosnivač je i predavač na prvom akademskom programu posvećenom mladima na Sveučilištu u Rijeci, kao i član brojnih radnih i savjetodavnih skupina vezanih za mlade na nacionalnoj i europskoj razini. Nacionalni je korespondent za politike za mlade pri Vijeću Europe i Europskoj komisiji.

POPIS GRAFIKONA

8	GRAFIKON 3.1: Komparativni prikaz stupnja	57	GRAFIKON 9.4: Stupanj upoznatosti s mogućnostima i uvjetima za imigrante u željenoj zemlji potencijalne imigracije (%)
13	GRAFIKON 4.1: Stambeni status mladih (%)	60	GRAFIKON 10.1: Provođenje slobodnog vremena (%)
13	GRAFIKON 4.2: Odgojni stil roditelja (%)	62	GRAFIKON 10.2: Svrhe korištenja interneta (%)
15	GRAFIKON 4.3: Najbolja dob za ulazak u brak za žene i muškarce (%)		
16	GRAFIKON 4.4: Važnost nekih karakteristika u odabiru bračnog partnera/ice (%)		
16	GRAFIKON 4.5: Stavovi prema rodnim ulogama (%)		
16	GRAFIKON 4.6: Prijateljstva s osobama drukčijeg sociokulturnog porijekla (%)		
20	GRAFIKON 5.1: Zadovoljstvo mladih kvalitetom obrazovanja (%)		
20	GRAFIKON 5.2: Percepcija mladih o prisutnosti		
27	GRAFIKON 6.1: Položaj mladih na tržištu rada (%)		
27	GRAFIKON 6.2: Prosječno tjedno radno vrijeme mladih (%)		
27	GRAFIKON 6.3: Udio mladih koji rade u struci (%)		
28	GRAFIKON 6.4: Preferirani sektor zaposlenja (%)		
35	GRAFIKON 7.1: Rang-ljestvica vrijednosti mladih – vrlo važno i važno (%)		
35	GRAFIKON 7.2: Osjećaj zabrinutosti među mladima spram nekih životnih situacija i društvenih fenomena (mikrosocijalne i makrosocijalne brige) (%)		
36	GRAFIKON 7.3: Rang-ljestvica prihvaćanja različitih socijalnih skupina kao potencijalnih susjeda (%)		
37	GRAFIKON 7.4: Stavovi mladih prema useljenicima (%)		
38	GRAFIKON 7.5: Stavovi mladih prema Domovinskom ratu – slaganje i potpuno slaganje (%)		
39	GRAFIKON 7.6: Komparativni prikaz faktori uspjeha u hrvatskom društvu – važno i vrlo važno, 2013. i 2018. (%)		
45	GRAFIKON 8.1: Izvori informiranja o političkim događajima (%)		
47	GRAFIKON 8.2: Društvene i političke vrijednosti mladih (%)		
48	GRAFIKON 8.3: Politički ciljevi na koje se Vlada treba usmjeriti (%)		
49	GRAFIKON 8.4: (Ne)povjerenje u političke i društvene institucije (%)		
50	GRAFIKON 8.5: Status vrijednosti u Hrvatskoj i EU (%)		
55	GRAFIKON 9.1: Želja mladih za preseljenjem u druge zemlje na više od 6 mjeseci (%)		
55	GRAFIKON 9.2: Vremensko razdoblje u kojem mladi žele napustiti Hrvatsku (%)		
56	GRAFIKON 9.3: Glavni razlozi za preseljenje u druge zemlje 2012. i 2018. godine (%)		

POPIS TABLICA

- 9 TABLICA 3.1:
Posjedovanje različitih stvari u kućanstvu (%)
- 46 TABLICA 8.1:
Neformalna politička participacija mladih (%)
- 47 TABLICA 8.2:
Stavovi o demokratskom sustavu (%)
- 51 TABLICA 8.3:
Percipirane posljedice članstva Hrvatske u Europskoj uniji (%)
- 63 TABLICA 10.1:
Godine života u kojima su se mladima dogodili ključni životni događaji s obzirom na spol i stupanj obrazovanja

IMPRESUM

NAKLADNIK: : Friedrich-Ebert-Stiftung

Praska 8 • 10000 Zagreb, Hrvatska

<http://www.fes-croatia.org/>

www.fes.de/youth-studies/

ODGOVORNI: Türkan Karakurt

KOORDINATORICA PROJEKTA: Blanka Smoljan

KONTAKT: Martin Güttler (martin.guettler@fes.de)

AUTORI: Anja Gvozdanović, Vlasta Ilišin, Mirjana Adamović,

Dunja Potočnik, Nikola Baketa, Marko Kovačić

RECENZENTI: Berto Šalaj, Nenad Zakošek

LEKTURA: Meri Šimara

DIZAJN: Andrea Schmidt, Typografie/im/Kontext

TISAK: PWU d.o.o.

ISBN: 978-953-7043-80-3

CIP: 001018898

GODINA: 2019.

Stavovi izneseni u ovoj publikaciji nisu nužno stavovi Zaklade Friedrich Ebert (FES) niti organizacije za koju autori rade. FES ne može jamčiti točnost svih podataka navedenih u ovoj publikaciji. Komerijalna upotreba bilo kojeg dokumenta koji je objavila Zaklada Friedrich Ebert nije dopuštena bez pismene privole FES-a.

